

© SIFO 1998
Arbeidsrapport nr. 6 – 1998

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporten er lagt ut på internett for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Arbeidsrapport nr. 6 - 1998

Menneske og dyr

En kvalitativ studie av holdninger til kjøtt

av

María A. Guzmán og Unni Kjærnes

1998

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Postboks 173, 1324 Lysaker

Forord

Denne arbeidsrapporten retter søkelyset mot hva som ligger til grunn for forbrukeres holdninger til kjøtt og bruk av kjøtt. Rapporten er utarbeidet på grunnlag av et kvalitativt prosjekt om holdninger av helsemessig eller moralsk art som er med på å sette kjøtt i et nytt lys, og som for noen fører til en dreining eller reduksjon i bruk av kjøtt i kostholdet. Intervjuer er gjennomført blant beboere i Oslo sentrum, samt blant ulike grupper av vegetarianere. I tillegg er det gjennomført en analyse av budskap blant mulige opinionsdannere når det gjelder så vel motstand mot som forsvar for kjøtt.

Prosjektet inngår i en serie med prosjekter om kjøtt, gjennomført på oppdrag av Opplysningskontoret for kjøtt. Tidligere SIFO-publikasjoner om kjøtt omfatter litteraturstudien 'Kjøtt, forbrukeropfatninger og offentlig debatt' (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997), en kvantitative spørreundersøkelsen 'Kjøtt, holdninger og endring' (Lien, Bjørkum og Bye 1998), samt notatene 'Markedsføring av kjøtt i ulike land. Inntrykk fra SIAL 1996' (Lien 1997), 'Markedsføring av kjøtt i ulike land.

Matvaremessen Anuga 1997' (Treimo 1998) og 'Kjøtt, forbrukeroppfatninger og offentlig debatt. En kortversjon.' (Bjørkum 1997).

Undersøkelsen har vært gjennomført av María A. Guzmán. Hun har også skrevet hoveddelene av rapporten. Unni Kjærnes har bidratt i avslutningsfasen av skrivearbeidet. I tillegg har Ellen Bjørkum bidratt med bearbeidelse av tekst. Marianne Lien har vært prosjektansvarlig og veileder.

Referansegruppen i prosjektet som ble nedsatt av Opplysningskontoret for kjøtt, har bidratt med nyttige innspill i så vel planlegging som diskusjon av undersøkelsens funn. Vi takker også medarbeiderne ved Opplysningskontoret for kjøtt for konstruktiv oppfølging gjennom hele prosjektperioden. Det er likevel SIFO som alene står ansvarlig for så vel faglig utforming av undersøkelsen som de konklusjoner som er trukket.

Lysaker, oktober 1998

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Innhold

Forord	5
Sammendrag	11
1 Innledning	21
1.1 Bakgrunn	22
1.2 Problemstillinger	31
1.3 Rapportens oppbygging	34
1.4 Teoretisk og metodisk avgrensning	35
1.4.1 Utvalg av informanter og datainnsamling	37
2 Mat: livshistorier og sosial fellesskap	43
2.1 Familiebakgrunn og eget hjem	44
2.2 Miljøtilhørighet og matvaner: vegetarianisme	50
2.3 Forhandling av matfellesskap og semivegetarianisme: Oppsummering	56
3 Mennesker og dyr	59
3.1 Mat, natur og mennesker	59
3.1.1 Det naturvitenskapelige og	

	det humanistiske	61
3.2	Kropp, helse og kjøtt	64
3.2.1	Vitaminer, proteiner, fett, hormoner og parasitter	66
3.2.2	Men – ”den som spiser gulerøtter”	72
3.3	Fra kjøtt til dyr	76
3.3.1	Felles substanser og sammenlignbare liv	78
3.3.2	Dyr: hva slags subjekter er de?	84
3.4	Selektiv kjøttspising og vegetarianisme	97
3.4.1	Kjøttmaskiner og moderne slakterier	99
3.4.2	Om å spise sine venner	106
3.4.3	”Kvasi-subjekter” og menneskers venner	113
3.5	Oppsummering	115
4	Dyrevern og etisk produksjon	121
4.1	Dyrevern	124
4.1.1	Fra 1800-tallets etiske spørsmål til dagens kampsaker	124
4.2	Organisasjonen NOAH for dyrs rettigheter	130
4.3	Etisk produksjon	137
4.4	Mellom dyrevernere og etiske kjøttprodusenter: Oppsummering	146

5	Oppsummering og konklusjon	155
	Litteratur	169
	Appendiks 2	175

Sammendrag

Målsettingen med dette prosjektet er å oppnå en bedre forståelse av hva som ligger til grunn for forbrukernes holdninger til kjøtt og bruk av kjøtt. Andelen av befolkningen som ikke spiser kjøtt er forsvinnende liten her i landet. Tidligere undersøkelser har imidlertid avdekket at de motiver som kan ligge til grunn for vegetarianisme også gjør seg gjeldende blant betydelige deler av befolkningen for øvrig. Det å spise kjøtt eller å la det være kan være et spørsmål om grader av engasjement, eller om hvor konsekvent man ønsker å være. Totalt sett er imidlertid ikke skeptiske holdninger til kjøtt merkbare i forbruksutviklingen. Kjøtt har fortsatt høy status. Kjøttretter har en sentral posisjon i norsk matkultur. De senere år har kjøtt relativt sett blitt billigere, samtidig som folk flest har fått bedre råd. Dermed har mulighetene til å tilfredsstille ønsker og forventninger om kjøtt blitt vesentlig bedre.

Med et slikt tvetydig bilde har det vært behov for å følge opp spørreskjemaresultatene med data av kvalitativ karakter for å få en dypere forståelse av de sosiale og kulturelle referanserammer for holdninger til mat, og til kjøtt spesielt. Hovedspørsmålet i den foreliggende undersøkelsen har vært hva ulike holdninger til kjøtt består i, hvordan de kommer til uttrykk i daglig tilberedning og forbruk av kjøtt, og hvilke personlige erfaringer eller hendelser som i særlig grad oppleves som utslagsgivende. Hva er det som motiverer til endring i matvaner og hva er det som motvirker slik endring? Likeledes har vi spurt hvilke egenskaper det er ved kjøttet eller ved produksjonsprosessen som særlig utløser reaksjoner blant forbrukere. Disse spørsmålene er søkt besvart gjennom to studier, dels intervjuer, dels tekstanalyse, der det i begge tilfeller er anlagt et fortolkende perspektiv i analysene. Det er for det første foretatt kvalitative intervjuer blant vanlige forbrukere. Disse omfatter 21 intervjuer i en bydel i indre Oslo. I tillegg har vi intervjuet 14 personer som ikke spiser kjøtt. Disse er bosatt spredt i Oslo og rekruttert fra ulike relevante miljøer.

For det andre har undersøkelsen tatt for seg informasjon fra viktige opinionsdannere for å undersøke hvilke typer holdninger som der kommer til uttrykk. Det gjelder grupperinger som engasjerer seg aktivt i propaganda mot kjøtt og kjøttproduksjon, så vel som grupper som forsvarer kjøttforbruk (produsentorganisasjoner, forskere, myndigheter). Undersøkelsen er her gjennomført som en kvalitativ tekstanalyse av lovtekster, brosjyrer, Internett hjemmesider osv.

Undersøkelsens funn er presentert i kapitlene 2, 3 og 4. I kapittel 2 er det fokusert på den rolle maten og det å spise spiller i en persons sosiale liv, nemlig hva man spiser, hvem man spiser sammen med og hva det betyr for de involverte. Utgangspunktet er at maten og spisingen er en del av en persons biografi og utformes som del av sosiale relasjoner. Spørsmålet som ble stilt var hva som kunne spille inn når det gjaldt opprettholdelse eller endring av informanternes matvaner, med særlig fokus på kjøtt. Hvilke personlige erfaringer og hendelser har vært utslagsgivende?

Intervjuene bekrefter at opprettholdelse og etablering av nye tradisjoner gjerne er resultat av forhandling og inngåelse av små og store kompromisser innad i familien, der personer med ulik bakgrunn skal finne frem til et felles spisemønster. Slike forhandlinger influerer på både mengde og type av kjøttforbruk. Utfallet påvirkes blant annet av kjønnsroller, men hensynet til barnas smak og velvære spiller også en avgjørende rolle.

Undersøkelsen viser tydelig at oppveksten er en viktig referanseramme, for eksempel når det gjelder ved hvilke anledninger man spiser kjøtt, hva slags kjøtt man spiser og hvordan det tilberedes. Men nye erfaringer, eksponering til nye verdier og kunnskap om andre mattradisjoner har også stor betydning. Nye matvaner kombineres med kjente tradisjoner, som f.eks. å spise vegetarretter til daglig og ha pinnekjøtt til jul. Beslutningen om ikke å spise kjøtt er i de fleste tilfeller i denne undersøkelsen et klart brudd med oppvekstens mattradisjoner. Påvirkning fra nære relasjoner betyr mye, men minst like viktig for selve "bruddet" er større

sosiale sammenhenger. Slike større sammenhenger får også stor betydning for senere praktisering av vegetarianismen. At vegetarianere deltar i ulike miljøer der det er vanlig å spise kjøtt/fisk, og at det i Norge finnes relativt få tilbud for dem, gjør at de anlegger ulike strategier for å tilpasse seg flertallets matvaner. Mange vil ikke kalle seg for vegetarianere, selv om de kan ha sterke betenkeligheter ved kjøtt og har et lavt kjøttforbruk, mens andre er mer radikale i sin uttrykksform.

I kapittel 3 diskuteres betydningen av det kulturelle ved maten og ved det man spiser. Med det kulturelle forstås her først og fremst folks oppfatninger av det som omgir dem og deres fortolkninger av hvordan ting henger sammen. Vi har lagt særlig vekt på å drøfte de sammenhenger informantene etablerer mellom mat, kropp og helse, samt oppfatninger de har om dyr og relasjonen mellom mennesker og dyr. Disse oppfatningene og sammenhengene utgjør et sammensatt meningsfelt som i større eller mindre grad deles av alle informantene, både de som spiser kjøtt og de som er vegetarianere.

Informantenes oppfatninger av forholdet mellom mat, kropp og helse bærer til dels preg av en naturvitenskapelig tilnærming. Når så å si alle informantene kobler sunn og usunn mat til inntak av ulike næringsstoffer, kan vi si at de forholder seg til ekspertenes oppfatninger om kosthold og dets effekter på kropp og helse. Den naturvitenskapelig inspirerte forståelsen av mat, kropp og helse er imidlertid ikke den eneste informantene har felles. Både de som spiser kjøtt og de som ikke gjør det, ser på kroppen som en helhet bestående av fysiske og mentale sider, og maten de spiser virker

følgelig på denne helheten. Kjøttets status fremstår som tvetydig, med både heldige og uheldige følger for kroppen og sinnet. Men de informantene som har et redusert kjøttforbruk eller som er vegetarianere, vektlegger i større grad kjøttets dårlige innvirkning på kropp og helse.

Idéen om at maten gjør noe med så vel kropp som sinn har paralleller til hvordan informantene tenker på kjøttets opprinnelse, altså på dyret. Informantenes oppfatninger av dyr likner på forestillinger de har om sin egen kropp. Dyrene betraktes også som vesener som har både fysiske eller biologiske og mentale sider. Disse oppfatningene kan sies å bygge både på en naturvitenskapelig og en mer humanistisk inspirert tilnærming. *Den naturvitenskapelige tilnærmingen* innebærer at informanter tenker at dyrs og menneskers kropp er organismer som fungerer på samme måte. *En humanistisk tilnærming* impliserer på sin side at informanter betrakter dyr som vesener som har mentale/psykiske egenskaper og behov, noe som innebærer at dyr er "litt subjekter" eller subjekter som i mindre eller i større grad likner på mennesker. Den biologiske og psykiske likheten som etableres mellom mennesker og dyr, har i sin tur konsekvenser for informantenes holdninger til kjøtt. Informantene antar at det dyret spiser, f.eks. hormoner eller sprøytet fôr, preger dets kropp, samtidig som deres egne kropper blir påvirket av å spise dyrets kjøtt. Inntak av slike stoffer oppfattes av de fleste som helseskadelig, og for noen, spesielt for dem som er opptatt av helse, utgjør det en grunn for å redusere kjøttforbruket eller for å slutte å spise kjøtt.

Oppfatningen om en humanistisk basert likhet mellom mennesker og dyr er også grunnleggende i informantenes kritikk av moderne kjøttproduksjon. Informantenes etiske betenkeligheter går ut på at dyrene i moderne bruk blir behandlet som gjenstander. De fleste av informantene, både de som spiser kjøtt og de som ikke gjør det, mener at dette er galt og at dyr bør ha et liv som tillater dem en viss frihet og visse muligheter for å gjøre som de vil. For de informantene som spiser kjøtt, er det ikke problematisk å spise kjøttet fra dyr som oppfattes å ha vært "kvasi-subjekter" med en viss frihet (sauer, dyr av økologisk drevne gårder eller ville dyr). Kjøttet av dyr som har blitt "de-animalsert" i den forstand at de har blitt gjort til ting, oppfattes derimot som mer problematisk. Selv om det ikke er alle som av den grunn endrer sitt kjøttforbruk, er det noen informanter som velger å ikke spise kjøttet fra slike dyr. De spiser heller kjøtt fra dyr som de antar har hatt det bra. Deres forbruk har vi kalt for *selektiv kjøttspising*.

Vegetarianerne er også opptatt av tingliggjøring av dyr i moderne bruk. For dem som begrunner sin vegetarianisme med etiske og politiske standpunkt, kan en slik tingliggjøring ha vært en grunn til å slutte å spise kjøtt. I visse sammenhenger kan de imidlertid spise kjøtt av dyr som oppfattes å ha vært "litt subjekter". Deres vegetarianisme, som kan sies å likne på selektiv kjøttspising, har vi kalt for *betinget*. En annen gruppe vegetarianere, som også mener at dyrene tingliggjøres i moderne bruk, understreker i tillegg en større grad av likhet mellom mennesker og dyr. Dyr og mennesker deler samme livsprinsipp, har verdi i seg selv eller er individer. Dette innebærer bl.a. at dyr ikke skal slaktes. Vi mener at denne

gruppen vegetarianere synes å "de-animalisere" dyr i den forstand at dyr oppfattes å være så nær og så lik mennesker at de ikke kan spises. Deres vegetarianisme er *ubetinget*.

I undersøkelsens andre del ble søkelyset rettet mot den offentlige debatten om dyrevern og etisk produksjon. Her ble det spurt om hva ulike aktører legger i dyrevern og etisk produksjon, og hva som er forholdet mellom disse offentlig diskuterte holdningene og informantenes egne oppfatninger (kap. 4). Vi finner bred enighet blant de ulike aktørene om hvordan dyrevern og etikk kan defineres. Etikk og dyrevern kobles til dyrenes livskvalitet, trivsel eller dyrevelferd. Dyrevelferd defineres i sin tur med utgangspunkt i dyrenes mulighet til å ha en naturlig atferd (både når det gjelder instinkter og sosiale hierarkier) og i dyrenes helse. Nyere forskrifter og produksjonsmessige tiltak søker nettopp å forbedre produksjonsvilkårene som forårsaker unormal atferd og dermed gjør dyrene mer utsatt for sykdom. Dyrevern og etikk definert med utgangspunkt i dyrevelferd (atferd/helse) innebærer en *naturvitenskapelig* tilnærming til dyr, der dyr betraktes som levende vesener med bestemte naturlige biologiske behov og atferdsmønstre. Dette synet deles ikke bare av myndighetene, produsentenes organisasjoner og forskere, men også av dyrevernorganisasjoner som NOAH - for dyrs rettigheter. Velferdskriterier som knyttes til dyrevern og etikk likner i så måte på trivselsindikatorer (atferd og helse) som dyrevernforkjemperne foreslår å bruke for å vurdere om et dyr har et naturlig liv. Forskjellen mellom de aktører som forsvarer dyrehold og de som er skeptiske, er at de første regner målrettet avlsarbeid som en faktor som kan påvirke dyrets velferd.

De anerkjenner dyrenes sosiale hierarkier og psykiske tilstand, men disse egenskapene kobles først og fremst til dyrenes biologi. Dette står i kontrast til dyrevernernes om at dyr er biologiske organismer med arts-spesifikke behov som i utgangspunktet ikke bør forandres. Definisjonen av dyr som individer innebærer at dyrenes liv er ukrenkelig, det må respekteres. Konsekvensen blir at dyr ikke kan slaktes. Det er ikke nok med friske dyr som får lite medisin.

Informantene er, på sin side, også opptatt av at dyrene skal ha det godt. Dyrene skal ikke lide og de skal helst leve under mest mulig naturlige forhold. Bruken av antibiotika og kraftfôr bekymrer. Informantene betrakter dyrene som biologiske vesener med spesifikke behov. Mange mener også at dyrene har følelser, de kan lide eller føle glede, og at de til en viss grad har evne til å foreta valg og bestemme over sitt liv. Det vil si at dyrene skal få mat, riktig stell og omsorg og nok plass. Videre skal dyrene være friske. De går imidlertid lenger enn både myndigheter, produsentenes organisasjoner, og forskerne når det gjelder synet på avl og genetiske endringer som forandrer dyrenes kropp. Hormoner, målrettede genetiske endringer eller framavl som forårsaker at dyrene ikke er i stand til å gjennomføre aktiviteter som oppfattes som naturlige, betraktes av de fleste informanter som negative eller uønskete. Dette begrunnes med at det er uvisst hvilke bivirkninger slike endringer har for dyrenes organisme og, gjennom kjøttet man spiser, for menneskets egen kropp og helse. I tillegg peker mange på at det å forandre dyrenes organisme etter menneskers behov innebærer en tingliggjøring av dyr. De mener

m.a.o. at dyr ikke skal behandles som gjenstander, men som levende vesener som har muligheter til ”å velge litt”.

Koblingen mellom valg, selvbestemmelse og det å være subjekt står sentralt i en humanistisk og universalistisk tradisjon. Informantenes definisjon av dyr og deres behov bygger således både på en naturvitenskapelig og en humanistisk forståelse av dyr. Myndighetenes, produsentenes organisasjoner og forskernes holdninger bygger sin definisjon av dyrevern hovedsakelig på en naturvitenskapelig tilnærming til dyr, der det biologiske er overordnet. I dette synet blir dyrene først og fremst definert som ”levende objekter”. Et humanistisk inspirert syn på dyr innebærer imidlertid ikke at informantenes oppfatninger er i samsvar med dyrevernernes standpunkt. Dyrene tillegges ikke individuelle rettigheter på samme måte som mennesker. Dyrene betraktes som så pass forskjellige fra oss at de kan spises. Dyr er subjekter, men ikke på samme måte som mennesker. De er slik sett kvasi-subjekter.

Med felles meningsfelt vil både myndighetene, produsentene og dyrevernene appellere til informantenes verdier og oppfatninger av dyrenes natur og av hva menneskers forhold til dyr bør være. Samtidig kan vi si at myndighetene og produsentene så vel som dyrevernene søker å vinne offentlig legitimitet for sine synspunkter i den pågående debatten. De forsøker å etablere holdninger og diskurser som kan oppnå allmenn gyldighet. I denne prosessen vil de aktørene som her er studert, ha nokså ulike posisjoner, både når det gjelder politiske og økonomiske påvirkningsmuligheter.

Myndighetenes og produsentenes tiltak når det gjelder forbedringer i moderne husdyrproduksjon, vil med stor sannsynlighet være velkomne blant informantene. Slike tiltak vil kunne oppfattes som et svar på deres bekymringer om mulige helsemessige farer som moderne produksjon etter deres mening har for dyr og mennesker. Også dyrevernernes argumenter om dyrerettigheter kan få gehør hos informantene. En vanlig oppfatning blant informantene er at dyr på mange måter likner på mennesker. Å gjøre levende vesener til gjenstander blir derfor etisk betenkelig. Idéen om at dyr ikke kan behandles som ting, deles av de fleste av informantene, selv om veldig få av dem bruker eller er innforstått med ordet "dyrerettigheter". Informantene og dyrevernerne knytter et verdig liv for dyr til eksistensen av metafysiske egenskaper ved dyret (følelser, evne til å velge, en form for bevissthet). Myndigheter, produsenter og forskere vil derimot ikke gå inn på dyrets metafysikk. I deres tilfelle knyttes dyrevern og etisk produksjon til noe som er iboende i dyret, dets biologi, men samtidig innenfor erkjennelsen av at det dreier seg om produksjon beregnet for et marked.

1 Innledning

Denne arbeidsrapporten retter søkelyset mot hva som ligger til grunn for forbrukeres holdninger til kjøtt og bruk av kjøtt. Rapporten er utarbeidet på grunnlag av et kvalitativt prosjekt om holdninger av helsemessig eller moralsk art som er med på å sette kjøtt i et nytt lys, og som for noen fører til en dreining eller reduksjon i bruk av kjøtt i kostholdet. Intervjuer er gjennomført blant beboere i Oslo sentrum, samt blant ulike grupper av vegetarianere. I tillegg er det gjennomført en analyse av budskap og aksjonsformer blant mulige opinionsdannere når det gjelder så vel motstand som forsvar for kjøtt. Prosjektet inngår i en serie med prosjekter om kjøtt, gjennomført på oppdrag av Opplysningskontoret for kjøtt. Tidligere SIFO-publikasjoner om kjøtt omfatter litteraturstudien 'Kjøtt, forbrukeropfatninger og offentlig debatt' (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997), den kvantitative spørreundersøkelsen 'Kjøtt, holdninger og endring' (Lien, Bjørkum og Bye 1998), samt notatene 'Markedsføring av kjøtt i ulike land. Inntrykk fra SIAL 1996' (Lien 1997), 'Markedsføring av kjøtt i ulike land. Matvaremessen Anuga 1997' (Treimo 1998) og 'Kjøtt, forbrukeropfatninger og offentlig debatt. En kortversjon.' (Bjørkum 1997).

1.1 Bakgrunn

Utgangspunktet for våre matvaner er det vi har lært og erfart i oppveksten. Vi lærer hva som er god og sunn mat, fin og hverdagslig mat, hva som passer sammen med hva, hvordan den skal tillages osv. Men selv om matvanene domineres av veletablerte mønstre og klassifiseringer, er de langt fra statiske. Vi påvirkes av våre omgivelser og den informasjon vi får, og vi tilpasser oss den konkrete situasjon vi lever i. Alt dette gir også rom for egen kreativitet. Det er derfor ikke overraskende at studier av dagens matvaner gir et komplisert og mangetydig bilde.

Betydningen av kjøtt i kostholdet er et godt eksempel på denne flertydigheten. Det er sterk påvirkning fra både tradisjon og samtid. Kjøtt gir uttrykk for sosial distinksjon så vel som individuell kreativitet – og kjøtt danner kjernen i de senere års diskusjon om mat og risiko.

At mat i sin alminnelighet, og kjøtt spesielt, kan være farlig, er ikke noe nytt tema. Det er snarere slik at vår grunnleggende oppfatning og håndtering av mat er preget av det den franske sosiologen Claude Fischler har kalt 'alteterens paradoks': Mennesket trenger mange forskjellige matsorter. Dette gir på den ene siden fleksibilitet og rom for kreativitet. På den annen side konfronteres man dermed stadig vekk med matens farer. Mat kan inneholde farlige stoffer, den kan være bedervet osv. (Fischler 1986). Denne tvetydigheten gjenfinner vi også for kjøtt. Kjøtt inneholder på den ene siden en rekke viktige næringsstoffer.

Tradisjonelt har kjøtt vært tillagt høy status. Det har en selvfølgelig plass ved høytider og på det personlige plan uttrykker kjøtt verdier som mandighet, styrke, energi osv. På den annen side er kjøtt som ferskvare en spesielt lett bederelig matvare. Ettersom kjøtt er animalsk føde, er det utsatt for sykdomsangrep fra organismer som kan overføres til mennesker. Ernæringsmessig er heller ikke kjøtt bare næringsrikt, for mye av noen næringsstoffer – særlig fett – er et problem. På et enda dypere plan er kjøtt også spesielt, idet kjøtt som matvare alltid forutsetter at det tas liv. Kjøtt synliggjør dermed forholdet mellom natur og kultur på en ganske dramatisk måte. Vi trenger mat, mat gir glede og nytelse og sosial tilhørighet. Men samtidig er mat potensielt sterkt angstskapende.

Denne ambivalensen håndteres gjennom kulturelt bestemt klassifisering av hva som er mat og ikke mat, sunn og usunn mat osv., og rutiner og regler for tilberedning. Rutiner og vaner er dermed viktige for oss ikke bare fordi de er praktiske og gir oss sosial og kulturell tilhørighet. De er også viktige for å unngå denne underliggende tanken på at maten vi spiser kan være skadelig.

Som nevnt har kjøtt tradisjonelt hatt høy status i vårt land. Det potensielt skadelige er først og fremst blitt håndtert gjennom klare regler og rutiner for prosessen fra slakt til maten står på bordet ferdig tilberedt. Dette er bekymringer som dermed er holdt utenfor den intime sfære som måltider gjerne foregår i. Begrensningene i kjøttforbruket har følgelig først og fremst vært knyttet til tilgjengelighet, økonomi og lignende. Ganske mange har hatt jaktmuligheter eller tilknytning til landbruket, slik at de har deltatt

mer eller mindre direkte også i slakteprosessen. Avstanden mellom opprinnelse, produksjon og forbruk har dermed ikke vært så lang. Noen svært små grupper har likevel av religiøse eller andre prinsipielle grunner spist svært lite eller ikke noe kjøtt.

Dette bildet av klassifisering, rutiner og ritualer peker i retning av stor kontinuitet i matvanene. Vi holder oss til det vel etablerte og kjente, det som gir oss den nødvendige trygghet. En slik kontinuitet blir bekreftet i empiriske studier av norske matvaner (se for eksempel Wandel 1996) og konkret for kjøtt (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997). Vanene er ganske stabile, endringer har stort sett dreid seg om preferanse for ulike typer kjøttprodukter, og totalt sett har forbruket vært svakt økende.

Både strukturelt og holdningsmessig skjer det imidlertid endringer som flere mener vil endre vårt forhold til mat, og til kjøtt spesielt. Mens store deler av, eller hele produksjonsprosessen, tidligere skjedde med nær tilknytning til hjemmet, foregår nå det aller meste av produksjonen og bearbeidingen av kjøtt borte fra oss, i mer eller mindre kjente institusjoner i mange ledd, gjerne også med store avstander i tid og rom. Vi vet i dag langt mer enn tidligere om kjøttets kjemiske og fysiologiske egenskaper, og bearbeidingsprosessen har blitt svært avansert og spesialisert. På mange måter er derfor kontrollen over prosessen økende, både gjennom deltakerne i og organiseringen av selve prosessen, ulike typer ekspertise og kontrollmyndighetenes engasjement. Men for den enkelte forbruker er denne kunnskapen og kontrollen abstrakt og lite synlig. Klassifisering og vaner må endres i tråd med dette.

Vi må i økende grad stole på at disse andre gruppene sikrer tryggheten, våre egne erfaringer og direkte kjennskap er utilstrekkelig. Denne situasjonen utfordres ytterligere når det dukker opp ”kriser” i mattrygghetsspørsmål eller når det skjer store strukturelle endringer, slik som økt handel over landegrensene (Kjærnes 1994).

Et ambivalent forhold til kjøtt som mat og fokus på kjøttets farer kan altså både bunne vårt helt grunnleggende forhold til mat og problemstillinger knyttet til trekk ved vårt moderne samfunn. Hva er det da som skjer når mulige farer ved kjøttet kommer på dagsordenen? Går det inn på folk eller spiller det først og fremst rolle i den politiske debatten? Hvordan virker det eventuelt inn på den enkeltes forhold til mat og til kjøtt spesielt? SIFOs undersøkelser om kjøtt har særlig kretset om slike spørsmål.

Den første litteraturstudien (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997) pekte på at den moderne debatten om kjøtt, både i Norge og internasjonalt, kjennetegnes av at ingen enkeltaktør greier å opprettholde noen udiskutabel autoritet på området. Debatten preges av mangfold, ulike eksperter gir åpent uttrykk for ulike syn, og forbrukerne må aktivt velge hvem de skal ha tillit til. Flere studier har vist at mange forbrukere er opptatt av mat og helserisiko. Men mens dette har resultert i utbredt mistillit i flere europeiske land, er tilliten til så vel leverandører som myndigheter fortsatt svært høy her i landet.

Mens vi ovenfor pekte på at kjøtt som mat innebærer et universelt dilemma vedrørende det å ta liv, gis dette varierende uttrykk i ulike kulturelle sammenhenger. I forbindelse med dagens intensive kjøttproduksjon er det særlig etiske spørsmål knyttet til dyrevelferd som har stått på dagsordenen. Etter manges oppfatning behandles dyr 'som maskiner' og det tas ikke hensyn til deres 'naturlige behov'. Samtidig innebærer kjøttproduksjon, ifølge kritikere, en urimelig utnyttning av jordas ressurser.

Mange kjøttprodusenter vil på sin side hevde at dagens husdyrproduksjon i høy grad tar hensyn til dyrenes behov. Dyrene får det de trenger av mat, varme, helsestell osv. på en helt annen måte enn tidligere. Behandlingen av dyrene overvåkes også nøye av myndighetene.

Men kritikken går altså i noen grad ut over dette. Da kan full eller delvis omlegging til et vegetarisk kosthold eller overgang til økologisk produsert kjøtt sees som to mulige 'svar'. Motivene for å legge om kostholdet i vegetarisk retning kan være flere. For noen kan dette handle om at det er usunt å spise kjøtt, enten på grunn av en for høy andel mettede fettsyrer, fare for reststoffer i kjøttet eller annen helsefare. Andre kan ha moralske motiver knyttet til dyrenes velferd, der det blir umoralsk å ta liv eller å spise kjøtt fra dyr som er blitt påført store lidelser. Atter andre kan knytte sin vegetarianisme til mer generelle, religiøst begrunnede leveregler.

Alt dette, heter det i konklusjonen fra rapporten, peker i retning av betydelig variasjon i oppfatninger av kjøtt. Det gjelder så vel

kjøttets ernæringsmessige betydning og betydning som prestisjevare, som oppfatninger knyttet til etikk og helserisiko. Det kan resultere i motstridende synspunkter mellom produsent og forbruker, men også mellom ulike grupper av forbrukere.

Disse antakelsene dannet utgangspunkt for en survey som ble gjennomført i et representativt utvalg av befolkningen høsten 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Undersøkelsen satte søkelys på forbrukeres holdninger til kjøttproduksjon og kjøttforbruk. Utgangspunktet var at trass i stor stabilitet i nordmenns kjøttforbruk, har mange forbrukere betenkeligheter med sitt kjøttforbruk. Et av formålene med prosjektet var derfor å få bedre kunnskap om hva disse betenkelighetene faktisk består i, og hvilke grupper i befolkningen som har slike betenkeligheter. Videre var formålet å få kjennskap til hvem som velger å gjøre noe med sine betenkeligheter, hvilke endringer de i så fall gjennomfører, og hvilke faktorer som er utslagsgivende for henholdsvis endring og ikke endring i praksis.

Undersøkelsen viser at de aller fleste mennesker i Norge (99 %) spiser kjøtt minst en gang i uken, tre fjerdedeler spiser kjøtt til middag minst 3 ganger i uken. 53 % bruker kjøtt som pålegg nesten daglig. Når det gjelder variasjon i befolkningen, er forskjellene tydeligst mellom kvinner og menn. Menn spiser oftere kjøtt enn kvinner. Men mens menn spiser kjøtt like ofte enten de bor alene eller ikke, spiser enslige kvinner sjeldnere kjøtt (som hovedingrediens) enn kvinner som lever i parforhold. Kjøtt og fisk er i Norge alternative middagsretter. I områder med høyt

fiskeforbruk (Nord- og Midt-Norge) er kjøttforbruket lavere. Bruken av kjøtt avtar også med økende alder, og det avtar med synkende inntekt.

37 % av respondentene har altså betenkeligheter i forhold til sitt kjøttforbruk, hvorav halvparten oppgir at de har endret forbruket som følge av betenkelighetene. Andelen er stabil i forhold til det som ble funnet i 1995 og 1996. Betenkeligheter og skepsis til kjøtt og moderne kjøttproduksjon er ikke noe særnorsk fenomen. I mange land i Europa er skepsisen til kjøtt stor, forbruket er jevnt over redusert og antallet vegetarianere har økt (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997). Det har samtidig skjedd en omlegging fra storfekjøtt til lyse kjøttslag, særlig fjørfekjøtt. Dette er en utvikling som har pågått gjennom hele 1980- og 90-tallet, men oppmerksomheten og utslagene ble spesielt omfattende i forbindelse med kugalskap-krisen i 1996. I Danmark, er også skepsisen til moderne kjøttproduksjon stor i en del grupper (Holm 1994). Men dette har foreløpig ikke gått ut over landets høye kjøttforbruk.

For å få en nærmere forståelse av hva som ligger i dette, ble det stilt en rekke spørsmål som skulle reflektere ulike typer holdninger til kjøtt. Størst tilslutning var det til holdninger som uttrykte tillit til norsk kjøttindustri, særlig med hensyn til matvaretrygghet, men også i noe mindre grad til dyrevelferd. Slike holdninger hadde sterkest gjennomslag i de mannlige og eldre deler av befolkningen. Sannsynligheten for slike svar var også større blant folk med lav utdanning og som har eller har hatt tilknytning til kjøttproduksjon. Svært mange ga også uttrykk for at kjøtt er en nødvendig og viktig

del av kostholdet. Igjen er mennene, folk med lav utdanning og med tilknytning til kjøttproduksjon, i flertall, men her er det en majoritet av yngre respondenter. Ikke forbausende hadde folk med tilslutning til slike holdninger i liten grad endret sitt kjøttforbruk i løpet av de siste 2 årene, de som mente at kjøtt var nødvendig hadde også et høyere kjøttforbruk.

Flere dimensjoner uttrykker negative eller skeptiske holdninger til kjøtt. Felles for dem som har slike holdninger er at det er flertall av kvinner, de bor ikke på landet og de uttrykker oftere skepsis til eksperter og er opptatt av risiki skapt av det moderne samfunn. Mange står også for sterkere religiøsitet enn flertallet av befolkningen. Flest (over halvparten av respondentene) er det som er generelt bekymret, men som samtidig mener at det er lite forbrukeren selv kan gjøre med det. Slike holdninger er vanligere på Østlandet og blant folk med lav utdanning. En mindre, men likevel betydelig andel gir uttrykk for motvilje mot slakting, de synes det er ekkelt å se på eller tilberede rått kjøtt og de får mindre lyst på kjøtt når de tenker på at det kommer fra levende dyr. Her er det flertall av unge mennesker, flere har familie med barn og de har oftere lav inntekt. En ganske liten, men tydelig gruppe gir uttrykk for konkrete ønsker om at folk skal spise mindre kjøtt. De mener at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser og at det er fordeler med ikke å spise kjøtt. Sett i forhold til de andre dimensjonene som uttrykker skepsis, skiller ikke disse seg så veldig ut. Unntaket er at disse har en tydeligere partitilhørighet (SV, ikke Høyre), noe som indikerer en sterkere tilknytning til politiske holdninger. Mens den store gruppen som var generelt

bekymret faktisk hadde endret sitt kjøttforbruk de siste 2 årene, hadde de med mer aktiv motstand eller motvilje generelt et lavt forbruk.

En sjettede dimensjon omfatter holdninger om at dyr ligner mennesker: Forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til og dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker. Dette er holdninger som generelt har stor tilslutning, særlig blant kvinner, yngre og folk med lav utdanning. Geografisk bor disse ikke på sørvestlandet og de har i mindre grad tilknytning til kjøttproduksjon. De er sjeldnere religiøse og stemmer heller ikke så ofte på Kristelig folkeparti og Høyre. Men de har oftere referanse til ideer om det moderne "risikosamfunnet". Slike holdninger fremstår som nøytrale i forhold til forbruk og forbruksendring.

Resultatene fra undersøkelsen støtter opp under tidligere funn om at forbrukernes skepsis til kjøtt er ganske omfattende. Mens mange er generelt bekymret, er det også en god del som gir uttrykk for mer konkrete betenkeligheter. Det er likevel bare en liten gruppe som knytter dette direkte til kjøttforbruk, flere er mer opptatt av de politiske og strukturelle sidene. Samtidig er altså betenkelighetene totalt sett ikke merkbare i forbruksutviklingen. Tvert i mot er det nettopp blant dem som har generelle betenkeligheter, men 'ikke gjør noe med det', at forbruket av kjøtt synes å være størst. Dette indikerer at nettopp den grunnleggende personlige ambivalensen har stor betydning, en ambivalens som håndteres i det daglige gjennom etablerte rutiner og ritualer.

Men kjøtt har også fortsatt høy status. Kjøttretter har en sentral posisjon i norsk matkultur. De senere år har kjøtt relativt sett blitt billigere, samtidig som folks økonomiske velstand har økt. Dermed har folks mulighet til å tilfredsstille ønsker og forventninger om kjøtt blitt vesentlig bedre. Dette er tunge mekanismer som langt på vei kan ha motvirket at skepsis og kritisk debatt har påvirket forbruket i særlig grad. Men her er det altså variasjon i befolkningen, særlig engasjerer kvinner seg mer og er mer kritiske enn menn. Dette er det mest gjennomgående trekk når det gjelder alle typer holdninger til kjøtt. Når kvinnene lever i en familiesituasjon gir disse kritiske holdningene seg altså ikke utslag i forbruket, mens kvinner som bor alene har et klart lavere forbruk og er også mer tilbøyelige til endring.

1.2 Problemstillinger

Målsettingen med prosjektet er å oppnå en bedre forståelse av hva som ligger til grunn for forbrukeres holdninger til kjøtt og bruk av kjøtt. Dette inkluderer kunnskaper og ferdigheter, så vel som positive og negative vurderinger av kjøtt som sådant.

Andelen av befolkningen som ikke spiser kjøtt er forsvinnende liten her i landet. Litteraturstudien og surveyen har imidlertid avdekket at de motiver som kan ligge til grunn for vegetarianisme også gjør seg gjeldende blant betydelige deler av befolkningen for øvrig. Forskjellen (det å spise kjøtt eller å la det være) kan være et spørsmål om grader av engasjement, eller et spørsmål om hvor konsekvent man ønsker å være. Dette betyr at forholdsvis små

endringer i holdninger kan få store utslag i forbruk (eller omvendt!). På bakgrunn av dette er det viktig å studere skepsis til kjøtt også i grupper av befolkningen som ikke regner seg som vegetarianere. I denne sammenheng er det avgjørende å følge opp spørreskjemaets data av kvalitativ karakter, først og fremst for bedre å forstå hva skepsisen beror på.

Studier av vegetarianere viser at det kan være nyttig å skille mellom såkalt 'betinget' og ubetinget vegetarianisme. Et slikt skille synes også fruktbart når det gjelder skepsis til kjøtt. Betinget skepsis til kjøtt betyr at ønsket eller valget om å unngå kjøtt er tatt med utgangspunkt i forhold ved ytre betingelser som (i alle fall rent teoretisk) kan endres. Vi tenker her på for eksempel ønsker om å redusere kjøttforbruket på grunn av det de oppfatter som uverdigg behandling av dyr i industriell kjøttproduksjon, eller det skyldes skepsis til de hygieniske forholdene i produksjon og distribusjon. Betinget skepsis til kjøtt vil kunne imøtegås gjennom endrede produksjons- og omsetningsformer, nye reguleringer m.v., og også i noen tilfeller gjennom bedre informasjon, for eksempel merking. Dessuten vil økologisk kjøttproduksjon kunne være et mulig alternativ for personer med betinget skepsis til kjøtt. Ubetinget skepsis til kjøtt gir mindre slingringsmonn, idet valget er begrunnet i forhold som i prinsippet ikke kan endres. Vegetarianere som mener at mennesker uansett ikke har godt av kjøtt, eller at det er umoralsk å ta liv, vil høre hjemme i denne kategorien.

Denne studien tar altså sikte på å utforske oppfatninger og fornemmelser som ligger til grunn for holdninger til kjøtt, spesielt hvorfor enkelte forbrukere er uttalt skeptiske til kjøtt:

- Hva består ulike holdninger til kjøtt i, hvordan kommer de til uttrykk i daglig forbruk og tilberedning av kjøtt, og hvilke personlige erfaringer eller hendelser oppleves i særlig grad som utslagsgivende for ulike holdninger?
- Hvilken betydning har holdninger av helsemessig og moralsk karakter?
- I hvilken grad og på hvilken måte fremstår eventuell skepsis til kjøtt som henholdsvis betinget og ubetinget?
- Hvilke egenskaper ved kjøttet eller ved produksjonsprosessen er det som særlig utløser reaksjoner blant forbrukere?
- Hva er det som motiverer til endring i matvaner og hva er det som motvirker slik endring?

I tillegg vil undersøkelsen ta for seg informasjon fra viktige opinionsdannere når det gjelder holdninger til kjøtt. Med dette menes for det første grupperinger i Norge og internasjonalt som engasjerer seg aktivt i propaganda mot kjøtt og kjøttproduksjon. En første kartlegging av innhold i budskapet, formidlingsformer og ev. aksjonsformer er relevant. Dette er ivaretatt gjennom innhenting av skriftlig og elektronisk informasjonsmateriale, blant annet gjennom en studie på Internett. Likeledes belyser rapporten hvem som ev. trekker i motsatt retning, og på hvilken måte holdninger som er positive eller forsvarer kjøtt kommer til uttrykk i opinionen. I denne undersøkelsen blir det her særlig fokusert på

produsentene, samt i noen grad myndighetene (først og fremst gjennom lovtekster).

1.3 Rapportens oppbygging

Presentasjonen har to hoveddeler, med resultater fra henholdsvis intervjuer med forbrukere og fra studien av viktige opinionsdannere. Kapittel 2 og 3 drøfter forbrukerintervjuene, der intervjuer med informanter som spiser kjøtt og med vegetarianere er integrert. I kapittel 2 beskrives informantenes forhold til mat, og til kjøtt spesielt, i lys av sosiale forhold, spesielt betydningen av det de lærte og erfarte i oppveksten og hvilken innvirkning nåværende sosiale relasjoner, som partner, barn og venner, har. Siktemålet er å finne frem til hvilke erfaringer og sosiale omgivelser som motiverer til endring i matvaner og hva som motvirker endring. Ut fra en mer fortolkende tilnærming gir kapittel 3 en analyse av informantenes holdninger til kjøtt, sett i forhold til helseoppfatninger, forholdet mellom dyr og mennesker osv. Det tar opp hvilke oppfatninger og fornemmelser som ligger til grunn for informantenes forsvar for, skepsis til eller mer eller mindre ambivalente forhold til kjøtt, hvordan dette begrunnes, hvordan det kommer til uttrykk, samt forhold som er særlig utslagsgivende for ulike holdninger. Spesielt interessant er her analysen av holdningene i gruppen med "vanlige" kjøttspisere sett i forhold til de informantene som av ulike grunner er vegetarianere. Kapittel 4 omhandler det som kommer til uttrykk fra viktige opinionsdannere, både de som arbeider mot kjøtt og industriell kjøttproduksjon og de som forsvarer dette. Endelig i

kapittel 5 diskuteres funn og erfaringer fra de empiriske undersøkelsene i forhold til prosjektets problemstillinger.

1.4 Teoretisk og metodisk avgrensning

Denne rapporten bygger på to typer datamaterialer. Det ene omfatter 35 intervjuer gjennomført i perioden august til desember 1997. Det andre er en kort studie av offentlige tekster (lovforskrifter, publiserte artikler og foredrag så vel som web-sider). Tekststudien ble gjennomført hovedsakelig i mars 1998. Resultater fra intervjuene rapporteres i kapitlene 2 og 3. Kapittel 4 er en diskusjon av tekster som er viktige i den offentlige debatten om mat og videre i den offentlige produksjonen av meninger og holdninger. Vi forutsetter at disse holdningene utgjør en ramme eller referanse for informantenes egne oppfatninger.

Rapporten søker for det første å belyse hva informantene selv tenker om sine matvaner – generelt og med fokus på kjøtt. Det vil si hva de sier om det de spiser, om måltidene, om hvem de spiser sammen med, om endringer i spisevaner og om hvilken betydning de legger til de gjør. For det andre drøftes informantenes holdninger til kjøtt og eget kjøttforbruk. Både under innsamlingen av data og i analysen har vi fokusert på sammenheng mellom informantenes generelle tanker om sine matvaner og sine holdninger til kjøtt. Dette betyr at vi har latt informantenes oppfatninger om mat fungere som en generell kontekst for deres oppfatninger om kjøtt, og for forklaringer om eventuelle endringer

i sitt forbruk. For det tredje diskuteres forholdet mellom offentlig diskuterte holdninger og informantenes egne oppfatninger.

Vi har ikke gjennomført noen form for deltakende observasjon som f.eks. å være med på innkjøp, tilberedelse av mat, eller å delta i middager hos informantene. Det betyr at vi ikke diskuterer sosial samhandling, dvs. hva informantene gjør. Heller ikke tar vi for oss et mulig samsvar eller mangel på samsvar mellom deres holdninger til mat og deres praksis (spisevaner). Likeledes er diskusjonen om de politiske og sosiale prosesser som er med på å utforme den offentlige debatten og produksjonen av meninger, utenfor denne rapportens forutsetninger.

For å redegjøre for informantenes generelle holdninger til sine matvaner, deres mer spesifikke idéer om kjøtt og den mulige sammenhengen mellom informantenes oppfatninger og offentlige holdninger, har vi valgt et teoretisk perspektiv som innenfor samfunnsfag kalles "fortolkende". Et fortolkende perspektiv baserer seg på en forståelse av at virkeligheten er sosialt konstruert. Dette innebærer at virkelighet i betydningen noe som er sant og uavhengig av menneskets opplevelse av den, ikke kan skilles fra menneskers handlinger og kunnskap om denne virkeligheten. Kunnskap betyr i denne sammenheng våre oppfatninger av det som omgir oss, våre begreper, våre fortolkninger av hvordan ting henger sammen, samt våre verdi-baserte vurderinger av det vi observerer. Målet innenfor dette perspektivet er, som Lien og Døving (1996:55) forklarer, det å beskrive hvordan virkeligheten fortoner seg for ulike personer,

dvs. hvordan virkeligheten er sosialt konstruert. Dette perspektivet har røtter i fenomenologi, slik det beskrives blant annet av Berger og Luckmann (1966) og Geertz (1973).

Dette fortolkende perspektivet har blitt brukt noe ulikt i kapittel 2 på den ene siden og kapitlene 3 og 4 på den andre siden. Forskjellen er resultat av et analytisk skille vi har gjort mellom det sosiale og det kulturelle. Selv om vi er innforstått med at et slikt skille er problematisk, fordi disse to aspektene alltid vil påvirke hverandre, mener vi at det vil gjøre presentasjonen av vårt materiale mer oversiktlig. I kapittel 2 blir det fortolkende perspektivet et implisitt utgangspunkt for å drøfte informantenes oppfatninger av noen sosiale aspekter ved maten. Vårt fokus i denne delen av analysen er mulige sammenhenger mellom informantenes matvaner, deres sosiale relasjoner og livserfaringer, slik de beskrives av informantene selv. Her vil den enkeltes livssituasjon stå sentralt. I kapitlene 3 og 4 benytter vi oss derimot av det fortolkende perspektivet for å analysere matens kulturelle aspekter. Med dette mener vi oppfatninger, verdier, meninger og holdninger som antas å være av noe mer varig karakter enn de situasjonsbetingede aspektene.

1.4.1 Utvalg av informanter og datainnsamling

Som forklart innledningsvis har vi i denne rapporten brukt en kvalitativ tilnærming. Vi har tatt utgangspunkt i et begrenset antall informanter, til sammen 39¹. Med dem har vi gjennomført

¹ Uoverensstemmelsen mellom antall intervjuer (35) og antall informanter (39) skyldes at det var fire tilfeller der par ble intervjuet sammen.

intervjuer av ca. 2 timers varighet. I en kvalitativ undersøkelse er målet heller å sette sammen et informativt utvalg, dvs. en gruppe mennesker som har mange og ulike synspunkter på det temaet som søkes belyst (se Kvale, 1997). Poenget er da å få tak i og reddegjøre for en bred variasjon av holdninger og verdier (Enderud 1978), samt å gå dypere i det antropologen Geertz (1973) kaller ”ulike lag av meninger”.

Vi brukte ulike framgangsmåter og kriterier for å oppnå en slik variasjon i holdninger og verdier. En av dem var sammensetningen av utvalget av informanter. Vi ønsket å intervju to ulike hovedgrupper; en med personer som spiste kjøtt og en som ikke gjorde det. I den gruppen som spiser kjøtt ønsket vi en variert sosial og kulturell bakgrunn og en spredning i holdninger til kjøtt. Rekrutteringen av denne gruppen var geografisk avgrenset, dvs. gruppen skulle bestå av folk som bodde i en bydel i indre Oslo. Bydelen som ble valgt var Grünerløkka. Kriterium for valget av bydel var god tilgjengelighet både av kjøtt, fisk og grønnsaker. Senere ble Sagene, Sinsen og Torshov også inkludert.

Det er svært få vegetarianere i Norge. For å kunne belyse hva det er som gjør at skepsis til kjøtt omsettes i praksis i form av å slutte å spise kjøtt, er denne gruppen likevel viktig. Spesiell rekruttering var derfor nødvendig. Rekrutteringen skjedde gjennom tre ulike miljøer som antas å betinge lavt eller intet kjøttforbruk. Informantene i denne gruppen bodde geografisk spredt.

I Gruppen som spiser kjøtt

For å få til en viss variasjon blant Grünerløkka-informantene, identifiserte vi ulike typer bygårder etter eiertype og standard på gården. Eiendomskartet over Grünerløkka, bearbeidet av Plan- og Bygningsetaten, hjalp oss å finne fram til noen gårder som besto av selveide leiligheter, noen som var borettslag, og noen som besto av utleide leiligheter eid av én enkeltperson. Likeledes fant vi fram til gårder som hadde ulik standard med hensyn til hvor godt vedlikeholdt de var og om de hadde innlagt WC eller ikke. Antakelsen var at informanter med ulike økonomiske muligheter vil bo i ulike gårder. Vi valgte ut tre gårder (én av hver type) og sendte brev til husholdninger der det var registrert to personer eller flere. Det ble også sendt brev til noen husholdninger der det var registrert bare én person. Om lag halvparten av dem som fikk brev var interessert i å delta i undersøkelsen. De fleste av disse var par. Det var flere kvinner enn menn som ble intervjuet alene. De intervjuede fordelte seg slik: 11 kvinner, 6 menn og 4 par². Selv om det var stor variasjon når det gjaldt inntekt blant de utvalgte, hadde de fleste et høyt utdannelsesnivå. For å få tak i folk med lavere utdanning, brukte vi ”snøball-metoden”³. Vi intervjuet folk som ikke hadde høyskole- eller universitetsgrad både på Torshov, Sinsen og Sagene. Til sammen ble 21 personer intervjuet i gruppen som spiser kjøtt. Alderen varierer fra 25 til 67 år.

2 At det er flere kvinner som vanligvis stiller opp i undersøkelser om mat, er noe andre studier også viser (Bugge 1995, Lien 1989). I vårt tilfelle, når mennene ble intervjuet sammen med sin ektefelle/samboer, deltok de imidlertid aktivt.

II Gruppen som ikke spiser kjøtt

Når det gjelder folk som ikke spiste kjøtt, søkte vi å oppnå en viss variasjon i utvalget ved at informantene, som nevnt ovenfor, ble rekruttert fra tre ulike miljøer. De tre miljøene var a) folk som hørte til Adventistkirken, b) folk som hadde en eller annen form for tilknytning til en meditasjonsgruppe inspirert av hinduistisk filosofi og buddhisme, og c) folk som hadde vært eller var knyttet til politiske miljøer som Blitz, miljøbevegelsen og dyrevernbewegelsen. I valget av personer i denne gruppen ble det lagt spesielt vekt på å intervju dem som kalte seg selv vegetarianere, ut fra erkjennelsen av at det finnes ulike måter å være vegetarianer på.

Vegetarianisme kan defineres mer eller mindre strengt: Vegetarianere kan være alt fra veganere, dvs. folk som ikke spiser noe som i det hele tatt inneholder animalske produkter (selv ikke kjøttbuljong i suppe, marinfett i brødet, ost som har løpe fra kalvemage, osv.), laktovegetarianere, dvs. de som verken spiser kjøtt eller fisk, men godtar andre produkter som egg og melk, til dem som ikke spiser kjøtt, men fisk, og dem som hovedsakelig spiser fisk, grønnsaker og en sjelden gang kjøtt. I det utvalget av vegetarianere som undersøkelsen baserer seg på, finnes det folk som ikke spiser noen form for animalske produkter (flere, men ikke alle, fra meditasjonsmiljøet), de som verken spiser kjøtt eller fisk (politisk interesserte vegetarianere) til dem som spiser fisk og lite kjøtt (politiske vegetarianere så vel som adventister).

³ "Snøball-metoden" innebærer å bruke noen individers sosiale nettverk for å få tak i flere informanter.

Informantene ble rekruttert gjennom snøball-metoden, dvs. gjennom noen som kjente dem. Til sammen ble 14 personer intervjuet, 7 kvinner og 7 menn. Om lag halvparten av dem lever i parforhold. Alderen i denne gruppen varierer mellom 20 og 62. Ca. 2/3 av disse informantene går på høyskole, på universitetet eller har høyere utdanning.

I innsamlingen av informasjon brukte vi to ulike guider, én for dem som spiste kjøtt og én for vegetarianere (se appendiks 1 og 2). Guidene hadde noen felles temaer som skulle dekkes i løpet av intervjuet, og en del spørsmål som konkretiserte disse temaene. Relaterte emner som respondentene kom inn på i løpet av intervjuet ble også fulgt opp. Med andre ord var intervjuene ikke basert på et spørreskjema med faste svar. Ved å velge to åpne guider som skulle dekkes, fikk vi et godt sammenlikningsgrunnlag, samtidig som det ble gitt rom for å ta opp ting som informantene selv var interessert i. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd og senere transkribert. Analysen av datamaterialet inkluderte en klassifisering av informantenes utsagn etter emneord. Emneordene som ble brukt, tok utgangspunkt i informantenes egen kategorisering og uttrykksform. På den måten har vi også kunnet ta hensyn til relevante temaer som opptok informantene og som ikke var en del av vår guide.

I rapporten har vi presentert noe av datamaterialet som "cases", hvor vi oppsummerer noen av de temaene som ble diskutert med informantene, delvis også gjengitt som direkte sitater. Vi har forsøkt å redigere sitatene minst mulig. Vi har imidlertid valgt å

utelate gjentakelser eller ufullstendige setninger. Der vi har foretatt slike mindre redigeringer, har vi brukt (...) for å markere dette. Navnene som brukes i casene og i sitatene er fiktive.

2 Mat: livshistorier og sosial fellesskap

”Vi spiser ordentlig, hjemmelagde kebab av reinsdyrkjøtt. Vi bruker å lage dem av reinsdyrkjøtt vi får tilsendt fra Finnmark” (Jan, intervjuet september 1998)

Antropologene Counihan og Penny Van Esterik (1997) introduserer boka ”Food and Culture” ved å påpeke at mat berører ulike aspekter av et samfunns sosiale liv. Matproduksjon er sentral i et lands økonomi. Mat markerer sosiale forskjeller og grenser, så vel som bånd mellom folk. Det å spise er en fysiologisk handling, men samtidig et grunnleggende sosialt fenomen. Hva vi spiser og hvor, hvilken mat som er tilgjengelig og hvordan vi kan skaffe den, hvordan den tilberedes og når vi spiser den, med hvem og hva det betyr for oss, er således sosiale handlinger.

I dette kapitlet er det imidlertid bare noen av disse sosiale aspektene ved maten og spisingen som vi kommer til å legge spesiell vekt på: Hva man spiser, hvem man spiser sammen med og hva det betyr for de involverte. Vi vil fokusere på rolle nmaten og det å spise spiller i en persons sosiale liv, det vil si i de sosiale relasjonene og fellesskapene vedkommende er en del av eller

gjærne vil delta i (Devault, 1991). Vårt utgangspunkt er at maten og spisingen er en del av folks sosiale historie og biografi. Dette innebærer at både sosial bakgrunn og egne erfaringer spiller en viktig rolle for folks matvaner. Sosial bakgrunn omfatter her familiebakgrunn og oppvekststed, mens egne erfaringer først og fremst refererer til opplevelser en person har og de sosiale relasjonene hun/han innleder etter å ha flyttet "hjemmefra".

Vi spør oss hva som er grunnlaget for informantenes matvaner og hva som kan spille inn når det gjelder å bevare eller endre egne mattradisjoner. Vårt fokus begrenser seg til den sosiale konteksten for at man spiser kjøtt eller endrer sitt kjøttforbruk.

2.1 Familiebakgrunn og eget hjem

Vår undersøkelse viser at barndomshjem og oppvekststed utgjør viktige referansepunkter både for overføring av mattradisjoner og for endring av disse. Familie- og lokale tradisjoner bekreftes og påvirkes videre av egne erfaringer, egen familie og av hvor man bosetter seg som voksen. Forklaringer av kontinuitet og forandring må med andre ord ta hensyn til partikulære kontekster på familienivå, så vel som regionale forskjeller. Dette er spesielt viktig å ta i betraktning fordi de fleste i utvalget viste seg å være første generasjons innflyttere: De kommer enten fra Østlandet utenom Oslo, Vestlandet, Hedmark, Trøndelag, Sunnmøre, eller Finnmark. Mange av dem flyttet til Oslo som voksne⁴. La oss se

⁴ Oppvekststed var ikke et kriterium i valget av informantene. Den geografiske variasjonen når det gjelder hvor informantene kommer fra, er dermed å anse som et resultat heller enn en intendert avgrensning av utvalget (se for øvrig metodedelen).

nærmere på hvordan barndomshjem og lokale tradisjoner spiller inn i informantenes matvaner.

Barndomshjemmet er en av de første sosiale kontekster for en persons matopplevelser. Det utgjør et viktig grunnlag for hva som regnes som dagligdags mat og festmat, for hvilken status ulike matretter eller ulike komponenter av en rett tillegges, og for hva som anses som uunnværlig eller ikke. Den geografiske variasjonen i informantenes oppvekststed gjenspeiles i markante forskjeller i forhold til disse aspektene. Noen av informantene vokste f.eks. opp med kjøttkaker og poteter, mens andre hovedsakelig spiste fisk. Noen hadde alltid ribbe eller pinnekjøtt til jul, i andre tilfeller var det lutefisk eller torsk. Likeledes spilte regionale forskjeller inn når det gjaldt måltidenes sammensetning. For noen av dem som kom fra Østlandet, var kjøttet den viktigste komponenten i måltidene, mens for dem som kom fra Nord- eller Midt-Norge var det fisken som hadde en sentral plass (se også Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997, og Lien, Bjørkum og Bye 1998).

Barndomsmaten er viktig ikke bare i forhold til overføringen av mattradisjoner. Den utgjør samtidig et betydningsfullt utgangspunkt for endring. Man kan av ulike grunner ta avstand fra det man spiste som liten og slutte å spise det. Som en informant uttrykte det:

”Vi spiser ikke svinekjøtt, nesten aldri. (...) Det er fordi jeg har vokst opp på en gård med gris, jeg har spist så mye svinekjøtt hele mitt liv at det er tabu i dette huset. Det har jeg fått forståelse for av min samboer. Jeg har spist min andel av svin her i livet (...) og av

kjøttkaker. Hele konseptet, hele pakka med kjøttkaker er jeg lei av”.

Det kan også være at man vil fortsette å spise slik man gjorde som liten, men at det heller er spørsmål om tilgjengelighet. De som hadde mye fisk i sin barndoms diett, kunne f.eks. oppleve at fersk fisk er vanskelig og dyrt å få tak i Oslo.

Barndomsmaten fungerer også som grunnlag for etableringen av nye mattradisjoner. Når et par flytter sammen, tar det med seg det hver av dem har lært hjemmefra. Tidlige opplevelser av hva som er godt, hva som er staselig, hva som egner seg til lørdags- eller søndagsmat, eller hva som smaker vondt eller det man er lei av, spiller en viktig rolle i hva som skal serveres i deres felles nye hjem. Ved middagsbordet og ved hver rett forhandles det m.a.o. om hva som skal være deres eget matfellesskap. Matopplevelsene fra barndommen settes dessuten sammen med egne erfaringer. Anne Lines og Jans matvaner kan mer utførlig illustrere betydningen av barndomsmat, av regionale forskjeller og av egne erfaringer både i vedlikeholdet/overføringen og endringen av mattradisjoner.

Case: Anne Line og Jan

Anne Line er i trettiårene og jobber som sosialarbeider. Hun er fra Finnmark, men har bodd flere år i Oslo og i Tyskland. Da hun var liten, spiste hun mye kjøtt og fisk. Reinsdyrkjøtt og sauekjøtt hadde hennes familie nærmest gratis tilgang til. De både fikk og skaffet fisk selv, spesielt laks og ørret. Noen ganger hendte det at de også kjøpte det, for det var ganske billig. Grønnsaker var det heller dårlig med. De var vanskelige å få tak i og de var dyre. Mye av det de spiste var hjemmelaget, enten det var fiskeboller, fiskekaker, kjøttboller eller kjøttkaker.

Ifølge Anne Line kommer hun fra en typisk arbeiderfamilie. Hennes mor jobbet som vaskekone på en skole, og faren jobbet i gruvene. Alle måltider var ”skikkelige” i deres hjem, og det var stas å ha kjøtt til søndagsmiddag, ikke av det kjøttet de selv hadde produsert, men heller svinekoteletter. Det var det som ble

eksklusivt. At det skulle være så fint med reinsdyrkjøtt og laks oppdaget hun først da hun kom til Oslo.

Anne Lines samboer, Jan, kommer fra en gård på Vestlandet hvor hans foreldre hadde kyr, sauer, hester og griser. Jan, som er i førtiårene, har bodd i Oslo i flere år og jobber nå på et ungdomshjem. Ifølge ham selv var han som liten vant med "bondekost". Hjemme spiste de mye kjøtt og også fisk. Hver søndag var det okse- eller svinestek eller koteletter. De spiste i tillegg grønnsaker som de hadde dyrket selv.

Moren, som var hjemmевærende, tok seg av måltidene, og all mat ble laget fra bunnen av. Før det ble forbudt å få dyreskrotter hjemme, lagde de selv pølser. Alt på dyret ble brukt.

Både Anne Line og Jan opplever at deres matvaner har forandret seg mye, samtidig som hver av dem - for å bruke Jans ord - "har med seg sine tradisjoner inn i deres hjem". De spiser mye pasta som Anne Line tilbereder, mye ris og grønnsaker. Ting de før ikke likte, som grønne oliven, har nå blitt snadder for dem. De tror det skyldes påvirkningen fra venner og også fra utlandet. Men det har også med egne erfaringer å gjøre. Jan forteller f.eks. at han er glad i grønnsakeretter. Han ble vant til å spise mye av det da han var sammen med en jente som var vegetarianer. Han spiste ikke kjøtt i fire år da, men fisk klarte han seg ikke uten. Så det ble et kompromiss dem imellom.

Anne Line og Jan fortsetter også å spise en del av de samme tingene som de spiste som barn. De spiser mye reinsdyrkjøtt og fisk som de får fra hennes far. Jan, som ikke var vant til reinsdyrkjøtt, har nå lært seg å skave, men det er Anne Line som tilbereder det. Han lager også kjøttkaker som han lærte å tilberede av sin mor, og når barna hans fra et tidligere ekteskap besøker dem, kan de varte opp med bondekost, som er det barna er mest vant til å spise. Anne Line og Jan spiser også fisk, og da er det ifølge Anne Line "han som står på krava".

Caset til Anne Line og Jan illustrerer flere poenger. Det at flertallet av informanter kommer fra andre steder enn Oslo, er et uttrykk for at mobiliteten mellom byer i ulike regioner og mellom by og land er stor her til lands. Bakgrunnen er ofte på landet, selv om dagens bosted er i by. Dette vil for det første si at en persons mattradisjoner tenderer til å ha en lokal forankring, som ikke er til det stedet de bor nå. Denne forankringen kombineres imidlertid med andre mattradisjoner som man har lært av sin samboer, sine venner eller av andre. Oslo, som storby, blir slik sett en kontekst der

forskjelligartethet, både regionalt og personlig basert, bringes sammen.

For det andre kan man ikke uten videre gå ut fra at radikale endringer i en persons kosthold, som det å velge å slutte å spise kjøtt, nødvendigvis har å gjøre med byboeres fremmedgjøring i forhold til landbruk og dyrehold. Mange informanter har, som Anne Line og Jan, erfaring fra landet og har hatt nær kontakt med dyr (se kap. 3 og 4). Å spise mindre kjøtt eller helt å slutte å spise kjøtt, kan like gjerne være en del av tilpasninger og forhandlinger som skal til i etableringen av et nytt matfellesskap.

Det har i denne sammenheng blitt påpekt at endringer i personlige matvaner er knyttet til kjønn. Lien, Bjørkum og Bye (1998) viser at kvinner i større grad tilpasser seg menn når de går inn i et parforhold. Bakgrunnen for denne konklusjonen er at enslige kvinners forbruk av kjøtt er lavere enn det som er tilfellet for gifte/samboende kvinner, mens forbruket blant enslige og blant gifte/samboende menn skiller seg lite. Lien, Bjørkum og Bye (1998) foreslår at denne kjønnsforskjellen kan ha å gjøre med det Ekstrøm (1990) kaller "skjult underordning". "Skjult underordning" innebærer at kvinner forsaker egne ønsker for å kunne leve opp til andre verdier, som f.eks. å være en god husmor eller ha et lykkelig og konfliktfritt hjem (Op.cit. s.66).

Selv om kjønn er en svært viktig variabel, viser denne undersøkelsen at idéene om likestilling og nødvendigheten av å ta spesielle hensyn til barna, allikevel synes å ha så pass stor kulturell

verdi blant informantene at menn alene ikke nødvendigvis kan sette rammer for hva som spises hjemme. En viss forhandling og gjensidig tilpasning må til. Som andre studier viser (Bugge 1995, Wandel 1997), gjelder dette også for par som har barn. Ofte vil foreldrene ta hensyn til barnas preferanser, både som små og når de har blitt såpass store at de har egne meninger om hva de liker og ikke liker å spise. En slik tilpasning innebærer at både mannens og kvinnens mattradisjoner opprettholdes og forandres. Tilpasningen kan m.a.o. både være årsak til og hindring for endring. I Jans tilfelle betød det at da han var sammen med en vegetarianer, sluttet han å spise kjøtt, samtidig som han fortsatte å spise fisk. Når Jans barn kommer på besøk til dem, lager han og Anne Line mat de vet barna liker. Men de lager også pasta, slik at barna, med Anne Lines ord, ”*får et bredere spektrum, de lærer å spise noe annet enn det de får hos mora*”.

I denne delen av kapitlet har vi fokusert på det sosiale ved maten i forhold til familien. I neste del vil vi ta for oss matvaner i forhold til en persons nettverk utenfor familien. Vi vil legge vekt på den gjensidige betydningen mat og tilhørighet til et miljø har. Diskusjonen vil ta utgangspunkt i vegetarianere. Grunnen til dette valget er at vi ved å fokusere på vegetarianere, lettere kan se matens rolle i forhold til inklusjon i og eksklusjon fra et sosialt fellesskap.

2.2 Miljøtilhørighet og matvaner: vegetarianisme

Som forklart i kapittel I tar denne undersøkelsen utgangspunkt i tre ulike miljøer når det gjelder vegetarianere. Det ene er adventister, det andre er folk som mediterer og er inspirert av hinduistisk filosofi, og det tredje består av personer som har vært en del av Blitz-miljøet eller jobber med dyrevern. En viktig forskjell mellom den første gruppen og de to andre er at kjøttforbruket blant adventister er relativt lavt fra begynnelsen av. Matvaner som utelukker kjøtt blir for dem altså en del av familiens matvaner. For de to andre gruppene er derimot det å ikke spise kjøtt et eksplisitt valg som de har tatt som voksne⁵, og som følgelig innebærer et brudd med det de var vant til som barn. Et likhetstrekk ved disse tre gruppene er imidlertid at deres matvaner står i kontrast eller i opposisjon til flertallet av befolkningens matvaner. De utgjør slik sett en minoritet som ofte må forholde seg til majoriteten.

I denne delen av kapitlet vil vi begrense diskusjonen til to av de tre ovenfor nevnte gruppene: for det første de som mediterer, og for det andre de som er vegetarianere av mer politiske årsaker (Blitz og dyrevernere), altså personer som i hovedsak har brutt med mattradisjoner fra oppveksten. Vi vil først drøfte noen aspekter ved rekruttering til disse miljøene og ved tilegnelse av nye mattradisjoner. Vi vil deretter fokusere på relasjonen mellom vegetarianere som minoritet og de som representerer flertallet og som kan være arbeidskolleger, medstudenter, slektninger, osv.

⁵ I utvalget er det bare to personer som hadde vært vegetarianere hele sitt liv og som ikke var adventister.

Denne relasjonen kan, som vi skal få se, preges av antagonisme eller tilpasning.

Å bli vegetarianer er som sosiologene Beardsworth og Keil (1992) påpeker, ofte en tilvennings- prosess som er knyttet til en persons særegne biografi. Dette betyr bl.a. at en persons opplevelser, erfaringer og ikke minst sosiale relasjoner spiller en sentral rolle i endringsprosessen. Den kan starte ved at man blir kjent med noen som ikke spiser kjøtt. Det kan også være at man opplever noe spesielt som gjør inntrykk, f.eks. å ha sett et program om slaktning på TV, eller bilder av dyreforsøk på Internett⁶. Vanligvis vil opprettelsen av nære relasjoner og egne opplevelser forsterke hverandre. Helenes tilfelle kan i denne sammenheng fungere som eksempel.

Case: Helene og Eirik

Helene er 26 år gammel og studerer ved Universitetet i Oslo. Første gang hun begynte å tenke på muligheten av å slutte å spise kjøtt, var da hun tok mellomfag i religionshistorie og leste om buddhisme. Den gangen gjorde hun imidlertid ikke noe med det. Senere traff hun Eirik som hadde vært vegetarianer i flere år, og de innledet et kjærlighetsforhold. Eirik, som er et par år eldre enn Helene, hadde i flere år vært med i et meditasjonsmiljø som hadde tilknytning til India. Til å begynne med fortsatte Helene å spise som før, men etter hvert ble det slik at hun ikke spiste kjøtt når hun var sammen med Eirik. Selv om han ikke hadde sagt noe om hennes spisevaner, visste hun at han mislikte kjøtt og synet av det, og det tok hun hensyn til. Helene reiste så på ferie til Nepal og India.

Mens hun var der, spiste hun ikke kjøtt. Synet av kjøttet som hang på markedet og som var dekket av fluer, gjorde at hun både mistet lysten på kjøtt og at hun følte det var tryggere å la være å spise kjøtt hvis hun ville unngå å bli syk. Et kort opphold i et buddhistisk kloster, hvor man heller ikke spiste kjøtt, satte også sine spor i henne, og det gikk ikke lang tid før hun bestemte seg for å bli vegetarianer. Helenes og Eiriks grunner for sin vegetarianisme er en moralsk overbevisning om at det ikke er nødvendig å drepe dyr for å få nok næring (se for øvrig kap. 3).

⁶ Et eksempel som ofte ble nevnt, var et forsøk som drives av Landbrukshøgskolen på Ås. En ku har fått operert et vindu i magen slik at forskere kan følge med i hva som skjer med nedbrytingen av fôr. Hensikten var, ifølge noen informanter, å finne ut om man kunne avle fram en ku med bare én mage for på den måten å redusere tiden kua trenger for å fordøye fôret.

Helene og Eirik har litt etter litt utviklet sitt eget matrepertoar. De spiser mat som er indisk inspirert og som Eirik kan lage, og også grønnsaker stekt i en wokpanne, som Helene er ekspert på. Kunnskap om de rettene de bruker har de fått av andre vegetarianere og av kokebøker. De har retter som passer til festlige anledninger, og har også en egen julemeny. Opprinnelig var det Eirik og hans to søstre, som også er vegetarianere, som innførte nøttestek til jul i sin familie. De lærte å lage den av andre. Helene lånte oppskriften av Eirik og lagde julemiddag til seg selv når hun feiret sammen med sine foreldre. I Helenes ord ”prøver Helene og Eirik å lage en tradisjon ut av det, sånn at julaften skal bli noe spesielt, det skal være en rett som er bare til jul, slik mange andre har”. Foreldrene til Eirik spiser også nøttestek og de har også begynt å redusere sitt kjøttforbruk. De gjør det først og fremst av helsemessige grunner, men de har allikevel latt seg påvirke av sine barn. Moren til Helene er derimot mindre imøtekommende. Hun vet ikke hvordan hun kan tilfredsstillе sin datters nye matvaner og blir usikker av det. Samtidig mener hun at Helenes og Eiriks kosthold sannsynligvis er sunnere. Mannen til moren, som jobber i Landbruksdepartementet, tar Helenes vegetarianisme som en provokasjon, noe som fører til lange og ofte ansente diskusjoner.

Helenes tilvenning er interessant på mange måter. Den illustrerer hvordan hennes egne erfaringer, som inkluderer eksponering for andre idéer og verdier (buddhisme) så vel som reiser og opplevelser av nye mattradisjoner, påvirker hennes matvaner. Denne globale dimensjonen av påvirkningen forsterkes i sin tur av nyetablerte nære relasjoner, og begge fører til at hun slutter å spise kjøtt. Selv om hun ikke mediterer, begynner hun å delta indirekte i Eiriks miljø, og blir kjent med hans venner. Eirik ble i sin tur en del av det da han begynte med meditasjon. Sammen tilegner de seg ny kunnskap om mat og nye mattradisjoner som mange av deres venner har, og det dannes et fellesskap dem i mellom ved at de spiser samme mat og ved at de har sammenfallende idéer og verdier knyttet til det de spiser. I Eiriks tilfelle begynner hans foreldre også å bli interessert i sine barns kosthold, og legger delvis om sine egne matvaner. Helenes familie er mindre positiv. Hennes nye matvaner fører til konflikt med stefaren.

Å bli vegetarianer har sosialt sett to sider, som eksemplet ovenfor viser. På den ene siden blir man en del av et nytt matfellesskap. På mange måter har dannelsen av et slikt matfellesskap mange likhetstrekk med hvordan folk som spiser kjøtt/fisk etablerer sine matfellesskap. Egne erfaringer, eksponeringer for nye idéer og mattradisjoner så vel som opprettelsen av sosiale relasjoner, spiller en like stor rolle for Anne Line og Jan, i eksemplet ovenfor, som for Helene og Eirik.

Etableringen av et vegetarfellesskap innebærer på den andre siden å ta avstand fra andre matfellesskap og –tradisjoner. Slike endringer kan da få betydningsfulle konsekvenser for en persons sosiale relasjoner. Dette blir spesielt tydelig for vegetarianere, både fordi deres valg går på tvers av flertallets spisevaner og fordi vegetarianisme er lite utbredt i Norge⁷. Det er et lite kjent fenomen, og det er et begrenset tilbud av vegetarmat sammenlignet med det som er tilfelle i andre europeiske land, f.eks. i England. Innad kan dette medvirke til et sterkere og mer bevisst fellesskap. Men de fleste vegetarianere deltar dessuten i andre miljøer hvor det spises enten kjøtt eller fisk. De må m.a.o. forholde seg til flertallets mattradisjoner, verdier og matritualer. Relasjonen til flertallet preges både av antagonisme/radikalisering og tilpasning. La oss nå se nærmere på denne relasjonen.

Å ta avstand fra mattradisjoner som oppfattes som vanlige av flertallet, kan ofte føre til uoverensstemmelser, spesielt med folk

⁷ Under 2% prosent av den norske befolkningen er vegetarianere (se Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997 og Nygård 1996)

som vegetarianere ikke kjenner godt eller ikke har gode relasjoner til (jf. Helene og hennes stefar). Mange av informantene beretter hvordan deres valg om ikke å spise kjøtt blir møtt både med kritikk og beundring. De kritiseres fordi de gjør seg selv "sære" ved ikke å spise det de andre spiser, og fordi deres valg oppfattes som ekstremt. Samtidig beundres de for å ha et kosthold basert på grønnsaker, frukt og korn, noe som av mange antas å være sunnere. Beundringen oppfattes imidlertid av informantene som dobbel, fordi den også innebærer en kritikk som går på at de vil være bedre enn de andre.

Kritikken møtes på ulike vis. Noen informanter velger en hard linje og legger fram sine argumenter og forsvaret sitt valg. Grensene mellom vegetarianere og de som spiser kjøtt blir dermed understreket. Skillet mellom "oss" og "de andre" forsterkes. Andre foretrekker derimot å tilpasse seg det miljøet de er i (f. eks. jobb, universitet, sportsklubber, musikkgrupper, og lignende). De unngår å snakke om sine spisevaner. Ved festlige anledninger hvor mat serveres, spiser de litt kjøtt, velger å spise fisk, eller forsyner seg bare av tilbehøret. I slike sammenhenger, som grilling eller julebord, der kjøttet er hovedretten, tar de med seg andre ting som de kan lage (maiskolber, poteter, grønnsaker) eller gjør et unntak og spiser det de blir servert. I noen få tilfeller kan begetariansimen også være direkte sosialt ekskluderende, ved at de rett og slett lar være å delta i for eksempel kollegiale tilstelninger fordi det blir for problematisk å være annerledes.

Forholdet til flertallet preges altså av radikaliserings eller tilpasning. Det finnes videre en variasjon i personlige strategier og over tid. Det er en tendens til at de yngste, både menn og kvinner, velger å være radikale og kompromissløse, mens de som er gift/samboende kan velge en mykere linje. Det behøver ikke å være ulike mennesker. Den samme personen som i sin tid sto for en hard linje, kan senere gå inn for en viss grad av tilpasning, spesielt hvis samboer/ektefelle spiser kjøtt og/eller de får barn. Et utdrag av intervjuet med Paul, kan illustrere dette.

Case: Paul

Paul er 35 år gammel og har høyskoleutdanning. Da han var 18 år gammel, kom han i kontakt med noen musikere fra England som var vegetarianere og opponerte mot moderne kjøttproduksjon. Han var enig i deres holdninger og han sluttet å spise kjøtt, fisk, egg og melk. Da han var 23 år, ble han sammen med en jente fra Nord-Norge som var vegetarianer, men spiste fisk. Etter at de hadde vært sammen i to år begynte han også å spise fisk. Nå er Paul samboer med Nora, som spiser kjøtt. De har to barn sammen. Vanligvis spiser de fisk og mye grønnsaker. Til jul har de pinnekjøtt, for Noras familie kommer fra Vestlandet. Siden han begynte å spise kjøtt, er Paul forsiktig med å kalle seg selv vegetarianer. Han gjør det i noen sammenhenger. Om deres matvaner og om barnas oppdragelse, som ikke vegetarianere, sier han følgende:

- ” Du sa at Nora også var vegetarianer da dere møttes, hvordan vegetarianer da?
- Sånn som meg, tenker jeg.
- Spiste hun fisk da?
- Jo, men da spiste jeg også fisk, det var en annen kjæreste for mange år siden. Så vi var vel sammen to-tre år før Nora begynte å spise litt kjøtt.
- Hun spiser litt kjøtt, det gjør ikke du?
- Jeg gjør det veldig sjelden, to-tre ganger i året.
- Hvordan ordner dere det, lager dere forskjellige middager?
- Nei, men hvis jeg jobber på kvelden noen ganger, så da spiser hun kanskje kjøtt med ungene f.eks. Men hvis vi skal spise middag sammen, så spiser vi ikke kjøtt.
- Betyr det at dere ikke oppdrar ungene som vegetarianere?
- Nei, det gjør vi ikke.
- Er det noen grunn til det?
- Nei, Nora mener at vi ikke skal presse det på dem, men at de skal få velge selv, men jeg mener egentlig at vi likeså godt kunne oppdra dem til å ikke spise kjøtt, så kunne de heller fått velge om de ville spise kjøtt da, på en måte, omvendt da. Men det er blitt sånn at Nora har fått bestemme det, rett og slett, men de spiser ikke mye kjøtt de heller.
- Hvorfor har du gitt deg på det da?
- Ja, det kan du spørre om, men vi kunne sikkert kranvla veldig mye på det, men jeg vet ikke om det er verdt det. For en annen ting er at når man blir bedt f.eks.

hjem til andre, hvis barna våre blir bedt hjem til andre og det kanskje er kjøtt de får servert og hvis de ikke spiser kjøtt til vanlig, så kanskje ikke magen deres tåler det, da blir det vanskelig og da må de være veldig bevisst, og da føler de seg kanskje utenfor og sånne ting. Jeg vil ikke at de skal stigmatiseres fordi de ikke tålte kjøtt fordi de ikke var vant til det. Så de har nok av tid til å finne ut av det sjøl.

Dette sitatet illustrerer noen poenger som oppsummerer diskusjonen i dette kapitlet, og som vi kommer nærmere inn på i siste del av kapitlet. Særlig tydelig fremgår det at matvaner er et utslag også av avveininger og forhandlinger i forhold til nære sosiale omgivelser, som familie og venner.

2.3 Forhandling av matfelleskap og semivegetarianisme: Oppsummering

Spørsmålet som ble stilt i begynnelsen av kapitlet, var hva som kunne ha betydning for opprettholdelse eller endring av informanternes matvaner. Som sagt ovenfor, kan etablering av nye relasjoner både generere forandringer og hindre dem. Disse relasjonene inkluderer par- og foreldre-barn-forhold og også forhold utenfor familien, dvs. ekstrarfamiliære nettverk (som venner som mediterer eller musikere i England). Nye erfaringer, eksponering for nye verdier og kunnskap om andre mattradisjoner, noe som blant annet er resultat av deltakelse i ulike miljøer og av stor mobilitet, spiller også inn. Hva som har vært en persons familiematvaner og hvor man har vokst opp, er imidlertid også viktig. Nye matvaner kombineres med kjente tradisjoner, som f.eks. å spise vegetarretter til daglig og ha pinnekjøtt til jul, fordi det er en rett fra Vestlandet, et sted ens familie har tilknytning til. Både i hvilke anledninger man spiser kjøtt, hva slags kjøtt og tilberedelse har ofte referanse til oppveksten. Men også eksplisitt avstandstaken fra kjøtt eller kjøttretter kan ha slik referanse.

Opprettholdelse og etablering av nye tradisjoner er som regel resultat av forhandling og inngåelse av små og store kompromisser innad i familien. Det har imidlertid blitt påpekt at det er relevante kjønnsforskjeller i denne forhandlingen, det vil si at mannens smak og matpreferanser i større grad påvirker familiens spisevaner. I denne rapporten foreslås det imidlertid at idéen om, og den kulturelle verdi som likestilling mellom kjønnene tillegges, samt hensynet til barnas smak og velvære, også spiller avgjørende roller, noe eksemplet med Paul og Nora understreker. Både mengde og type av kjøttforbruk påvirkes av slike forhandlinger.

Beslutningen om ikke å spise kjøtt er i de fleste tilfeller i denne undersøkelsen et klart brudd med oppvekstens mattradisjoner. Påvirkning fra nære relasjoner betyr mye, men minst like viktig for selve ”bruddet” er større sosiale sammenhenger. Slike større sammenhenger får også stor betydning for senere praktisering av sin vegetarianisme.

For vegetarianernes vedkommende kan relasjoner utenfor familien forårsake radikale holdninger i forhold til deres nye matvaner eller ulike strategier for å tilpasse seg flertallets matvaner. At vegetarianere deltar i ulike miljøer der det er vanlig å spise kjøtt/fisk, og at det i Norge finnes relativt få tilbud for dem, kan kobles til valget mellom en radikal forskjellighet versus en tilpasset forskjellighet. Å velge en tilpasset forskjellighet har interessante konsekvenser. Det innebærer bl.a. at mange ikke vil kalle seg selv vegetarianere, selv om de kan ha sterke betenkeligheter ved kjøtt og et lavt kjøttforbruk. Vi vil derfor

foreslå å operere med tre kategorier når det gjelder kjøttforbruk: de som spiser kjøtt, de som spiser lite kjøtt og kan kalles semi-vegetarianere og de som eksplisitt ikke spiser kjøtt i det hele tatt. Som vi vil se i de neste to kapitlene, vil det å operere med glidende overganger mellom disse tre kategoriene, øke forståelsen av forbrukernes betenkeligheter ved det å spise kjøtt.

3 Mennesker og dyr

Den som vil ha bare kjøtt og spiser sine venner, han blir så doven og så trøtt og får så stygge tenner. Men den som spiser gullerøtter, knekkebrød og peppernøtter, tyttebær og bjørnebær og kålrot og persille, han er så snill mot dem han kjenner og får mange gode venner og får like fine tenner som en krokodille (Egner 1978:59).

3.1 Mat, natur og mennesker

Det å spise og maten man spiser har, slik Fischler (1988) uttrykker det, en flersidig (multidimensjonal) karakter. I forrige kapittel tok vi for oss én side ved spising og mat, nemlig den sosiale. Det ble lagt vekt på informantenes beskrivelser av sin familiebakgrunn, egne erfaringer og de sosiale relasjonene de er en del av. Vårt teoretiske utgangspunkt var at det å spise og maten man spiser er sosiale fenomener som har å gjøre med en persons egen biografi, så vel som med det fellesskapet en vil tilhøre (Devault 1991).

I dette kapitlet vil vi derimot sette fokus på det kulturelle ved maten og ved det man spiser. Med det kulturelle forstås her først og fremst folks oppfatninger av det som omgir dem og deres fortolkninger av hvordan ting henger sammen (Berger og Luckmann 1966, Geertz 1983). Vi vil spesielt legge vekt på idéer

om mat som kobles til oppfatninger om natur. "Naturen" og "det naturlige" viste seg, som vi vil se i løpet av dette kapitlet, å være viktige referansepunkter for informantenes oppfatninger av kjøtt og av dyrene kjøttet kommer fra. Den teoretiske innfallsvinkel vi har valgt er at mat og spising har å gjøre både med tilegnelse av naturen og med den tankemessige konstruksjonen av den (se Eder 1996 og Ingold 1994).

Spørsmål vi vil besvare i dette kapitlet er hva slags sammenhenger informantene etablerer mellom det de spiser, sin egen kropp, sin helse og dyr som de får kjøtt fra. Vi vil også diskutere om disse sammenhengene eventuelt kan være forklarende for deres betenkeligheter ved å spise kjøtt.

I diskusjonen av disse spørsmålene inntar vi et fortolkende perspektiv (se for øvrig kap 1.3). Målet er å beskrive hvordan informantene selv opplever virkeligheten, snarere enn å finne ut om deres oppfatninger og meninger er i samsvar med en såkalt "objektiv virkelighet" (Berger og Luckmann 1966). Videre går vi ut fra at de oppfatninger, verdier og holdninger informantene har, utgjør sammensatte meningsfelt eller -univers. Det vil si at oppfatninger, verdier og holdninger henger løst sammen og samtidig er vevd inn i hverandre. Det vil også si at disse ikke nødvendigvis er innbyrdes konsistente. En konsekvens av dette er at den samme personen vil kunne gjøre motsetningsfulle holdninger relevante i ulike kontekster (Geertz 1983).

For å kunne ordne og systematisere informantenes sammensatte holdninger og oppfatninger, vil vi relatere dem til to idéstrømninger, den naturvitenskapelige og den humanistiske⁸. Vår hensikt med dette er først og fremst ”to sort out the structures of signification [which means to] distinguish unlike frames of interpretation” (Geertz 1983:9). Vi søker på den måten å få en bedre forståelse av informantenes sammensatte meninger om kjøtt, om sin kropp og helse, og om dyr.

Kapitlet er organisert på følgende måte: Først vil vi gi en kort presentasjon av hva som menes med den naturvitenskapelige og den humanistiske tilnærmingen. Deretter vil vi med utgangspunkt i disse diskutere oppfatninger av og holdninger til forholdet mellom kropp, helse og kjøtt. Så vil forholdet mellom mennesker og dyr komme i fokus, og vi avslutter med å se på det vi kaller selektiv kjøttspising og vegetarianisme.

3.1.1 Det naturvitenskapelige og det humanistiske

Fra *en naturvitenskapelig synsvinkel* er naturen vitenskapens objekt. Man forsker på den og prøver å forstå dens lover (Eder 1996:144). Den menneskelige kroppen, som også oppfattes som en del av naturen, kan også observeres, analyseres, kontrolleres og eventuelt endres. Et viktig skille går mellom kropp og psyke (eller materie og ånd). Dette skillet kommer bl.a. til uttrykk i medisinenes hovedfokus på kroppen, og senere i ernæringsvitenskapens vekt på det biokjemiske forholdet mellom mat og kropp. Relasjonen

⁸ Disse strømninger har ifølge Eder (1996) og Tester (1992) bidratt til å forme de vestlige holdningene til natur.

mellom de to søkes forstått på molekylært nivå. Maten deles i mindre bestanddeler, som vitaminer, proteiner og fett, og man ser hvordan disse virker inn på prosessene i kroppen. Det antas at det helsebringende og det helseskadelige ved maten kan reguleres ved inntak av ulike næringsstoffer (Lupton 1996, Pedersen 1973).

Innenfor denne retningen etableres det videre en likhet mellom menneskers og dyrs kropper, i og med at begge er organismer som kan forklares og studeres med utgangspunkt i de samme biologiske lover. Mennesker og dyr blir i samme grad vitenskapens objekter. Likevel framheves også en vesensforskjell mellom mennesker og dyr. Mennesker er, i motsetning til dyr, rasjonelle vesener. Dette innebærer at mennesker kan bruke dyr til egen nytte, og at de også kan kontrollere og modifisere dyrenes organisme i større grad enn menneskers (Ingold 1994, Maehle 1994). Mennesker kan for eksempel bruke genetisk materiale fra ulike storfe raser for å avle fram en storferase som gir mer melk og mer kjøtt.

I *et humanistisk perspektiv* står mennesket og dets verdi i sentrum. Mennesker, uansett rase, kjønn eller klasse, er vesener som kan føle og tenke. De har de samme rettigheter, og må dermed behandles likt. I motsetning til hva som er tilfelle i den naturvitenskapelige forståelsen, kan det følelsesmessige og det tankemessige ikke skilles fra menneskers kropp. Eder foreslår at "*the body's] physicality is imbued with morality: it is filled with psyche and equipped with feelings*" (Eder 1996: 145). Dette blir i sin tur utgangspunkt for oppfatningen av menneskers natur og om naturen generelt. I en humanistisk tilnærming betraktes dyr med

utgangspunkt i det bildet mennesker har av seg selv. Det legges vekt på at de, i likhet med mennesker, er vesener som kan føle og erfare, og som dermed kan skille mellom glede og smerte. Både mennesker og dyr har derfor rett til å bli skånet for lidelse og til ha et så godt liv som mulig. Som Eder (1996:144) påpeker, blir ”animals incorporated into the sphere of equal protection” (se også Thomas 1983). Denne inkorporeringen innebærer at dyr blir levende vesener som beskyttes gjennom lovverket (dyrevernslover).

Den naturvitenskapelige og den humanistiske tilnærmingen representerer til dels motsetningsfulle og tvetydige måter å forstå og oppfatte mennesket, dets kropp og dets forhold til maten og til naturen på⁹. Motsetningene og tvetydighetene som disse retningene innebærer når de sees i sammenheng, kommer særlig til uttrykk i oppfatningene om at naturen både må kontrolleres (naturvitenskap) og respekteres (humanisme). Likeledes kommer det tvetydige fram i likheten og forskjellen, eller nærheten og avstanden, som etableres mellom mennesker og dyr.

Resultatene fra denne undersøkelsen viser nettopp at informantenes holdninger til maten de spiser, til sin egen kropp og helse, så vel som til matens opphav (til dyr) ofte er tvetydige og sammensatte. De viser også at informantene, til tross for forskjeller i kjøttforbruk, deler veldig mye av de samme oppfatningene både

⁹ Ifølge Eder (1996), Tester (1992) og Thomas (1983) har dette å gjøre både med at disse idéstrømmingene vokser fram side om side helt fra 1600-tallet, og at de er en del av den samme historiske, politiske og økonomiske epoke. Det er en epoke som kjennetegnes av

når det gjelder forholdet mellom kjøtt, kropp og helse, og forholdet mellom mennesker og dyr. La oss nå se nærmere på hvordan oppfatninger om kjøtt, kropp og helse arter seg, og hvordan disse kan være forklarende for informantenes betenkeligheter ved sitt forbruk av kjøtt.

3.2 Kropp, helse og kjøtt

Flere undersøkelser har vist at mat og helse er temaer som opptar en stor del av den norske befolkningen (Wandel 1993, Wandel og Bugge 1994). Denne opptattheten har ofte blitt forklart med utgangspunkt i Giddens' og Becks teoretiske bidrag om det disse forfatterne kaller risikosamfunnet. Risikosamfunnet kjennetegnes bl.a. ved at folk i slike samfunn ønsker å minimalisere de mulige uheldige konsekvenser som deres egne handlinger kan ha for dem selv. Når det gjelder matvaner, innebærer dette bl.a. et ønske om å redusere uønskede helsemessige følger av det man spiser.

I den følgende analysen bruker vi imidlertid et annet perspektiv. Vårt utgangspunkt er, slik antropogene Schepher-Hughes og Lock (1987) påpeker, at oppfatninger om helse er nært relatert til forestillinger om kropp. Idéer om det helsebringende eller helseskadelige ved maten har slik sett å gjøre med på den ene siden hva man tenker seg at maten består av og hva den tilfører kroppen, og på den andre siden med hvordan man tenker seg at kroppen fungerer. Vår hensikt er å drøfte informantenes

rask befolkningsvekst, industrialisering og urbanisering, som på ulike vis har påvirket alle sosiale grupper i Europa.

oppfatninger om maten (særlig kjøtt) og dens effekter på deres kropp og dermed på deres helse.

Som vi vil se, bærer informantenes oppfatninger om mat, kropp og helse til dels preg av en naturvitenskapelig tilnærming. Maten betraktes som bestående av enkelte biokjemiske komponenter, som vitaminer o.l., som kan overføres til kroppen med både heldige og uheldige konsekvenser for den. I den grad så å si alle informantene kobler sunn og usunn mat til inntak av de ulike næringsstoffene, kan vi si at de forholder seg til ekspertenes oppfatninger om kosthold og dets effekter på kropp og helse.

Informantenes oppfatning av kropp synes imidlertid å divergere fra ekspertenes naturvitenskapelige definisjon av den. Som nevnt under pkt. 3.1 er skillet mellom kropp og psyke (fysiske og mentale tilstander) sentralt i den naturvitenskapelige tilnærmingen¹⁰. For alle informantene utgjør kroppen derimot en helhet der det fysiske og det mentale er nært knyttet til hverandre. Informantenes helhetlige oppfatning av kropp og psyke innebærer at de også vektlegger andre sammenhenger enn ekspertene synes å gjøre når det gjelder matens effekter på helse og velvære. La oss se nærmere på dette.

10 For en grundig redegjørelse av skillet mellom kropp og psyke i medisinen, se Scheper-Hughes og Locks diskusjon i "The Mindful Body: A prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology"

3.2.1 Vitaminer, proteiner, fett, hormoner og parasitter

Vi vil starte diskusjonen med å påpeke at informantenes oppmerksomhet rundt forholdet kropp, helse og kjøtt er kontekst-avhengig. Det vil si at det ikke er et tema som opptar dem hele tiden. Når de snakker om hvor godt og hyggelig det er å spise lammestek med venner, er det sosiale ved å spise som er viktigst (jf. kap. 4), og altså ikke hva kjøtt gjør eller ikke gjør med kroppen og helsen. I hverdagen er det spesielle sider ved en livssituasjon, som for eksempel sykdom, som gjør at sammenhengen mellom kjøtt, kropp og helse blir relevant. I denne undersøkelsen var det særlig noen spørsmål eller tema i løpet av intervjuet som gjorde at informantene kom inn på forholdet mellom mat, kropp og helse.

Blant dem som spiser kjøtt, ble forholdet mellom kjøtt, kropp og helse tatt opp i forbindelse med spørsmål om hvorfor de spiste kjøtt og om de eventuelt hadde tenkt på noen grunner til ikke å gjøre det (appendiks 1). I begge tilfeller var det matens ernæringsmessige komponenter som sto i fokus, dvs. vitaminer, proteiner, fett, osv. Vegetarianerne nevnte dette temaet når de ble bedt om å karakterisere sitt kosthold eller når de snakket om måltidenes sammensetning (appendiks 2). Elins og Toms synspunkter kan illustrere dette. Både Elin og Tom spiser kjøtt. Elin kommer fra et lite sted utenfor hovedstaden. Hun er 25 år gammel og går på voksengymnas. Tom, som også er utenbys fra, er 29 år gammel og jobber som lystekniker:

S2. Elin: "Det er ingen spesielle grunner for å spise kjøtt, mer enn at det er godt. Men det er noen proteiner

som vi får bare fra kjøttet. (...). Jeg vet også at det er sunt med innmat, vet at det er stort jerninnhold. Jeg har spist hjerter, nyrer og lever, men er ikke glad i det.”

S3 Tom: ”Jeg synes kjøtt er godt, men det er egentlig ikke et nærings spørsmål for meg selv om jeg vet at kjøttet inneholder nødvendige vitaminer”

Å spise kjøtt er godt, men det er også sunt fordi kroppen får vitaminer og proteiner av det. Betydningen av kjøtt i ens diett uttrykkes i denne sammenheng ved å peke på den gode smaken og på noen av dets komponenter som igjen regnes som nødvendige for ens helse og velvære. Kjøttets sammensetning er imidlertid ikke entydig. Kjøtt inneholder fett i tillegg til vitaminer og proteiner. Mens de siste regnes som positive, tenker man på fett hovedsakelig som usunt. Kjøtt kan i tillegg være besmittet med bakterier og parasitter. Det kan dessuten være tilsatt stoffer som regnes som farlige:

S4 Elin: ”Det er mange sykdommer man får fra kjøttet. Det vet jeg. Det er fett. Reumatikere skal ikke spise kjøtt. Jeg spiser kylling, det er lettere, men det er tørt kjøtt. (...) Jeg er urolig når det gjelder kylling. Det har vært mye snakk om kylling, at det inneholder trikiner, om det er parasitter vet jeg ikke.”

S5: Tom ”Jeg tror ikke kroppen har godt av å spise for mye kjøtt, og så tenker jeg på denne skremselspropagandaen, sykdommene som man leser om i Dagbladet, som hjertekarsykdommer og kolesterol. Selv om jeg ikke tror det er så ille.(...) Men hvorfor skal man spise flere kilo, hvis man bare trenger 500g for å beholde vitamininnholdet riktig?. (...) Jeg tror det er sunnere med kalkun og kylling, det er lettere kjøtt, jeg tenker sånn light, som light-produkter”.

I likhet med resten av informantene er Elins og Toms holdning at kjøtt inneholder både sunne og skadelige bestanddeler. Disse beskrives ved hjelp av et språk som i utgangspunktet er knyttet til ernæringsvitenskap og biologi. At kjøttet tenkes som bestående av komponenter (proteiner, fett), som kan isoleres og kvantifiseres (500g) og som ansees for å være mer eller mindre helsebringende, vitner om påvirkningen fra naturfaglig hold på flere måter.

Denne påvirkningen reflekteres også i vegetarianernes holdninger. De er like opptatt av å ha et ernæringsmessig riktig kosthold. Det helsebringende ved maten knyttes også til riktig mengde av vitaminer og proteiner. Deres argumenter for en kjøttfri diett går nettopp ut på at man kan ha ernæringsmessig riktig sammensatte måltider ved å bruke bønner, linser, ris, ulike kornsorter og grønnsaker. Både de som spiser kjøtt og vegetarianere nevner likeledes at fett, parasitter og bakterier er skadelige for kroppen, og at tilsetningsstoffer og hormoner er usunne og unaturlige.

Påvirkningen kan her komme fra både ernæringsfaget og det offentliges virke med å kontrollere hygieniske og andre forhold i matproduksjon og distribusjon. Et tema som var sentralt innenfor ernæringsfaget fram til etter 2. verdenskrig, var nettopp vitaminmangel i befolkningen (Lien 1990).

Senere, og fram til 1970, la man vekt på at folk skulle få riktig mengde og type proteiner, og det ble understreket at en viss mengde av proteiner burde være av animalsk opprinnelse (Pedersen 1983). I de siste ti-årene har hovedfokus derimot vært på

adekvat inntak av fett og på det skadelige ved et for høyt inntak av fett (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997). Parallelt med de dominerende synspunkter innenfor ernæringsfaget, har det også vært en voksende kritikk mot å vektlegge den ernæringsmessige betydningen av animalske produkter, spesielt i forhold til protein, altfor mye. Denne kritikken kan også ha vært en inspirasjonskilde for dem som ønsket et annet kosthold¹¹.

Offentlige kostholdsanbefalinger har i sin tur vært preget av det som har opptatt ekspertene, selv om de også har vært tilpasset matproduksjonen i landet (Kjærnes 1995, Wandel 1997)¹². Myndighetene viste også stor interesse for å bedre de hygieniske kår, som i begynnelsen av dette århundre var svært mangelfulle, samt å bekjempe tilsetningen av stoffer som skulle gjøre at produktene så bedre ut enn de var¹³. Det folk er opptatt av likner altså på mange måter de temaer og problemer som eksperter og myndigheter har konsentrert seg om. Disse temaene og problemene har imidlertid variert mellom eksperter og land, så vel som i ulike tidsperioder. Men det er da heller ikke de konkrete standpunktene til ekspertene og myndighetene som reflekteres i

11 Bjørkum, Lien og Kjærnes påpeker at det på 70-tallet ble publisert flere bøker som nettopp la vekt på at man kunne kombinere flere ulike planteprodukter for å oppnå like god utnyttelse som man fikk fra animalske matvarer (1997:115). I denne undersøkelsen var det spesielt eldre informanter som hadde et redusert kjøttforbruk eller som ikke spiste kjøtt, som kjente til denne litteraturen. For de yngste virker det som om muligheten for å kombinere flere planteprodukter hadde blitt en del av et felles tankegods.

12 Wandel (1997) påpeker at koplingen mellom ernæring og produksjon var så framtrepende at sunnhet ble knyttet så å si direkte til matvarer som et land kunne produsere. I England og Tyskland var det kjøtt som ble regnet som sunnest, mens det i Norge var melk (Kjærnes 1995).

13 Forfalskning av matvarer var et stort problem rundt århundreskiftet. Mel ble for eksempel tilsatt arsenikk for at det skulle se hvitere ut og pølser ble tilsatt rødfarge for å se friskere og penere ut (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997:132).

informantenes holdninger. Det er snarere den naturvitenskapelige forståelsen på et mer overordnet plan¹⁴.

Informantenes naturvitenskapelig inspirerte forståelse av maten og av effektene den har på kroppen, innebærer imidlertid ikke at relasjonen mellom mat og kropp forstås på samme måte som en ernæringsfysiolog eller biolog ville ha gjort det. Vitaminer, proteiner og fett er elementer som man *vet* finnes i kjøttet. Man *vet* på samme måte at bakterier og parasitter, tilsetningsstoffer og hormoner kan være truende for ens helse. Det er *noe* som i utgangspunktet ikke skal være i kjøttet, selv om man ikke alltid kan skille mellom trikiner og bakterier, og heller ikke har en klar forståelse av hvordan tilsetningsstoffer og hormoner virker. Man stoler på at myndighetene vil sørge for at produktene holder en høy hygienisk standard, det vil si at maten ikke inneholder bakterier og parasitter. Man har altså tillit til at myndighetene er i besittelse av den nødvendige kunnskapen for å kontrollere forekomsten av forurensende og fremmede elementer som gjør maten skadelig. Og man håper også at de vil garantere at maten heller ikke inneholder hormoner og tilsetningsstoffer.

Oppfatningene om at maten inneholder visse komponenter (vitaminer, proteiner, og lignende), som kan og bør tilføres

14 Det er ikke noen selvfølgelig sammenheng mellom en generell opptatthet av mat og helse og en slik naturvitenskapelig forståelse. En alternativ tilnærming av forholdet mellom mat og helse er for eksempel den antroposofiske. Ifølge den antroposofiske modellen betraktes en plantes ernæringsmessige verdi som udelelig. Dens fysiske form og struktur kan hverken reduseres til mindre bestanddeler eller skilles fra dens livskrefter. Videre virker planten som helhet inn i menneskers kropp og åndelige vitalitet. Det ernæringsmessige er i den antroposofiske tankegangen dessuten knyttet til et individs livsløp og subjektivitet (Heide-Jensen 1995, Renzanbrink 1982)

kroppen, eller fremmede elementer (parasitter eller hormoner) som kan skade kroppen, vitner likevel om en dominerende naturvitenskapelig forståelse av mat og kropp. Denne forståelsen deles som sagt av alle informanter, uansett hvordan deres kjøttforbruk er. Vi vil hevde at i den grad denne forståelsen er felles, betyr det at informantene forholder seg til samme type meningssammenhenger. De refererer til samme type komponenter og skiller. Informanter forholder seg altså til det samme meningsunivers eller meningsfelt. Dette er viktig å merke seg, uavhengig av om deres lekmannsforståelse og de sammenhengene som de lager, er i samsvar med hvordan ekspertene bruker disse forklaringene. Poenget er heller at en biomedisinsk modell, som jo er en del av et naturvitenskapelig syn på mat og kropp, er med på å forme informantenes meninger, og at dette gjelder både for dem som spiser kjøtt, for dem som sjelden spiser kjøtt og for dem som aldri gjør det.

Vi vil videre si at matens effekt på kroppen og de helsemessige konsekvenser den har, betyr mye for folks forbruk av et produkt. At kjøtt både består av sunne (proteiner) og usunne (fett) komponenter, gir grunnlag for skepsis blant dem som vanligvis spiser kjøtt. For dem som har et redusert forbruk og for dem som ikke spiser kjøtt, brukes kjøttets tvetydige sammensetning som et argument mot å spise det og som en god grunn for å spise vegetarisk. Som en kvinnelig vegetarianer uttrykte det: *”Jeg får mine proteiner fra nøtter, linser og ris, samtidig som jeg slipper å få i meg alt det ekle fettene som kjøttet inneholder”*.

Den naturvitenskapelig inspirerte forståelsen av kropp og mat er imidlertid ikke den eneste måten å oppfatte mat og kropp på som informantene har felles. Både de som spiser kjøtt og de som ikke gjør det tenker på relasjonen mellom kropp og mat på en måte som er fremmed for den naturvitenskapelige tilnærmingen. For informantene utgjør kroppen en helhet bestående av fysiske og mentale sider, og maten de spiser virker følgelig på denne helheten. Det er matens effekter på kroppens mentale sider vi setter i fokus i kapitlets neste del.

3.2.2 Men – ”den som spiser gulerøtter”

En svært vanlig oppfatning blant informantene er at maten har visse egenskaper som overføres til kroppen i tillegg til de næringsstoffene som vi har diskutert ovenfor. De hyppigst nevnte i forhold til kjøtt og grønnsaker er deres tyngde eller letthet og hva de gir av energi. I likhet med næringsstoffene oppfattes disse egenskapene både som positive og negative. De har ulike effekter i kroppen og fører til ulike sinnstilstander. Arnes utsagn kan brukes som eksempel. Han kommer fra Hedmark, er 47 år gammel, har tatt artium og jobber som drosjesjåfør. Arne forteller:

S6 Arne: ”Jeg koser meg mer med storfekjøtt, det er saftig og kraftig. Jeg blir godt mett, er tilfreds og får energi. Jeg spiser også en del pølser, men der prøver jeg å begrense meg fordi det ikke er så mye energi i dem (...). Selvsagt prøver jeg også å spise mer grønnsaker for å kunne være mer opplagt”.

Tom (se ovenfor) er av samme oppfatning. Han liker kjøtt og blir mett av det. Han påpeker likevel at kjøtt, spesielt storfe- og lammekjøtt er tungt:

S7 Tom: "Man kan bli for mett av kjøtt. Kotelett eller ribbe er for tunge for kroppen. Jeg blir dorsk og slapp (...). Jeg tror at kylling er lettere, det er lettere å fordøye, mens ribbe blir liggende lenge i systemet. Kroppen klarer ikke å kvitte seg med alt avfallsstoff. Det ligger i krokene og råtner. Man blir ikke så rask, så kvikk da".

Idéene om at rødt kjøtt, enten det er ribbe eller lammekoteletter, er tyngre enn kylling, og at kylling igjen er tyngre enn grønnsaker, deles av alle de som spiser kjøtt. Kjøttet oppfattes som både tungt og lett, som energigivende og energikrevende. Kjøttets tyngde eller letthet fører enten til at man blir mett og tilfreds eller at man blir dorsk og slapp. Vegetarianere bruker samme type begreper og skiller. De påpeker også at rødt kjøtt er tyngre enn hvitt kjøtt. Forskjellen mellom alle typer kjøtt på den ene siden og grønnsaker på den andre, blir likevel viktigere for dem. I likhet med dem som spiser kjøtt, kobler mange vegetarianere matens egenskaper (tyngde, letthet, energi) til kropps- og sinnstilstander. Uttalelsene til Kjell, som er vegetarianer og som har drevet med meditasjon, kan være illustrerende i så henseende. Han jobber som jurist og er 27 år gammel.

S8 Kjell: "(...) Etter å ha spist en større kjøttmiddag blir de fleste veldig tunge, slappe, sløve. Det tar flere timer før man kommer seg igjen og blir handlingsdyktig. Jeg mener altså at kjøttspising skaper to former for mentalitet, den ene er at du blir slapp og sløv og at du får en annen type fysisk utseende, man blir større, man blir slappere i hele muskulaturen og alt

sammen. Den andre siden er aggressivitet, jeg tror at man blir aggressiv av å spise dyr. Det er på en måte en mental påvirkning. Spiser man grønnsaker - man blir gladere av det – det kan hvem som helst underskrive på. Spiser man mye frukt og grønnsaker så føler man seg lettere i systemet – sier man lettere i systemet så snakker man om oppfattelsen av seg selv, den mentale opplevelsen av hvordan man er, men jeg tror også det har en effekt på sikt, altså spiser man grønnsaker og lett mat i mange, mange år, så vil det også gjenspeile seg i psyken.”

Kjell er i likhet med de fleste av de intervjuede, innforstått med idéen om at maten, kjøtt eller grønnsaker, har bestemte kvaliteter som påvirker kroppen og ens sinnstilstand eller måte å være på. Visse produkter assosieres slik sett lettere med visse egenskaper. Man kan bli tung, slapp og sløv eller mer handlingsdyktig, full av energi, og våken, avhengig av hva man spiser. Man kan bli aggressiv eller glad¹⁵. Å være tung, slapp, sløv eller aggressiv oppfattes som negativt, mens tilfredshet, våkenhet og glede er positive egenskaper. Sammenhengen som etableres mellom visse produkter og visse positive/negative egenskaper er imidlertid ikke entydig. Den samme personen kan si at han får energi av kjøtt og også at han blir opplagt av å spise grønnsaker (se S6 Arne). Det samme produktet, spesielt kjøtt, kan gi energi eller forårsake sløvhets (se S7 Tom)¹⁶.

15 Hvor vanlige disse holdningene er gjenspeiles også i Egners sang som brukes som ingress i dette kapitlet

16 En slik tvetydighet synes å gå imot Twiggs (1983) forslag om et entydig mathierarki i vestlige samfunn. Denne forfatteren setter opp et hierarki av matprodukter der kjøttet har den høyeste status og grønnsaker den laveste. Twiggs hierarki kan etter vår mening ikke uten videre brukes i en norsk kontekst.

Det er imidlertid en viss forskjell i måten ulike informanter forholder seg til matens tvetydighet. De som vanligvis spiser kjøtt, påpeker kjøttets positive og negative egenskaper for ens sinnstilstand, samtidig som de anerkjenner grønnsakers positive virkninger på ens velvære. De som har et begrenset forbruk av kjøtt vil i sin tur påpeke de positive sider ved det kjøttet de spiser (f.eks. kylling). Men de vil også referere til kjøttets negative virkninger som en begrunnelse for sitt begrensede kjøttforbruk. En del vegetarianere, men ikke alle, vil på sin side legge større vekt på koblingen mellom visse produkter og visse egenskaper: Kjøtt er tungt og sløvende. Disse egenskapene kan av noen vegetarianere tillegges en mer vedvarende karakter: Man kan bli aggressiv, og man får et slapt utseende av å spise kjøtt i mange år. Forskjeller mellom dem som bruker kjøtt og dem som ikke gjør det, er dog ikke totale. De klassifiserer produkter på samme måte (rødt kjøtt er tyngst vs. grønnsaker som er lettest) og de bruker samme adjektiver. Det handler heller om grader av forskjeller langs én og samme skala. Vi vil derfor si at det er et kontinuum i oppfatninger blant respondentene. I den grad de bruker de samme argumentene, er deres holdninger altså innenfor det samme meningsfelt.

Som en konklusjon kan vi si at de virkninger maten regnes for å ha i en persons kropp og sinn er viktige for informantenes begrunnelse av sine matvaner. Når det gjelder kjøtt, er dets status i forhold til det sinnsmessige tvetydig. Som diskutert under 3.2.2 er kjøttets rolle som næringsmiddel ikke entydig (se også Bjørkum, Lien og Kjærnes 1996:222) fordi det både inneholder ”gode” og ”dårlige” komponenter (hhv. proteiner og fett).

Vi vil videre hevde at informantene kombinerer en helhetlig oppfatning av kroppen, der forholdet mellom det fysiske og det mentale vektlegges, med en mer naturvitenskapelig inspirert forståelse av kroppen, der det fysiske eller det biologiske får større betydning. I den sistnevnte måten å forstå kroppen på, framheves matens biokjemiske virkninger på kroppen. Begge måter å forstå relasjonen mellom kroppen og maten på synes å virke inn på informantenes bekymringer for sitt kjøttforbruk og deres begrunnelser for å redusere det.

Idéen om at maten gjør noe med så vel kropp som sinn har paralleller til hvordan informantene tenker på kjøttets opprinnelse. Kjøttet er for informantene ikke bare mat. Det assosieres også med dyrene det kommer fra. Som vi vil se i neste del av kapitlet, likner informantenes oppfatninger av dyr på forestillinger de har om sin egen kropp. På samme måte som de tenker på sin kropp som en helhet bestående av fysiske og mentale sider, oppfatter de også dyrene som vesener som både har fysiske eller biologiske sider og mentale sider. Informantenes oppfatninger av dyr henger, som det vil fremkomme i den følgende diskusjonen, sammen med deres betenkeligheter ved kjøttforbruket.

3.3 Fra kjøtt til dyr

Informantenes oppmerksomhet rundt dyret som kjøttet kommer fra, innebærer at fokuseringen skifter fra matens virkninger på deres kropp og helse, til relasjonen mellom mennesker og dyr. I denne delen av kapitlet skal vi ta opp noen av informantenes

oppfatninger rundt denne relasjonen, for så å diskutere hvordan disse oppfatningene henger sammen med deres tanker om kjøtt og kjøttforbruk.

Som sagt ovenfor er informantenes oppfatninger om dyr beslektet med deres tanker om egen kropp. Disse oppfatningene kan videre sies å bygge på en naturvitenskapelig så vel som en mer humanistisk inspirert tilnærming. Den naturvitenskapelige tilnærmingen innebærer at informanter tenker at dyrs og menneskers kropper er organismer som fungerer på samme måte. Det vil si at de er organismer som er underordnet de samme biologiske prosessene. En humanistisk tilnærming impliserer på sin side at informanter oppfatter dyr som vesener som har mentale sider. På samme måte som tilfellet er for et menneske, vil det livet et dyr har, påvirke dets psyke. Dyr har i tillegg mentale egenskaper og behov som innebærer at de ikke kan behandles som ting, men heller som "kvasi-subjekter"¹⁷ eller "litt subjekter".

Informantenes oppfatninger av dyr som stammer fra en naturvitenskapelig tilnærming, og de som kan relateres til en humanistisk forståelse, etablerer med andre ord en grunnleggende likhet mellom mennesker og dyr. Denne likheten innebærer bl.a. at det som skjer med dyrenes kropp og psyke likner på det som skjer

17 "Kvasi-subjekter" er et begrep som bygger på arbeidet til den franske antropologen Bruno Latour. Latour (1996) stiller seg kritisk til å skille natur og kultur i to adskilte domener, noe han mener er vanlig i den vestlige tankegangen. Han hevder at den sosiale verden mennesker er en del av, ikke kan sies å bestå av subjekter (mennesker) og objekter (f.eks. biler eller dyr). Han argumenterer for eksistensen av kvasi-objekter og for betydningen de har i menneskenes sosiale verden. Kvasi-objektene er verken mennesker eller gjenstander. De er "litt objekter" og "litt subjekter" på samme tid. Kvasi-subjekter bruker vi i denne rapporten som "litt subjekter", dvs. som subjekter som ikke er mennesker.

med menneskers kropp og psyke. Endringer i dyrenes kropp eller psyke vil da ha konsekvenser for menneskers kropp via det kjøttet de spiser. Og videre, fordi dyrene er "litt subjekter", må de ha et liv som både tar hensyn til deres behov som (biologiske) organismer og som (mentale) subjekter. La oss nå se nærmere på informantenes oppfatninger av dyr. Vi begynner med oppfatningen av dyr som en helhet bestående av kropp og psyke.

3.3.1 Felles substanser og sammenlignbare liv

Det er noen situasjoner som kan aktualisere koblingen mellom biffen på tallerkenen, oksen som biffen var en del av, ens egen kropp og idéer om en selv som menneske. Det kan være et program på TV, et oppslag i avisen eller et eller annet ved produktet (rester av fjær på en kylling for eksempel) som vekker assosiasjoner til produktets opphav, dyret, og til hva mennesker gjør med det. I intervjuene med dem som spiste kjøtt, var det særlig spørsmålene om informantene assosierte noe spesielt med rødt kjøtt, hvitt kjøtt og vilt som aktualiserte denne koblingen. Når informantene selv nevnte forskjellen mellom oksekjøtt, lammekjøtt og vilt, kom selve dyrene mer i fokus. For dem som ikke spiste kjøtt, var det særlig spørsmålene om begrunnelser for deres matvaner som aktualiserte temaet kjøtt, kropp og oppfatninger av seg selv som menneske.

Som nevnt innledningsvis er det en utbredt oppfatning blant informantene at mennesker og dyr likner på hverandre. Denne likheten har forskjellige aspekter. Noen av disse aspektene er relevante for alle informantene, mens andre har mindre betydning

og spredning. Ett av de aspektene som alle informantene nevner, er at dyr og mennesker har felles substanser og at de således har samme grunnleggende vesen. Fordi menneskers og dyrs organismer fungerer på noenlunde samme måte, har det dyret spiser følger for dets kropp, på samme måte som det mennesket spiser, virker på dets kropp. Og det dyret spiser påvirker indirekte mennesket, ved at mennesket spiser kjøtt.

Idéen om en organisk eller biologisk likhet mellom mennesker og dyr kommer tydeligst til uttrykk i informantenes felles oppfatning av bruken av medisiner og hormoner enten i fôr eller på dyrene selv, og på de mulige konsekvensene dette kan ha for menneskers kropp og helse. Blant dem som spiser mye kjøtt (4-5 ganger i uka) og som ellers har en tendens til å legge mer vekt på det sunne ved kjøttet, er dette en utbredt bekymring¹⁸.

Flere informanter påpeker at medisiner, som for eksempel antibiotika, verken er sunt for dyr eller for mennesker. Dette knyttes til faren for at både dyr og mennesker kan bli antibiotikaresistente. Skepsisen når det gjelder bruken av hormoner begrunnes på sin side med at dyrets organisme endres, og at dette kan ha ukjente konsekvenser for både dyr og for mennesker som spiser kjøttet. Maalfrid, som er 67 år og har realskole, er et eksempel på denne oppfatningen. Hun kommer opprinnelig fra Kongsvinger, men har bodd mange år i Oslo. Hun er vant til å spise mye kjøtt fra barndommen av, siden hennes

¹⁸Bjørkum, Lien, Kjærnes (1997:193) påpeker også at det er en allmenn enighet om motstand mot bruken av hormoner og antibiotika i Norge.

familie drev med videreforedling av kjøtt. Hun har i utgangspunktet ikke noen betenkeligheter med sitt kjøttforbruk.

S9. Maalfrid: ”Hvis de begynner å bruke hormoner i fôret og sprøyter [her i Norge], vil jeg slutte å kjøpe kjøtt for det trur jeg blir unaturlige ting, og jeg trur at det kommer til å gå på menneskene, altså etter en stund, at kroppen vår vil forandre seg på grunn av det. Det er unaturlig å sprøyte inn ekstra hormoner, det er ikke nødvendig, det er bare for at de skal få dyrene til å vokse fortere og tjene mer penger, det blir en unaturlig vekst, så se på disse dyrene, dem har jo kjempestore muskler, dem kan jo nesten ikke gå, dem blir altfor belasta i beinbygningen, så det kan jo ikke være riktig”.

Til tross for at hun ikke har noe i mot å spise kjøtt, vil bruken av hormoner i fôret og til dyrene føre til at hun sannsynligvis endrer sitt forbruk. Begrunnelsen knyttes til den direkte sammenhengen hun etablerer mellom det dyrene spiser (hormontilsatt fôr) og det som påvirker dyrenes organisme på den ene siden og menneskets organisme på den andre. Endringene som påføres dyrenes kropp, kan gjøre at menneskers kropp også endres. Dette vil, slik hun ser det, resultere i at både dyrs og menneskers natur endres, noe som kan ha helsemessige konsekvenser.

Koblingen mellom kjøttet og dyrets kropp, og mellom dyrets og menneskers organismer, er like viktige for de informantene som av helsemessige grunner har endret sitt kjøttforbruk, slik at de nå enten unnlater å spise en bestemt type kjøtt eller har redusert det

totale forbruket. Disse informantene understreker i tillegg betydningen av hvordan dyrene har det. Sammenligningen mellom dyrs og menneskers liv blir tydeligere. Følgende eksempel fra Astrids tanker om sitt eget og hennes manns kjøttforbruk illustrerer dette. Begge er middelaldrende og har 3-årig høyskoleutdanning. Mannen har et høyt kolesterolnivå og allergi. Hans sykdomsbilde har gjort at deres interesse for maten de spiser har blitt større. De er avhengige av å vite hva et produkt inneholder fordi de må unngå sykdomsfremkallende bestanddeler ved produktet (for eksempel fett og kolesterol).

S10 Astrid: "[Mannen min] kan få melkeallergi om våren, det skyldes hva kyrne spiser da. Vi har oppdaget at hvis kyrne spiser gressløk, så smaker melken gressløk etterpå. Men for oss er det viktig å unngå fett. (...) Kjøtt som ble spist for noen år siden, hadde sannsynligvis mindre fett og mindre av andre ting, og også stress fordi du kan tenke (...) at dyrene blir stresset av konstant lys, konstant lyd, at de ikke får gå ordentlig. Når de stues sammen, blir de nervøse, akkurat som de rotteeksperimentene psykologer gjør og finner ut at rottene blir veldig nervøse når mange blir presset sammen i et lite område. Analogt lever mennesker veldig tett i bysamfunn hvor de ikke kan komme ut og ikke kan snakke. (...). Hvis dyrene er stressede og du tror at dyrene, deres kropp og sjel påvirkes på samme måte som forskere mener å kunne bevise for mennesker, så kan det hende at det påvirker kjøttet, det kan hende at dyrene begynner å lage kolesterol. Det er noen som mener at dyrekjøtt har mer kolesterol hvis dyret er stresset, analogt til mennesker, (...) blod tappes ut, men blodårene forblir og kanskje det fettete som legges inn i blodårene er av den typen mettete fett som inneholder mer kolesterol enn kjøtt. Så kjøtt av stressede dyr kan tenkes å inneholde mer kolesterol, f.eks. Og hvis vi spiser kjøtt med mer kolesterol så kan det være rimelig å anta at man får mer kolesterol inn i seg".

Ifølge Astrid har kjøttets innhold sammenheng med hva dyrene spiser, dyrenes organisme og hvordan de lever. Senere i intervjuet påpeker hun at de har kommet til å oppfatte mat som inneholder fett, bl.a. lammekjøtt, som giftig, som noe uspiselig. Når de spiser kjøtt, foretrekker de kalkun eller kylling. Helst vil de ha ville dyr fordi de er magrere, takket være deres naturlige levemåte. Relasjonen mellom mennesker og dyr, slik den framstilles i intervjuet, forutsetter en form for biologisk og psykisk likhet dem i mellom. Denne likheten innebærer også en form for kontinuitet mellom dyrs og menneskers organismer. Det storfe spiser kan framprovosere allergi eller økt kolesterol hos mannen når han spiser kjøtt eller drikker melk. Samtidig har dyr en livssituasjon som er sammenlignbar med urbane menneskers tilværelse, full av stress og støy. En slik livssituasjon kan medføre at både dyr og mennesker produserer mer kolesterol. Ved å spise kjøtt av et dyr som har høy kolesterolproduksjon, forhøyer mennesker sin egen.

Både de som har et jevnlig forbruk av kjøtt og de som har redusert det, påpeker altså en biologisk likhet mellom mennesker og dyr. Det dyret spiser, f.eks. hormonsprøytet fôr eller gressløk, preger dets kropp, samtidig som vår kropp blir påvirket av å spise dyrets kjøtt. Dette kan ha helsemessige følger. Videre, og særlig for dem som har et begrenset kjøttforbruk, blir både dyr og mennesker påvirket på samme måte av ytre omstendigheter. Et liv i stress og støy resulterer i en usunn kropp. En slik biologisk og psykisk sammenheng mellom menneskers og dyrs kropp er likeledes viktig for vegetarianere. Både de som ikke spiser kjøtt av politiske grunner, de som mediterer og adventistene (se 1.3.1), nevner også

en biologisk likhet mellom dyr og mennesker. De hevder at bruken av antibiotika eller hormoner vil forandre dyrenes organismer, med uforutsette konsekvenser for dyrenes helse. Ifølge vegetarianere bidrar måten dyrene holdes og slaktes på også til at dyr blir engstelige og stressete, og at de da produserer mye adrenalin. Antibiotika, hormoner, adrenalin, angst og stress kan i sin tur overføres til mennesker, med uheldige helsemessige følger.¹⁹

Holdninger til forholdet mellom mennesker og dyr blant dem som regelmessig spiser kjøtt, blant dem som har et redusert forbruk og blant dem som helt avstår fra å spise kjøtt har altså felles trekk. Mennesker og dyr har samme type materialitet, i den forstand at de har samme organiske struktur. Dette uttrykkes ved å påpeke at forholdet mellom dyrets mat og dyrets kropp er likt forholdet mellom hva mennesker spiser og dets kropp. Dvs. at maten dyr spiser kan forandre deres kropp, på samme måte som maten (kjøttet) vi spiser kan forandre vår kropp. Disse oppfatningene kan sies å bygge på en naturvitenskapelig tilnærming mellom dyr og mennesker. Dyr og mennesker oppfattes som vesener av samme natur. De er underlagt de samme biologiske prosessene, slik at det som påvirker dyrenes kropp, også påvirker menneskenes.

Informantene kombinerer de naturvitenskapelig baserte oppfatninger av dyr og mennesker med et mer humanistisk bilde av dyr.

¹⁹ De som mediterer påpeker også at det finnes en annen form for likhet mellom mennesker og dyr. Denne likheten, som har en mer religiøs karakter, går ut på at både mennesker og dyr deler det samme livsprinsippet. Adventistenes begrunnelse for å ikke spise kjøtt er også av religiøs art. De forholder seg til det de kaller Guds opprinnelige diett som besto av "alt som vokste fra jorda". Idéen er at denne dietten er den best tilpassede og den sunneste

Dyr er vesener som i likhet med mennesker har mentale/psykiske sider som kan påvirkes av det livet de lever. Et stresset liv vil, for å bruke Astrids ord, gjøre noe med ”dyrenes kropp og sjel”. Idéene om en biologisk og psykisk likhet mellom mennesker og dyr har konsekvenser for informantenes holdninger til kjøtt. Kjøttet som kommer fra dyr som har blitt behandlet med antibiotika eller som informanter mener kan ha fått hormoner, er de skeptiske til. De fleste nevner bruken av antibiotika/hormoner som en grunn til enten å ville slutte eller å ha sluttet å spise kjøtt. Kjøtt av stressede dyr regnes heller ikke for å være godt. Argumentene går ut på at man ikke vil ha i sin egen kropp antibiotika/hormoner, stress eller angst som har blitt påført dyrene i den moderne kjøttproduksjonen.

Dette humanistiske bildet som framstiller dyrene og menneskene som bestående av biologiske/ fysiske og mentale/psykiske sider, blir ytterligere viktig for informantene når de snakker om hva som er et verdig eller godt liv for dyrene. Levevilkår for dyrene i den nåværende kjøttproduksjonen og det informantene mener er etisk betenkelig ved den, kommer her i fokus. Dette er temaet i den neste delen av kapitlet. Her vil vi diskutere informantenes oppfatninger av dyrene i moderne kjøttproduksjon samt deres meninger om hvorfor denne produksjonen byr på etiske problemer.

3.3.2 Dyr: hva slags subjekter er de?

Idéen om et verdig eller godt liv for dyrene er grunnleggende når det gjelder informantenes kritiske holdninger til moderne

for menneskers kropp. De adventistene som spiser fisk og kjøtt forholder seg i sin tur til Moselovene som forbyr å spise urene dyr som f.eks. gris.

kjøttproduksjon. Denne idéen bygger i sin tur på bestemte oppfatninger om dyr og om relasjonen mellom mennesker og dyr. Slike oppfatninger kan relateres til en humanistisk tilnærming, der likheter mellom mennesker og dyr framheves ytterligere.

Som diskutert ovenfor oppfattes dyr som vesener med mentale/psykiske sider. Dette innebærer ikke bare at dyr kan påvirkes av samme omstendigheter som mennesker (f.eks. et liv som skaper for mye stress). Som vi vil se, regnes dyr også for å være vesener som har visse egenskaper, muligheter og behov. I beskrivelsen av disse er kulturelle verdier som frihet, mulighet til å velge og til å utøve sin vilje viktige. Dyr skal ideelt sett da kunne ha en viss frihet og de skal til en viss grad kunne velge og handle etter egen vilje.

Et slikt syn på dyr bygger på en vestlig, universalistisk og humanistisk definisjon av mennesket, der frihet, valg og vilje regnes som grunnleggende. Dette har konsekvenser for informantenes meninger om hva et etisk riktig dyrehold er. Vårt forslag er at for informantenes vedkommende skal dyr behandles "som om" de var subjekter. "Som om" indikerer at informantene ikke mener at dyr er subjekter i samme grad og på samme måte som mennesker. Sånn sett betraktes dyr ikke som menneskelige subjekter, men heller som "kvasi-subjekter" eller "litt subjekter". Kvasi-subjekter innebærer at dyr betraktes som vesener som likner på mennesker, men som allikevel er annerledes. Likheten er imidlertid så pass stor at de heller ikke kan behandles som ting.

Informantenes kritikk mot moderne kjøttproduksjon går nettopp ut på at dyrene blir behandlet som gjenstander.

Her kan vi imidlertid differensiere mellom to tendenser når det gjelder respondentenes holdninger til moderne dyrehold, noe som har ulike følger for hvordan de ser på sitt eget kjøttforbruk.

1) Flertallet av informantene, uansett hvordan deres kjøttforbruk er, påpeker at dyr skal kunne ha et liv som tillater dem en viss frihet og visse muligheter for å velge og gjøre som de vil. Dyr skal m.a.o. ha muligheter til å bestemme noe over eget liv. Dyr som regnes for å ha et slik liv er særlig ville planteetere, men også dyr på økologisk drevne gårder.

2) Noen av de informantene som ikke spiser kjøtt går imidlertid et hakk videre i sitt humanistiske syn på dyrene, og på relasjonen mellom dyr og mennesker, enn de andre informantene gjør. De understreker likheten mellom mennesker og dyr ytterligere. Disse informantene påpeker i likhet med de andre at det er moralsk forkastelig å behandle dyr som ting. De betrakter imidlertid dyr som vesener med en moralsk status eller som individer. På bakgrunn av en slik holdning stiller de seg tvilende til å bruke dyr for å tilfredsstille menneskers behov. Dette vil gjelde i alle former for kjøttproduksjon. Vi vil derfor hevde at for disse informantene blir ikke dyr kvasi-subjekter, men heller subjekter, selv om de ikke oppfatter dyr som lik mennesker.

Disse tendensene slår forskjellig ut når det gjelder informantenes kjøttforbruk. I det første tilfellet kan informantene velge å spise kjøtt av noen bestemte dyr (de som de synes har det best) og la være å spise kjøtt av andre. I det andre tilfellet velger informantene derimot å ikke spise kjøtt i det hele tatt.

La oss nå drøfte informantenes holdninger om moderne kjøttproduksjon og dyrenes subjektivitet ved å ta utgangspunkt i hva de mener et verdig liv er.

Alle informantene er enige i at dyr bør ha et ”verdige liv”, et ”godt liv” eller bare et ”liv”, og disse uttrykkene går igjen i de fleste intervjuene. Dette gjelder både de som spiser mye kjøtt og de som ikke spiser noe i det hele tatt. Likeledes påpeker alle at moderne husdyrhold kan medføre at dyrene ikke har et verdige liv²⁰. Et verdige liv defineres som levevilkår som er i overensstemmelse med dyrenes naturlige behov. Dyrenes naturlige behov innbefatter biologiske behov, som det å få nok mat og stell, og andre typer behov, som det i større grad å kunne bestemme over seg selv.

Levevilkår som muliggjør at dyr har et godt liv antas å være vanskelig å oppnå innenfor det moderne, høyteknologiske jordbruket. Kravet til høy produktivitet fra statens og markeds-kreftenes side, eller bøndenes egne ønsker om å tjene mer penger, anser informantene som årsaker til dette. Dyrene får ikke den plassen og de utfoldelsesmuligheter de trenger, og selv deres

20 Andre studier viser også at forbrukerne er kritiske til dyrenes velferd i moderne produksjon (Bugge 1995, Nygård 1994).

organismer kan bli endret og tilpasset økonomiske krav. Som kontrast til moderne gårdsbruk trekker informantene fram tradisjonelt husdyrhold og økologisk drevne gårder. Ifølge dem respekteres dyrenes naturlige behov innenfor denne typen produksjon, noe som ikke skjer innenfor det moderne husdyrholdet. Neste sitat illustrerer en slik oppfatning. Aud kommer fra Oslo og er universitetsutdannet. Hun spiser kjøtt til vanlig, men er opptatt av at hun ikke skal ha et høyt forbruk av fettrike produkter. Hun sier om dyr i moderne gårdsbruk:

S11 Aud: ”- (...) De lever i fangenskap, under tvangsmessige forhold, de har jo ikke valgt tilsværelsen sin sjøl, på en måte. Og, avhengig av type gårdsbruk da, det gjelder store, moderne bruk selvfølgelig, vil det være store variasjoner i hvordan dyrene har det. (...) - Hva mener du med at de lever i fangenskap? - At de blir fôra til faste tider, med bestemte ting (...) som de ikke akkurat kan nekte å spise, hvis du er en ku blir du melka da og da, du kan ikke bevege deg og du blir slaktet når du veier så og så mye. Det er ikke noe liv, altså.”

Den vanligste framstillingen er nettopp at det moderne jordbruket innebærer at husdyr lever i fangenskap. Når respondentene blir spurt hva det betyr, svarer de som Aud gjør, at dyrene står inne hele året, at de ikke får velge når og hva de skal spise og at de ikke har frihet til å bevege seg. Gris, kyr og kyllinger utpekes som de dyrene som har det verst i så henseende. De får som regel ikke lov til å utfolde seg, de går ikke fritt, de får ikke gjøre hva de vil og de kan i svært liten grad bestemme over seg selv. Mange mener at når dyrene fratras disse mulighetene, blir de omgjort til ting, til ”kjøttmasser” eller til ”kjøttproduserende maskiner”. Lars’

holdning er et eksempel på dette. Han er 33 år gammel og jobber som advokat, kommer opprinnelig fra Oslo, men har nå flyttet utenfor byen. Lars spiser kjøtt til daglig:

S12 Lars: "Når det gjelder produksjonsdyra spesielt, så tror jeg det at de vil tape i et samfunn som blir mer og mer industrielt. For det er ikke rom for følelser – altså hvis du går til selv et lite vestlandsbruk nå, så er det ikke snakk om å stelle og strigle hver enkelt ku slik de gjorde før. De slakter et dyr som ikke klarer å holde fødselsterminen, for de vil for eksempel ha alle fødsler om sommeren (...) og hvis kyra ikke klarer å innpasse seg i dette mønsteret, f.eks. ved at de ikke blir inseminert og ikke får satt i gang et svangerskap, så avliver de dem. Ferdig med det. De skal tilpasses menneskenes behov. De skal produsere sånn og sånn, som maskiner".

I motsetning til dyr i moderne bruk antas det at dyrene på økologisk drevne gårder har et mer naturlig og godt liv. Det er et liv som tar utgangspunkt i dyrene. Ville dyr framstilles dog som de dyrene som har det best. Elg og reinsdyr beskrives som dyr som lever fritt. De kan bevege seg etter behov, spise når og hvor de vil og leve i pakt med sin natur. Ivar er 29 år, jobber som sosialøkonom og er fra en bygd i Trøndelag. Han gir uttrykk for en slik holdning:

S.13 Ivar:"- (...) Ville dyr har levd naturlig. Altså, de spiser den maten som vokser vilt i naturen og som de vil spise, det har ikke vært noen menneskelige inngrep bortsett fra når mennesket kom og skjøt det dyret, vanligvis. Men rein som ikke er villrein blir jo en mellomting, fordi de lever rundt om mennesker, men de spiser også det som vokser direkte fra bakken. Hvis du tenker på storfekjøtt for eksempel, så spiser de jo bare gress som er dyrket av mennesker på sommeren og så

spiser de høy og sånn silo om vinteren. Da har mennesket en større del av det dyrets sitt liv. Og i tillegg så har et vilt dyr kanskje levd et fullverdig liv, mens en okse som har stått i fjøset hele livet ikke har hatt et fullverdig liv.

-Hva mener du med fullverdig?(...) et fullverdig liv har å gjøre med hvordan et dyr er ment å leve, det er ikke ment å leve i fangenskap, det er ment å leve i frihet”.

Oppfatningen av at elg, reinsdyr og hjort er eksempler på dyr som, i kontrast til moderne husdyr, har et fullverdig liv, deles også av dem som har et moderat kjøttforbruk eller er vegetarianere. Et verdig liv beskrives, som sitatene ovenfor viser, med utgangspunkt i verdier om det å kunne leve i frihet, om å kunne å utøve egen vilje og kunne velge. Hvilken karakter et dyrs valg, vilje eller frihet har, vil igjen avhenge av dyrets art. Det vil si at grisens valg, frihet eller vilje vil være annerledes enn oksens eller sauens. En gris vil for eksempel velge å rote i jorda, mens en ku vil velge å ligge og slappe av mens den tygger drøv.

Videre knyttes et verdig liv til det naturlige. Det naturlige har igjen sammenheng med graden av menneskelig inngripen, påvirkning og kontroll. Det aller beste - det som er vilt - er det som er utenfor menneskers kontroll. Når det menneskelige underordner seg det naturlige ved at dyrenes behov ivaretas, oppfattes resultatene også som positive for dyrene og derigjennom for menneskene. Når det menneskelige overordnes det naturlige, som i moderne landbruk, der produktivitetens krav prioriteres fremfor dyrenes behov, slik informantene ser det, oppfattes konsekvensene som negative. I

slike tilfeller assosieres det menneskelige med det tvangsmessige, det mekaniserte og det industrialiserte.

Disse oppfatningene av et verdig liv bygger på en humanistisk inspirert definisjon av dyr, der modellen er et bestemt bilde av mennesket. Ifølge dette bildet er valg, frihet og vilje grunnleggende sider ved det menneskelige. Dyr blir lik mennesker i den grad de også antas å ha samme type behov. Det dreier seg ikke bare om dyrenes biologiske behov og deres materielle velferd, men også om deres behov som subjekter som trenger frihet, inkludert friheten til i en viss grad å kunne velge. Denne oppfatningen av velferd, der dyrenes behov som subjekter kommer i fokus, divergerer med produsentenes holdning som legger vekt på de mest materielle sidene ved velferd. En vanlig oppfatning fra produsentenes side er at dyrene i moderne gårdsbruk ikke lider nød: De får nok mat og de er ikke syke (for en nærmere diskusjon om dette se kap.4). Denne humanistiske oppfatningen av dyr, som bygger på en bestemt idé om mennesket, kombineres igjen med idéen om at det mest naturlige er det som er minst påvirket av menneskene. Dyr har et verdig liv når de kan leve etter egen natur med begrenset menneskelig innblanding (i tradisjonelt jordbruk og på økologisk drevne gårder), eller når deres liv foregår atskilt fra mennesker (i villmarken).

Så å si alle som deltok i undersøkelsen deler synet på et verdig liv som noe som både er knyttet til definisjonen av det menneskelige, og noe som forutsetter begrenset påvirkning fra menneskers side. Noen vegetarianere, dvs. de som jobber med dyrevern og de som

har en filosofisk interesse av relasjonen mellom mennesker og dyr, skiller seg til en viss grad fra de andre informantene. De tar, i likhet med de andre, utgangspunkt i en humanistisk inspirert oppfatning av dyr. Forskjellen er at de går et skritt lengre, både i forhold til sin humanistiske definisjon av dyr og i forhold til hva som er en akseptabel kontroll og bruk av dyr. De lager også eksplisitte koblinger mellom det humane og det biologiske.

For å illustrere disse synspunktene bedre, presenteres oppfatningene til to informanter: Per og Guri. Per, er 57 år gammel, arbeider på universitetet og har jobbet med vestlig filosofi, med buddhisme og hinduisme, og er en sentral person blant de vegetarianerne som mediterer. Guri er 24 år gammel, studerer veterinærmedisin og har en viktig stilling i en dyrevernorganisasjon. Begge legger vekt på en grunnleggende likhet mellom mennesker og dyr, men understreker ulike aspekter ved denne likheten.

Case: Per

For Per har alle levende organismer en iboende verdi eller moralsk status. Dette innebærer imidlertid ikke at alle organismer er likeverdige. Selv om det er vanskelig, kan de graderes med utgangspunkt i hvor komplekse og utviklet deres organismer og nervesystem er. På den måten kan man anta at pattedyr står nærmere mennesker enn fisk gjør, og at fisk ligner mer på mennesker enn tilfellet er med planter. Man kan derfor si at dyr (inkludert fisk og fugl) har høyere moralsk verdi enn planter. Dyr har de samme organer og samme følelsesentre som mennesker.

Likeledes har de evnen til selvbestemmelse, selvorganisering og selvreproduksjon. Per understreker at selv om man ikke kan snakke om en bevisst rasjonalitet, kan man allikevel si at dyr har bevisste fornemmelser av glede og smerte. Dyr har, i likhet med mennesker, velferdsbehov og frihetsbehov som han definerer på følgende måte:

S14 Per: "Velferdsbehov er ting man må ha, det er rett og slett mat, drikke, sol, det man må ha av næring for å kunne overleve, av sosial omgang for å kunne reproducere seg. (...) Frihetsbehov kopler jeg til det å kunne utfolde seg slik som

de så å si er genetisk tilpasset for å kunne gjøre. Høns, for eksempel, er opplagt tilpasset et annet liv enn å leve i hønsebur. Man kan ta alle husdyr. Særlig moderne fabrikkjordbruk er sterkt i strid med naturlige måter for dyr å leve på.”

At levende organismer har en moralsk status betyr for Per at de ikke bør behandles som et middel, men som mål i seg selv. Dette poenget står sentralt i moralfilosofi inspirert av filosofen Kant. Det vil si at man må vise omsorg for deres biologiske (genetiske) behov og respekt for deres frihet og selvbestemmelse. Etter Pers mening blir dette ikke gjort i det moderne jordbruket. Hans argumentasjon kan på noen måter sammenlignes med Guris tanker om dyr og hvordan deres levevilkår er.

Case: Guri

Guri understreker at dyr og mennesker likner på hverandre fordi de har et nervesystem og kan føle glede og smerte. Dyr har likeledes basisbehov som likner på menneskers behov. På bakgrunn av disse biologiske og grunnleggende behov bør dyr ha muligheter til å kunne utfolde seg og ha et liv. Om betydningen av det å ha et liv sier hun følgende:

S15 Guri: ”Å ha et liv som ikke bare består av at du står på ett sted og eter og eksisterer, for at noen til slutt skal bruke deg til ett eller annet, men at du får lov til å bestemme litt selv, gjøre dine egne valg. Det er jo et sånt filosofisk spørsmål: kan dyr velge osv., har de fri vilje, det er jo mangesom snakker om at mennesker ikke har fri vilje engang, men du ser jo ganske tydelig at dyr gjør valg ute i naturen, de bruker hodet, de har fått evne til å tenke for å kunne løse forskjellige situasjoner, og det betyr at de har et slags behov for å bruke den mentale kapasiteten, og den fysiske kapasiteten, løpe og klatre, grave, svømme, hva det måtte være for den enkelte dyreart. (...) Sånn sett er mennesker og dyr underlagt de samme naturlovene”.

Dyr og mennesker er m.a.o. like i det begge har et nervesystem og kan føle glede og smerte. De har behov for å utfolde seg fritt, for å bestemme og gjøre egne valg, dvs. for å bruke sine mentale og fysiske evner som er artsspesifikke. Guri argumenterer videre for at dyrene må behandles med respekt. Det vil si at de ikke skal behandles som ting eller produktive gjenstander, men som levende individer som, på lik linje med mennesker, er interessert i å ha et godt liv. Dyrene har rett til å få leve ut sitt liv og til ikke å bli påført lidelse og smerte. De har rett til å bli beskyttet mot alle overgrep og utnyttelse som krenker deres integritet som individer med egne interesser²¹.

Argumentene til Per og Guri har mye til felles. Dyrene har rett til et liv som er naturlig eller som tar hensyn til deres naturlige behov. Det naturlige står for dem i opposisjon til forholdene i moderne gårdsbruk. Det knyttes til gammeldag eller økologisk drevne gårder, og også til et liv der menneskers innblanding er begrenset. Per framhever videre oppfatningen om at alle levende organismer har moralsk status, dvs. har verdi i seg selv som må respekteres. Guri mener på sin side at dyr er levende organismer og individer med spesifikke interesser som må tas hensyn til. De kan ikke behandles kun som produksjonsgjenstander. For Per og Guri ligner dyr på mennesker både på grunn av sin organisme (altså biologisk) og fordi de har moralsk eller individuell status. Det vil bl.a. si at de som organismer har behov for og evne til selvbestemmelse, til å være frie og til å foreta valg. Dyr har visse mentale kapasiteter som gjør dem til subjekter i sitt eget liv.

Hvis man sammenlikner Pers og Guris oppfatninger med idéene til dem som spiser kjøtt, er likhetene bemerkelsesverdige. Per og Guri knytter også dyrs og menneskers naturlige behov til å ville bestemme selv, til å være frie og til å foreta valg. Det de i tillegg gjør, er å koble disse humanistiske verdiene eksplisitt til en idé om dyrenes natur som biologisk. Det biologiske impliserer en vitenskapelig tilnærming til dyrenes natur og til det naturlige, der det forutsettes en objektiv virkelighet som har sine egne lover. Dette vitenskapelige synet tjener på den måten som grunnlag for en humanistisk oppfatning av dyr, der dyr oppfattes med utgangspunkt i et bestemt bilde av mennesket.

²¹ I neste kapittel diskuteres problematikken rundt dyrs rettigheter nærmere.

Som tidligere nevnt, etablerer alle informantene en organisk likhet mellom mennesker og dyr. Denne likheten innebærer at både menneskers og dyrs organismer er underlagt de samme biologiske prosessene. Når det gjelder oppfatninger av dyr og av hva det betyr å ha et fullverdig liv, kobles det naturlige så å si av alle til grunnleggende humanistiske verdier, verdier som i sin tur er sentrale i den europeiske og norske definisjonen av hva det er å være menneske. Disse ulike måtene å oppfatte det naturlige på utgjør m.a.o. et meningsfelt som har relevans for alle informantene og som alle synes å dele. Videre kan man si at den naturvitenskapelige (biologisk og organisk likhet), og den humanistiske tilnærmingen (reflektert i verdier som valg og frihet) er viktige forståelsesrammer for dette meningsfeltet. At dette meningsfeltet er sammensatt av ulike og til dels motstridende oppfatninger, og at disse refererer til ulike forståelsesrammer, åpner for at informanter kan forholde seg til dette ene og samme meningsfeltet på ulikt vis. En sammenlikning av oppfatningene til Olav og Anne, som spiser kjøtt, med oppfatningene til Guri og Per, som ikke spiser kjøtt, kan bidra til å gjøre dette tydeligere.

Case: Olav og Anna

Olav, som er 27 år gammel og studerer ved universitetet, er glad i kjøtt. Han understreker at det han liker best er vilt, spesielt elg- og reinsdyrkjøtt. På spørsmål om hvorfor, trakk han fram at det hadde med kjøttets smak og med dyrets liv å gjøre. Elg og spesielt villrein har som regel hatt det man beskriver som et godt liv. De kan utfolde seg fritt, de kan spise hva de vil, når de vil og de kan velge mellom det som finnes i naturen. Olav mener dette er sunt kjøtt. Med gårdsdyr, spesielt i moderne bruk, er det derimot annerledes. De står stille og har det ikke bra. Når Olav tenker på det, får han dårlig samvittighet. Samtidig understreker han at det er forskjell på mennesker og dyr. Dyrenes velvære kan til en viss grad ofres hvis det betyr at mennesker får det bedre.

Anne har lignende oppfatninger. Hun er 27 år gammel, studerer ved universitetet og kommer fra en gård. Hennes foreldre driver med griseoppdrett. Hun liker også viltkjøtt, og relaterer dets kvalitet til det verdige livet hun mener ville dyr har.

Hun er av den oppfatning at gårdsdyr også må ha et godt liv. De må ha flere muligheter til å være ute, til å bevege seg, kort sagt, til å få dekket sine naturlige behov. Hun synes det er problematisk med mekaniseringen av husdyrholdet og har for eksempel problemer med å spise kylling fordi hun tenker på hvordan kyllinger har det mens de lever. De står i burene sine, blir matet og vokser for fort, slik at beina deres blir for svake. Anne spiser heller ikke svinekjøtt, for det har hun, som hun sier, fått nok av. Hun synes likevel det er problematisk å slutte å spise kjøtt av etiske grunner, med tanken på at mange gårder måtte nedlegges.

Olavs og Annes holdninger har mye til felles med Guris og Pers. Olav og Anne mener også at husdyr må kunne få utfolde seg fritt og velge hva de vil spise for å kunne ha et verdig liv. Det vil si at dyr må kunne bestemme noe over sitt liv. Samtidig understreker de at dyr er forskjellige fra mennesker. For dem er dyr, i vår terminologi, ”litt subjekter” eller ”kvasi-subjekter”. Guri og Per neddemper på sin side ikke likheten mellom mennesker og dyr. Oppfatningen av et verdig liv innebærer en slik likhet. De understreker tvert imot, og bygger videre på denne likheten. De mener at dyr og mennesker har moralsk status og at de er individer. Dyr er for dem mer enn ”kvasi-subjekter”. Guri og Per spiser ikke kjøtt.

Olav, Anne, Guri og Per deler det samme meningsfeltet når det gjelder oppfatninger av forholdet mellom dyr og mennesker. Det innebærer at de refererer til oppfatninger som på en og samme tid kan kobles til en naturvitenskapelig og en humanistisk forståelse av dyrenes natur. Til tross for viktige forskjeller mht. hva en humanistisk inspirert tilnærming til dyr betyr for dem (om dyr er mer eller mindre subjekter), er de enig om at dyr ikke skal behandles som gjenstander. Oppfatninger av dyr som kvasi-subjekter og som subjekter som likner mye på mennesker, samt spørsmål om hvorvidt dyr behandles som objekter, viser seg å

være utslagsgivende for informantenes kritikk av moderne kjøttproduksjon og for deres forbruk av kjøtt. Dette vil vi diskutere mer inngående i kapitlets neste og siste del.

3.4 Selektiv kjøttspising og vegetarianisme

Oppfatninger av dyr som "litt subjekter" bygger på en idé om en grunnleggende likhet mellom mennesker og dyr. Likheten, som alle informantene etablerer, preges imidlertid av gradforskjeller. I denne delen vil vi drøfte hvordan ulike grader av likhet eller "subjektivitet" som tillegges dyr, trolig har konsekvenser for informantenes holdninger til eget kjøttforbruk. Likeledes vil vi diskutere hvordan fravær av denne likheten får betydning for informantenes skepsis til å spise kjøtt.

Vi hevder at oppfatningene av likheten mellom mennesker og dyr slår forskjellig ut for informantene, og at dette bl.a. har med "*de-animalisering*" av dyrene å gjøre. Den franske antropologen Vialles (1994:73) definerer de-animalisering som en omformingsprosess der deler av dyret blir omgjort til noe som er forskjellig og atskilt fra dyrenes levende kropp (f.eks. steaklet eller fiskepinner). Vi har utvidet Vialles definisjon av de-animalisering til også å omfatte tankemessige eller materielle omformingsprosesser, der hele dyret blir gjort til noe annet. "De-animaliseringen" får to betydninger. Dyr blir enten betraktet som lik mennesker eller de blir omgjort til ting. De forskjellige tendensene vi ser er følgende:

Når likheten mellom mennesker og dyr anerkjennes og når denne anerkjennelsen likevel forutsetter en viss avstand eller forskjell mellom mennesker og dyr (dyr er kvasi-subjekter), synes informantene å ha færre betenkeligheter med sitt kjøttforbruk.

Når likheten mellom mennesker og dyr derimot oppfattes som såpass stor at dyr på mange måter blir lik mennesker, kan det å spise kjøtt bli svært problematisk. Vi foreslår at dyr i dette tilfellet ”de-animaliseres”, det vil si at de oppfattes ”mindre som dyr” i den forstand at de betraktes som subjekter som står mennesker nær. Å spise kjøtt blir da høyst umoralsk og nesten en form for kannibalisme.

Også hvis likheten mellom mennesker og dyr oppfattes å opphøre fordi produksjonen omgjør dyr til ting, kan det å spise kjøtt bli meget problematisk. Dyr blir gjort for forskjellige, dvs. blir ”de-animalisert”. ”De-animaliseringen” innebærer at de blir ”mindre som dyr”, denne gangen fordi de blir tingliggjort. Informantene er skeptiske overfor dyr som regnes for å være tingliggjort (f.eks. okser som har fått antibiotika), og noen foretrekker å ikke spise kjøtt av slike dyr. Skepsis begrunnes i dette tilfellet ut fra helsemessige hensyn og/eller etiske standpunkt.

La oss nå se nærmere på disse tre tendensene. Vi begynner med de informantene som spiser kjøtt.

3.4.1 Kjøttmaskiner og moderne slakterier

Enkelte spørsmål i undersøkelsen bidro til at respondentene gikk over fra å snakke om kjøtt til å snakke om dyr, deres levevilkår og avlving (se appendiks 1). Et slikt spørsmål var hvorvidt de spiste lungemos, blodpudding eller blodklubb. Et annet spørsmål var knyttet til hva slags assosiasjoner informantene fikk når de tenkte på innmat. Når det gjaldt forbruk av innmatsprodukter, varierte dette mye blant dem som spiste kjøtt. Det som imidlertid var gjennomgående, var at slike produkter fikk informantene til å reflektere over produktets opphav. Noen illustrerende svar er:

”Jeg liker egentlig blodpudding, men det er mange som er skeptiske fordi de forbinder den med innvoller og blod, med den indre delen av dyret”.

”Æsj, nei, blodpudding og lever er det verste jeg vet. Det er jo ikke kjøtt engang, lever... det er et rensende organ, jeg liker ikke å spise leveren når jeg tenker på hvilken funksjon den har i kroppen (...).”

”Uff, kan du tenke deg hva det er å spise blod fra et levende dyr selv om vi jo spiser andre deler av dyret (...).”

Tankerekken går ofte fra innmat til dyr og derfra til hvordan dyret har endt sitt liv. Å tenke på at det man spiser kommer fra et levende dyr, framstår til en viss grad som urovekkende og ubehagelig. Det er likevel ikke det faktum at dyr blir slaktet for at mennesker skal få kjøtt å spise, som blir trukket fram som det mest problematiske. Det er heller måten selve slakteprosessen foregår på og hvordan dyrene har hatt det før de blir avlivet, som står i

fokus²². Uttalelsene til Arne som jobber som drosjesjåfør kan tjene som eksempel:

S.16 Arne: ”Jeg kjenner lite grann til det som skjer på Gilde der borte på Løren. Det er sånn at det er helt jævlig å vende seg til den der prosessen dyra går gjennom fra de kommer med dyretransport og skal inn på slakteriet (...) dyrene vet hva det er som skal skje, de føler på seg hva det er som venter på andre siden av døra der avlivinga foregår, egentlig. Jeg har en kompis som har fortalt meg at det er ikke sånn at det er så veldig grusomt, det er bare at det er så veldig i serie, det blir sånn serieavliving, et veldig høyt tempo. Det blir en sånn prosess som dyra blir mata gjennom, det systemet. (...) Det er ikke humant. Nei, men jeg liker ikke å snakke om humant. Det er en motsigelse. Vi er ikke så veldig humane med dyr uansett, tenk, måten dyreproduksjon eller kjøttproduksjon i Norge går og går uten at du egentlig har noen holdninger til det. Det er litt tosidig. Vi, jeg spiser jo kjøtt og har ikke tenkt å bli vegetarianer. Jeg lukker øya for hva slags prosess det egentlig er, jeg skyver litt under teppet det at dyr vokser opp for å bli mat og hvordan de blir bare matet med alt mulig. Men, nei, dyr skal ha gode leveforhold så lenge dem lever”.

Innmat kan vekke avsky fordi den knyttes til et levende dyr. Andre deler av dyret er derimot ikke problematiske å spise. Det kommer til uttrykk f.eks. i forskjellen mellom kjøttkaker og lungemos. De første er produkter som ikke kobles direkte til dyret. Dette er produkter som kan beskrives som ”de-animaliserte”. Som sagt ovenfor, definerer Vialles ”de-animalisering” som en omformingsprosess der deler av dyret blir omgjort til noe som er forskjellig og atskilt fra den levende kroppen, i dette tilfelle til noe spiselig

²² Andre undersøkelser viser også at avlivingen i seg selv ikke er problematisk for folk (se Wandel 1997).

(Vialles 1994:73). Vialles hevder at ”de-animaliseringen” av kjøttprodukter er tydeligere nå enn før fordi slakterier er lukkede områder og kjøttprodukter ofte selges slik at de ikke kjennes igjen som deler av dyret (vakuumpakket og i små stykker).

Informantenes avsky for innmat og det at de ikke ønsker å bli minnet om innmatens opphav, kan tolkes som at de foretrekker ”de-animaliserte” produkter. Men når de assosierer fra produkter til dyr, er informantene opptatt av dyrets død og av hvordan det har levd. Andre produkter, som i utgangspunktet er såkalt ”de-animaliserte” (for eksempel entrecote eller koteletter), blir da knyttet til dyret, og informantene kan begynne å stille spørsmål ved hvordan kjøttproduksjonen foregår.

Arne, som spiser kjøtt til daglig, har for eksempel vanskeligheter med å akseptere hvordan avlivingen foregår i moderne slakterier og hvordan kjøtt produseres. For ham er det ikke et spørsmål om å slutte å spise kjøtt eller om at dyr ikke skal slaktes. Det dreier seg heller om at dyr skal ha gode leveforhold, og, som han senere i intervjuet sier, ha ”et verdig liv”. Avlivingen av dyr som antas å ikke ha hatt det bra, som har blitt behandlet som såkalte ”kjøttmaskiner”, er vanskelig å tenke på eller akseptere. I noen sammenhenger kan tanken på moderne kjøttproduksjon og slaktemetoder føre til uttalelser som ”*jeg hadde blitt vegetarianer på dagen hvis jeg hadde besøkt en sånn grisefabrikk*”.

Andre informanter kunne gå lenger og ikke bare sette spørsmålstegn ved moderne kjøttproduksjon, men også stille seg

tvilende til moderne gårdsdyrs spiselighet. Kari Anne, som er 41 år gammel og har lærerutdanning, er et godt eksempel på dette. Hun har to barn som begge lider av allergi. Derfor er hun og mannen spesielt opptatt av maten de spiser. De har et lavt forbruk av kjøtt, og spiser bare sauekjøtt og vilt. Hun begrunner deres valg med at disse dyrene har hatt et bedre liv enn andre dyr og at de har spist sunnere mat fordi de selv velger det de finner ute. At dyrene har hatt det bedre på veldig mange måter, bidrar ifølge henne til at kjøttet blir sunnere og smaker bedre. For henne er det ikke et problem i seg selv at dyrene blir avlivet, men at de har stått *”på båsen og levd innendørs hele tiden”*.

De fleste informantene i denne studien gir uttrykk for betenkeligheter til kjøtt og relaterer dette til moderne gårdsdrift og moderne produksjon. Hvordan kan så disse betenkelighetene forklares? Vi vil hevde at moderne kjøttproduksjon synes å utfordre en utbredt oppfatning av hva dyret i seg selv, så vel som relasjonen mellom mennesker og dyr, er eller skal være. Dette oppfattes som problematisk.

Som påpekt oppfattes dyr og mennesker som organismer som er like og som vesener som både har evne til og behov for å være *”litt”* subjekter i sitt eget liv. Informantene differensierer imidlertid mellom dyrene. Likheten til mennesker og dyrenes subjektivitet graderes. De av dyrene som definitivt ikke betraktes som spiselige, er de som regnes for å være oss like og stå oss nær, spesielt når det gjelder deres muligheter til å være subjekter. Dette gjelder f.eks. kjæledyr. De bor sammen med oss, de har et navn og antas å ha

individuelle og særegne måter å være på. De oppfattes først og fremst som individer (som subjekter) som samhandler med mennesker. En informants beskrivelse av forholdet til sin katt kan illustrere dette: *”Eg er veldig glad i den katten, eg har inntrykk av at den skjønner lynet mitt, ja (...) eg tror det dreier seg om en gjensidig kjærlighet”*. Kjæledyr betraktes altså i større grad som subjekter og ikke som objekter for menneskers handlinger. De har, i likhet med mennesker, verdi i seg selv, og de kan føle og handle. Vi vil si at kjæledyr ”de-animaliseres” i den forstand at de betraktes som nærmere mennesker. Å spise dem vil nesten være kannibalisme.

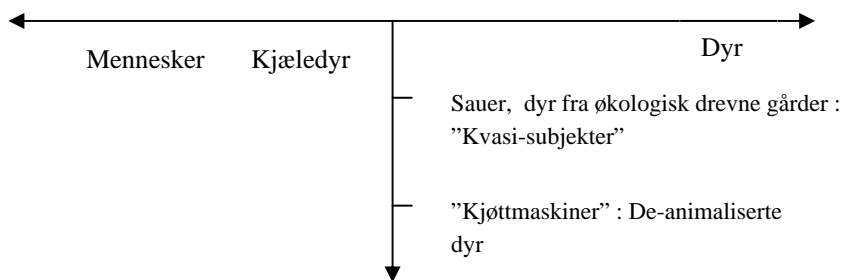
Likheten mellom gårdsdyr og mennesker regnes derimot for å være mindre. De lever atskilt fra oss. På den ene siden er de avhengige av oss fordi de trenger vår omsorg. På den andre siden er de i større grad enn kjæledyr objekter for menneskers handlinger og behov. De betraktes i mindre grad som subjekter. De oppfattes allikevel som ”litt subjekter” eller ”kvasi-subjekter”. Det samme er tilfelle for ville planteetere. De betraktes også i mindre grad som subjekter enn kjæledyr selv om de ikke er avhengige av mennesker og lever for seg selv. Det innebærer at de, til tross for at de likner på mennesker, er såpass forskjellige fra oss at de kan spises. Gårdsdyr og ville planteetere er altså i utgangspunktet dyr som er ”litt subjekter” uten at de blir som mennesker.

Utgangspunktet er altså at dyr på den ene siden skal være ”litt subjekter”. På den andre siden skal de ikke være for nær

mennesket. Problemet med dyr fra moderne bruk er imidlertid at de ikke lenger kan være "litt subjekter". De kan ha blitt gjort for forskjellige fra mennesker. Deres organisme kan ha blitt så forandret fra det som oppfattes som naturlig gjennom det de spiser eller ved bruk av antibiotika etc. at de nærmest er omgjort til gjenstander, eller til "kjøttmaskiner i grisefabrikker" som én av informantene uttrykte det. Denne forandringsprosessen har skjedd ved at deres evne og muligheter til å være "litt subjekter" har blitt fornektet. De har blitt "de-animalsert". "De-animalseringen" innebærer i disse dyrenes tilfelle det motsatte av "de-animalseringen" av kjæledyr. Som sagt ovenfor innebærer "de-animalsering" av kjæledyr at de oppfattes som nærmere mennesker. "De-animalseringen" av husdyr i moderne bruk betyr derimot at dyr blir gjort til ting. Produksjonsdyr som ikke har blitt "de-animalsert" er sauer (som beiter fritt) eller dyr fra økologisk drevne gårder. Disse dyrene fortsetter å være "litt subjekter". De har anledning til å ha et liv som tilfredsstillende deres biologiske og mentale behov. Det samme gjelder for ville planteetere.

Det at dyr i moderne bruk har blitt gjort til ting og at likheten mellom mennesker og disse dyrene dermed opphører, kan ha ulike konsekvenser for ulike informanter. For noen innebærer det at det er problematisk å tenke på kjøttproduksjon, selv om det ikke betyr at de forandrer sine spisevaner (jamfør Arne). For andre kan det innebære at de begynner å tvile på om kjøtt fra moderne bruk egner seg til menneskeføde. Dyr har blitt gjort til produkter eller til produksjonsmaskiner, og dermed "de-animalsert" mens de fortsatt er levende. Likheten mellom dyr og mennesker, som i alle

informantenes øyne skal være til stede, brytes, og kontinuiteten mellom dyrs og menneskers kropper kan da oppfattes som helsefarlig – det som inntas av dyrene vil også komme inn i menneskene (jamfør Kari-Anne). Likheten mellom mennesker og dyr og de-animalisering av produksjonsdyr kan oppsummeres ved hjelp av følgende figur:

Figur 1. Mennesker og kjøttmaskiner

Pilen fra mennesker til dyr innebærer at begge betraktes som like og som subjekter i sitt eget liv. Likheten og dyrenes subjektivitet graderes, dvs. at dyr i utgangspunktet er mindre subjekter enn mennesker. Informantene differensierer mellom ulike dyr. Kjæledyr oppfattes som nærmere mennesker og som mer subjekter enn andre dyr. De kan ikke spises. Husdyr er derimot fjernere fra mennesker, men de er "litt subjekter" eller "kvasi-subjekter". Det oppfattes ikke som problematisk å spise dem. Dyr i moderne bruk får på sin side ikke muligheter til å være "litt subjekter". De blir "de-animalisert", dvs. de blir tingliggjort. Problemet med disse dyrene er at de alt for tydelig blir gjort til produkter. De blir omformet til ting mens de er levende. Noen informanter kan

begynne å tvile på disse dyrenes spiselighet, og de kan komme til å velge bort kjøtt fra noen dyr. Deres kjøttforbruk blir mer selektivt.

Oppfatningen av likhet og ”de-animalisering” av dyr spiller også en viktig rolle for vegetarianeres holdninger til kjøtt. Vegetarianere skiller seg fra dem som spiser kjøtt på flere måter. Likheten som vegetarianere etablerer, som også bygger på en humanistisk tilnærming til dyr, har andre gradforskjeller enn det som er tilfelle for de andre informantene. De-animaliseringen får blant dem en annen karakter. Det finnes imidlertid viktige forskjeller mellom vegetarianerne imellom. Hvordan forskjellene mellom vegetarianerne og dem som spiser kjøtt arter seg, og hva de innbyrdes forskjellene mellom vegetarianere består i, er spørsmål som tas opp under neste punkt.

3.4.2 Om å spise sine venner

Vegetarianere er, i likhet med dem som spiser kjøtt, av den oppfatning at dyr og mennesker likner på hverandre biologisk sett og også som vesener som har evne til å være subjekter. Men i motsetning til dem som spiser kjøtt, kobler vegetarianere som regel kjøttprodukter til dyrene de kommer fra. Kjøttet er slik sett ikke de-animalisert.

Det finnes imidlertid viktige forskjeller vegetarianere imellom som gjør at de kan deles i to grupper. Disse forskjellene har å gjøre med hvordan likheten mellom mennesker og dyr oppfattes på den ene siden, og hva som legges i de-animaliseringen på den andre siden. Dette resulterer i to ulike former for vegetarianisme; betinget og

ubetinget. Vi bruker i denne sammenheng Freys definisjon av betinget og ubetinget vegetarianisme. Han definerer betinget vegetarianisme som et middel til å protestere mot moderne kjøttproduksjon og for å bedre dyrenes levestandard. Hvis visse forhold under kjøttproduksjon opphører, kan grunner for vegetarianisme også falle bort. Ubetinget vegetarianisme innebærer derimot at det å spise kjøtt ikke kan forsvares under noen omstendigheter (Frey 1983, se også Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997:201-202).

For den ene gruppen av vegetarianere innebærer likheten mellom mennesker og dyr at dyr er såpass nær mennesker at de ikke kan spises. Denne store graden av likhet innebærer at dyr "de-animaliseres" i den forstand at dyr blir som mennesker. Disse vegetarianernes holdning er at det er kannibalisme å spise dyr, og deres vegetarianisme er derfor ubetinget.

For den andre gruppen av vegetarianere er likheten mellom mennesker og dyr ikke større enn at dyr bare er "litt subjekter". Dyr i moderne kjøttproduksjon har i deres øyne blitt gjort for forskjellige. Dyr er "de-animalisert" i den forstand at de har blitt gjort til ting. For denne gruppen informanter er det både usunt og umoralsk å spise de-animaliserte dyr. Kjøtt av dyr som ikke er de-animalisert byr derimot ikke på de samme etiske og helsemessige problemer, og man kan dermed spise slikt kjøtt. Deres vegetarianisme er slik sett av betinget karakter.

Vi skal nedenfor diskutere forskjellene mellom disse to gruppene vegetarianere, men vi starter med å se nærmere på det som er felles for dem begge.

Alle vegetarianere knytter alltid kjøttprodukter, enten det er i form av kjøttkaker eller lungemos, til dyret kjøttet kommer fra. For dem er kjøttprodukter aldri "de-animalisert" i betydningen tingliggjort, mens det for dem som spiser kjøtt helst er bestemte typer kjøttprodukter (for eksempel innmat) som aktualiserer koblingen mellom produktet og dyret. For vegetarianere står kjøttets opphav, altså dyret, i fokus²³. Alle vegetarianerne skiller likeledes mellom kjæledyr, gårdsdyr og ville planteetere. Kjæledyr betraktes som mer lik mennesker. Hunder eller katter, som per definisjon er menneskers nære venner, er sånn sett mer enn "kvasi- subjekter", og det er aldri spørsmål om å spise dem. Gårdsdyr og ville planteetere er fjernere fra mennesker. Til tross for at de også anerkjennes som "litt subjekter", oppfattes de i utgangspunktet som spiselige, selv om vegetarianerne selv ikke spiser dem. Videre skiller vegetarianerne mellom dyr fra økologisk drevne gårder, dyr som har gått ute og ville planteetere på den ene siden, og dyr i moderne gårdsbruk på den andre siden. De førstnevnte dyra regnes for å ha hatt et bedre liv enn de sistnevnte, og hvis man i det hele tatt skal smake på kjøtt, er det de førstnevnte dyra som er mest aktuelle.

Når man sammenligner vegetarianere, finner man imidlertid betydningsfulle forskjeller. Adventistene er i større grad enn de

andre vegetarianerne opptatt av de helsemessige konsekvensene som kjøtt generelt har for menneskers kropp, selv om de også understreker at kjøtt fra dyr som har levd fritt, er sunnere. Vi kan si at selv om de også legger vekt på den humanistisk inspirerte likheten mellom dyr og mennesker, er de mer opptatt av kontinuiteten mellom dyrenes og menneskenes kropp, og om hva som overføres fra de første til de siste. De legger slik sett mindre vekt på dyrenes levevilkår som en verdi i seg selv.

Andre, som begrunner sin vegetarianisme ut fra etisk-filosofiske og politiske hensyn, knytter derimot kjøttets opphav nærmere til hvordan dyr har levd, og til det at dyr blir slaktet for å bli til mat. Alle innenfor denne gruppen er opptatt av dyrs levevilkår i moderne kjøttproduksjon, men det er i motstanden mot menneskers rett til å avlive dyr at variasjon i meninger kommer til syne. På bakgrunn av disse meningsforskjellene kan man dele denne formen for vegetarianisme i to undergrupper.

I den ene gruppen settes det først og fremst spørsmålsteget ved moderne kjøttproduksjon og ved moderne slakterier, og det legges vekt på hva dette produksjonssystemet innebærer for dyrene. Uttalelsen til Paul, som er 35 år gammel og har høyskoleutdanning, kan illustrere dette. Paul har vært vegetarianer i 17 år, men han spiser fisk (ikke oppdrett) og vilt en gang i blant, samt pinnekjøtt til jul (se for øvrig S1, kap. 2.2).

23 For adventistene er kjøttets opphav viktig fordi de skiller mellom rene og urene dyr.

S17: Paul "(...) de spesialiserer jo dyrene til å bli akkurat det som er det mest ideelle for markedet, eller sånn som de tror at markedet vil ha det da, og da blir respekt for dyrene helt bort i den sammenhengen. En del av disse dyrene kan nesten verken gå eller stå og aller minst bevege seg fritt i det hele tatt. De har til slutt ikke fysiologiske forutsetninger for å klare å bevege seg fritt eller være bare dyr heller fordi de er ødelagt fysisk sett. De blir bare kjøttmasser til vår fortjeneste, det er skremmende, det er ikke alt som er progressivt som er til det gode. Jeg synes vi må ha en etisk debatt om hva vi egentlig gjør med dyrene. Vi slutter til og med å forbinde det vi spiser med noe levende, noe som kan bevege seg fritt. Dyr blir bare noe som er til for at vi skal spise".

Ifølge Paul blir dyrene i moderne produksjon behandlet som "kjøttmasser til vår fortjeneste" som verken kan stå eller gå. Ville dyr som "har vokst opp fritt og som beiter selv ute i naturen", er eksempel på det motsatte. Kontrasten er igjen mellom dyr som er blitt til objekter mens de ennå lever (de er allerede kjøtt som skal spises), og dyr som fortsatt er "litt subjekter" (og kan leve og beite fritt). Dyr skal ifølge Paul og hans likesinnede fortsette å være dyr. Ifølge disse informantene blir dyrenes kropper så forandret at de ikke lenger kan oppføre seg ifølge sin natur. Dyrene har slik sett mistet de fysiologiske forutsetningene som muliggjør at de kan gjøre bruk av deres mentale evner. De kan ikke lenger være subjekter i sitt liv, men har blitt objekter som skal spises. Problemet med kjøttproduksjon i moderne husdyrhold er m.a.o. at dyr "de-animaliseres", de tingliggjøres mens de er levende, og det blir betenkelig å spise kjøttet fra disse "de-animaliserte" og tingliggjorte dyrene.

Likheten mellom mennesker og dyr som vegetarianerne i denne gruppen synes å gå ut fra, innebærer likevel at mennesker og dyr ikke er subjekter på samme måte eller i samme grad. Gårdsdyr og ville planteetere er ”kvasi- eller litt subjekter”. De er altså såpass forskjellige fra mennesker at de i utgangspunkt er spiselige. Kjøttet til noen av disse dyrene er blitt uspiselig fordi dyrene har blitt behandlet som ting. De har ikke hatt et godt liv. Hvis husdyrholdet hadde blitt lagt om slik at dyrene fikk tilfredsstillende sine behov som ”litt subjekter”, ville deres kjøtt kunne spises. Vegetarianismen til disse informantene kan således sies å være betinget (Frey 1983).

Mens denne gruppen først og fremst er opptatt av dyrenes levevilkår i moderne husdyrbruk og tar avstand fra det, er den andre gruppen i tillegg opptatt av at mennesker påberoper seg retten til å avlive dyr, en rett denne gruppen mener de ikke har. Begrunnelsene for dette varierer. For dem som er inspirert av hinduistisk filosofi, deler dyr det samme livsprinsipp som mennesker. De har samme opphav og de har dermed samme rett til liv. Mennesker og dyr er ett. Å spise dyr er å fornekte denne enheten. Utsagn til Helene, som er 26 år gammel og studerer, kan illustrere dette:

S18 Helene: ”Alt er ett, dvs. at mennesker og dyr på et totalt plan deler samme substans, alle har samme livsprinsipp, derfor blir det galt å spise en som har samme substans. Hvis man godtar eksistensen av en felles substans, blir det å spise dyr kannibalisme”.

De som henter inspirasjon fra Kant og andre vestlige filosofer, betoner i sin tur at dyr på lik linje med mennesker har moralsk status, det vil si at de har visse egenskaper og en verdi i seg selv. I deres tilfelle innebærer det å spise kjøtt å benekte denne likheten. Det betyr at dyr blir behandlet som middel til å tilfredsstille menneskers behov, og ikke som et mål i seg selv. De som jobber med dyrevern og dyrerettigheter framhever på sin side at dyr er individer med særegne interesser. Å spise dem er å krenke deres individualitet og deres rett til å leve (se kap. 4). Katrine som er 25 år uttrykker dette på følgende måte:

S19 Katrine: "Dyr som individer er ikke bruksgjenstander for andre individer. At et sterkt individ, et menneske, har makt, gir det ikke rett til å krenke et annet individ fordi det at du er et levende individ gir deg rett til å få respektert din interesse (...), og alle dyr er jo interessert i å leve. De vil tross alt ikke dø".

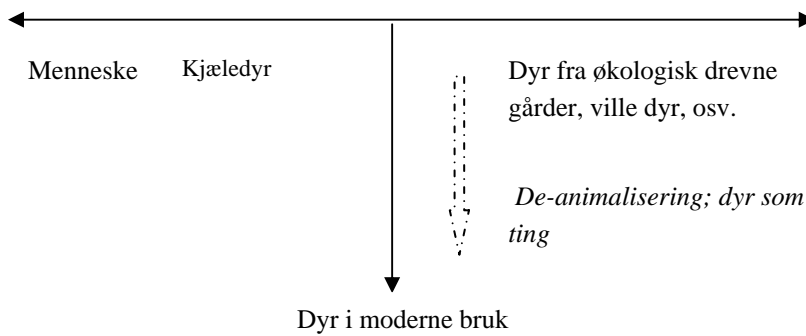
Å sette spørsmålstegn ved menneskers rett til å avlive dyr, innebærer at vegetarianere i denne gruppen etablerer en større likhet mellom alle type dyr og mennesker. Det betyr ikke at dyr betraktes som mennesker. Dyr, og det inkluderer kjæledyr så vel som gårdsdyr, oppfattes likevel som subjekter som står mennesker nær, enten fordi de deler det samme livsprinsippet, har moralsk status eller er individer. Vi vil si at denne gruppen vegetarianere oppfatter dyr som noe mer enn "kvasi-subjekter". En større likhet med og nærhet til mennesker innebærer således at dyr "de-animaliseres", de blir med andre ord mindre som dyr. Fordi dyr i så sterk grad er subjekter og lik mennesker, kan de ikke være mat. Å spise for eksempel gårdsdyr eller ville planteetere ville være

som om å spise kjæledyr. Å spise kjæledyr er i sin tur som å spise sine venner. Dette er en form for kannibalisme og moralsk forkastelig. Det fører i sin tur til det Frey kaller ubetinget vegetarianisme (Frey 1983), som jo betyr at kjøttspising ikke kan forsvares under noen omstendigheter.

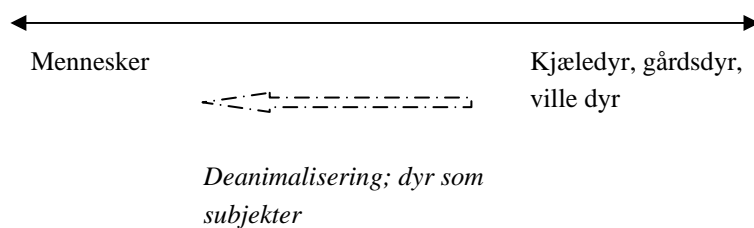
3.4.3 "Kvasi-subjekter" og menneskers venner

Når kjøttspisere og vegetarianere sammenliknes, viser det seg at begge grupper er opptatt av at dyr i moderne produksjon fratras muligheten til å tilfredsstille sine naturlige behov (biologiske så vel som mentale). Deres oppfatning av dyr forankres i en humanistisk tradisjon, og for noen av vegetarianerne støttes denne oppfatningen av andre filosofier og religiøse standpunkt. Både de som spiser kjøtt og de som ikke gjør det, mener at husdyr ikke har et verdig liv fordi de ikke kan leve i frihet og bestemme "litt" over sitt liv. De kan med andre ord ikke være "litt subjekter" ("kvasi-subjekter"). De blir "de-animalisert" og dermed tingliggjort: Dyr blir ikke dyr men ting. Denne oppfatningen av og bekymringen over dyrenes tingliggjøring, slår forskjellig ut når det gjelder informantenes holdning til sitt kjøttforbruk. For en del vegetarianere har de-animalisering i tillegg en annen betydning. Med utgangspunkt i den følgende figuren kan vi på en bedre måte oppsummere forskjellene mellom disse to gruppene og også ulikhetene innad i gruppen vegetarianere.

A. Selektivt kjøttforbruk, betinget vegetarianisme

B. Ubetinget vegetarianisme

Figur 2: De-animalisering: dyr som ting (A) eller som subjekter (B)

Dyrenes tingliggjøring eller de-animalisering er etisk problematisk for de fleste av dem som spiser kjøtt, uten at dette fører til at alle endrer sitt kjøttforbruk. De som gjør det, kan velge å redusere forbruket ved å begrense det til kjøtt fra noen dyr, betinget av hvordan disse har hatt det mens de levde. Vi kan si at disse informantene foretrekker å spise kjøtt fra dyr som antas å fortsette å være "kvasi-subjekter". Det er kjøttet av disse dyrene som regnes som sunnest. Deres kjøttforbruk blir således selektivt. For de vegetarianere som begrunner sine matvaner med etiske og politiske verdier, er dyrenes tingliggjøring én av hovedgrunnene

for å slutte å spise kjøtt. I visse sammenhenger kan de imidlertid spise kjøtt av dyr som de mener har hatt et godt liv (sauer eller vilt). Deres vegetarianisme er således betinget. Hvis vi ser på tegning A, kan vi si at de-animaliseringen av dyr, i betydning tingliggjøring, kan føre til enten et selektivt kjøttforbruk eller en betinget vegetarianisme.

For de vegetarianerne som er opptatt av dyrenes rett til å leve og til ikke å bli slaktet, slår de-animaliseringen ut på to forskjellige måter. De påpeker også at dyrene i moderne kjøttproduksjon blir gjort til ting, og at det er en grunn for å slutte å spise kjøtt (Tegning A). De er imidlertid mer opptatt av at mennesker ikke har rett til å slakte dyr. Det er likheten mellom mennesker og dyr som i deres tilfelle står i fokus. For disse vegetarianerne er dyrene nærmere mennesker og de tillegger dyrene en større grad av subjektivitet. Vi vil hevde at disse informantene "de-animaliserer" dyrene slik at dyr blir så lik mennesker at det for dem blir umoralsk og uakseptabelt å spise kjøtt (tegning B). De-animaliseringen resulterer i deres tilfelle i en form for ubetinget vegetarianisme.

3.5 Oppsummering

Analysen i dette kapitlet konsentrerer seg om ulike og til dels motstridende oppfatninger, verdier og holdninger som informantene har til sitt kjøttforbruk. Vi har lagt særlig vekt på å drøfte sammenhenger informantene etablerer mellom mat, kropp og helse samt oppfatninger de har om dyr og om relasjon mellom

mennesker og dyr. Utgangspunktet for analysen er at disse oppfatninger og sammenhenger utgjør et sammensatt meningsfelt som i større eller mindre grad deles av alle informantene, både de som spiser kjøtt og de som er vegetarianere. For å systematisere informantenes sammensatte holdninger innenfor dette meningsfeltet, har vi relatert deres oppfatninger til to idéstrømninger, den naturvitenskapelige og den humanistiske.

Under diskusjonen om kropp, helse og kjøtt påpeker vi at informantenes oppfatninger av forholdet mellom mat, kropp og helse til dels bærer preg av en naturvitenskapelig tilnærming. Maten betraktes å bestå av enkeltbestanddeler, som vitaminer, proteiner og fett, som kan overføres til kroppen og som har heldig eller uheldig innvirkning på kroppen og dermed på helsen. Når så å si alle informantene kobler sunn og usunn mat til inntak av de ulike næringsstoffene, kan vi si at de forholder seg til ekspertenes oppfatninger om kosthold og dets effekter på kropp og helse.

Den naturvitenskapelig inspirerte forståelsen av mat, kropp og helse er imidlertid ikke den eneste informantene har felles. Både dem som spiser kjøtt og de som ikke gjør det, tenker på relasjonen mellom kropp og mat på en måte som er fremmed for den naturvitenskapelige tilnærmingen, og dermed forskjellig fra ekspertenes. For informantene utgjør kroppen en helhet bestående av fysiske og mentale sider, og maten de spiser virker følgelig på denne helheten. Når det gjelder kjøtt, er informantene av den oppfatning at kjøtt har heldige og uheldige følger for kroppen og sinnet. Kjøttets status er sånn sett tvetydig. De informantene som

har et redusert kjøttforbruk eller som er vegetarianere, tenderer mot å vektlegge kjøttets dårlige innvirkning på kropp og helse.

Idéen om at maten gjør noe med så vel kropp som sinn har paralleller til måten informantene tenker på når det gjelder kjøttets opprinnelse, dvs. dyret. Informantenes oppfatninger av dyr likner på forestillinger de har om sin egen kropp. Dyrene betraktes også som vesener som både har fysiske eller biologiske, og mentale sider. Disse oppfatningene kan videre sies å bygge både på en naturvitenskapelig og en mer humanistisk inspirert tilnærming. Den naturvitenskapelige tilnærmingen innebærer at informantene tenker at dyrs og menneskers kropper er organismer som fungerer på samme måte. En humanistisk tilnærming impliserer på sin side at informantene betrakter dyr som vesener som har mentale/psykiske egenskaper og behov, noe som innebærer at dyr er "litt subjekter" eller subjekter som i mindre eller i større grad likner på mennesker.

Den biologiske og psykiske likheten som etableres mellom mennesker og dyr har i sin tur konsekvenser for informantenes holdninger til kjøtt. Informantene antar at det dyret spiser, f.eks. hormoner eller sprøytet fôr, preger dets kropp, samtidig som deres egen kropp blir påvirket av å spise dyrets kjøtt. Dette oppfattes av de fleste som helseskadelig, og for noen, spesielt de som er opptatt av helse, er det en grunn til å redusere deres kjøttforbruk eller slutte å spise kjøtt. Kjøtt av dyr som antas å ikke ha hatt et godt liv og som har vært påført psykiske belastninger (stress, angst), ansees heller ikke å være sunt å spise.

Oppfatningen om en humanistisk basert likhet mellom mennesker og dyr er også grunnleggende i informantenes kritikk av moderne kjøttproduksjon. Informantenes etiske betenkeligheter går ut på at dyrene på moderne bruk blir behandlet som gjenstander. De fleste av informantene, både de som spiser kjøtt og de som de ikke gjør det, mener at dette er galt og at dyr bør ha et liv som tillater dem en viss frihet og visse muligheter for å gjøre som de vil. Dyr skal m.a.o. kunne være "litt subjekter" eller "kvasi-subjekter".

For de informantene som spiser kjøtt, er kjøttet fra dyr som oppfattes å ha vært "kvasi-subjekter" (sauer, dyr fra økologisk drevne gårder eller ville dyr) ikke problematisk å spise. Kjøttet av dyr som har blitt "de-animalisert" i den forstand at de har blitt gjort til ting, oppfattes derimot som mer problematisk å spise. Selv om ikke alle av den grunn endrer sitt kjøttforbruk, er det noen informanter som velger å ikke spise kjøttet av slike dyr. De spiser heller kjøtt av dyr som de antar har hatt det bra. Deres forbruk har vi kalt for selektiv kjøttspising.

Vegetarianerne er også opptatt av tingliggjøring av dyr i moderne bruk. For dem som begrunner sin vegetarianisme med etiske og politiske standpunkt, kan en slik tingliggjøring ha vært en grunn for å slutte å spise kjøtt. De kan i visse sammenhenger imidlertid spise kjøtt av dyr som oppfattes å ha vært "litt subjekter". Deres vegetarianisme, som kan sies å likne på selektiv kjøttspising, har vi kalt for betinget.

En annen gruppe vegetarianere, som også mener at dyrene tingliggjøres i moderne bruk, understreker i tillegg en større grad av likhet mellom mennesker og dyr. Dyr og mennesker deler samme livsprinsipp, har verdi i seg selv eller er individer. Dette innebærer blant annet at dyr ikke skal slaktes. Vi mener at denne gruppen vegetarianere synes å "de-animalisere" dyr i den forstand at dyr oppfattes som å være så nær og så lik mennesker at de ikke kan spises. Deres vegetarianisme er ubetinget.

4 Dyrevern og etisk produksjon

"Maaske, kære Læser, har den Tanke aldrig faldt Dig ind, at Du har Pligter mod de stumme Væsener, som Du er satt til å befale over. Er de Dig ikke betroede af Menneskenes og Dyrenes fælles Skaber, og strækker ikke hans Omsorg sig ogsaa til Dyrene paa Marken?" (Dyrenes ven, 1897: 6).

I det forrige kapitlet sto informantenes ulike, og til dels motstridende oppfatninger knyttet til eget kjøttforbruk, i fokus. Det ble påpekt at trass i forskjeller informantene imellom, utgjør deres holdninger et sammensatt meningsfelt som deles mer eller mindre av alle. Dette gjelder både deres bekymringer knyttet til kjøttets tvetydige innvirkning på kroppen (velvære/helse og mentale tilstander), og deres oppfatninger av dyr i moderne kjøttproduksjon. I dette kapitlet fortsetter vi å drøfte problematikken rundt dyr og produksjon. Men nå retter vi søkelyset mot den offentlige debatten om dette temaet. Utgangspunktet er at dyrevern og etisk produksjon stadig er gjenstand for oppmerksomhet og forhandling. Vi spør hva ulike aktører som deltar aktivt i debatten legger i dyrevern og etisk produksjon, og hva som er forholdet mellom disse offentlig diskuterte holdningene og informantenes egne oppfatninger.

Vi tar videre utgangspunkt i to sentrale deltakere i debatten. På den ene siden har vi dyrevernerne, spesielt representert ved organisasjonen "NOAH -for dyrs rettigheter"²⁴. På den andre siden har vi offentlige myndigheter, produsentenes organisasjoner og forskere som på ulike måter representerer en tilknytning til landbruk og kjøttproduksjon. Disse aktørene spiller en viktig rolle som opinionsdannere. Analysen i dette kapitlet baserer seg på skriftlig materiale. Når det gjelder NOAH, danner aviser og hefter som utgis av organisasjonen, og også informasjon som foreligger på Internett, grunnlag for analysen. Når det gjelder kjøttbransje og landbruk, forholder vi oss til dyrevernforskrifter, bladet "Kjøttbransjen", Godt Norsks informasjonsark og webside, samt publiserte forskningsrapporter. Hensikten med dette kapitlet er å se nærmere på hvordan disse ulike aktørene, gjennom tekstene de produserer, appellerer og refererer til meningssammenhenger og forståelsesrammer som, slik vi har diskutert i forrige kapittel, deles av informantene. Videre vil vi peke på hvordan disse meningssammenhengene benyttes til å begrunne og legitimere ulike standpunkter i debatten om dyrevern og etisk produksjon. Som vi skal se, dreier en del av denne debatten seg nettopp om å etablere og definere hva som skal være relevante oppfatninger og holdninger når det gjelder menneskers forhold til dyr i moderne husdyrproduksjon.

24 "NOAH for dyrs rettigheter" er én av flere dyrevernorganisasjoner i Norge. Grunnen til å velge den er flere. Den har profilert seg sterkt gjennom ulike aktiviteter de siste årene. NOAH representerer i tillegg en relativt ny retning innen dyrevernbevegelsen, som har diskusjonen om dyrs rettigheter som et viktig punkt på sin politiske agenda.

Vi vil, som i forrige kapittel, ta utgangspunkt i et fortolkende perspektiv. Hensikten er å diskutere hvordan ulike aktører beskriver og forstår virkeligheten, og ikke vurdere hvorvidt deres holdninger er riktige eller feilaktige. I analysen legges det særlig vekt på at de oppfatninger og holdninger som kommer til uttrykk er posisjonerte og kontekstavhengige. Med dette menes at enhver oppfatning eller holdning bærer preg av ”øynene som ser”, og av den enkeltes situasjon og posisjon i debatten. Det vil også være slik at utforming, forhandling og bekreftelse av oppfatninger og holdninger er en del av politiske prosesser, hvor ett av målene er å etablere meningssammenhenger eller diskurser som oppnår allmenn gyldighet eller anerkjennelse (Bourdieu 1977). Indirekte har vi altså å gjøre med makt og ulike gruppers interesser.

Kapitlet består av fire hoveddeler. Vi begynner med en kort gjennomgang av ulike argumenter som historisk utgjør et viktig idégrunnlag for dyrevern. Deretter tar vi for oss noen av kravene og argumentene til 1980- og 1990-tallets dyrevernbevegelse, slik de uttrykkes av organisasjonen NOAH. Dernest ser vi nærmere på hvordan ulike aktører som direkte eller indirekte er knyttet til kjøttproduksjon, dvs. offentlige myndigheter, kjøttprodusenter og forskere, forholder seg til disse kravene. Avslutningsvis sammenlikner vi disse sentrale opinionsdannelsens argumenter og holdninger, med informantenes egne oppfatninger.

4.1 Dyrevern

Dyrevern kan defineres som et samfunns interesse i å regulere menneskers forhold til dyr. Denne interessen har to sider som må sees i sammenheng. Den ene har å gjøre med en sosial og politisk bevegelse som fokuserer på menneskers behandling av dyr. Den andre dreier seg om vedtak av forskrifter og lover som juridisk stipulerer menneskers forhold til dyr. Dyrevern som sosialt engasjement og juridisk område er, som vi vil se, relativt nye fenomen i Europa. De etiske spørsmål og debatter som er knyttet til dyrevern, har imidlertid en lengre historie. De utgjorde, og utgjør fortsatt, et idémessig grunnlag for de første så vel som for nåtidens dyrevernorganisasjoner. Dyrevernsløvene som har blitt vedtatt, bygger på det samme idémessige grunnlaget.

4.1.1 Fra 1800-tallets etiske spørsmål til dagens kampsaker

Før det 19. århundre fantes det hverken dyrevernorganisasjoner eller dyrevernsløver i Europa. Likevel sto interessen for forholdet mellom mennesker og dyr, og spørsmål om etikk, sentralt i de pågående filosofiske, teologiske og juridiske diskusjonene helt tilbake til 1600-tallet. Diskusjonen ble knyttet til utbredte kristne verdier, så vel som ulike teorier om moralske rettigheter og plikter.

I kristen tradisjon ble det sjelden satt spørsmålsteget ved menneskets rett til å bruke dyr til egne formål. Det ble imidlertid understreket at mennesket hadde et forvalteransvar for Guds skaperverk. I likhet med menneskene var også dyrene Guds skapninger. Argumentet var at fordi Gud viste barmhjertighet

overfor menneskene, så skulle menneskene vise barmhjertighet overfor dyrene. Grusom atferd mot dyr kunne dessuten føre til grusomheter mot ens medmennesker. Man trodde med andre ord at mennesker som uten videre kunne skade dyr, også var i stand til å skade mennesker.

Den såkalte "naturrett-skolen" (school of natural right) spilte en viktig rolle i debatten om hvordan mennesker skulle behandle dyr, og to framtrede retninger innenfor denne skolen sto sentralt. En retning støttet kristne verdier. Dyr ble beskrevet som irrasjonelle og ikke-moralske vesener, som ikke kunne delta i menneskenes sosiale eller legale fellesskap. Likevel hadde mennesker indirekte forpliktelser overfor dyr. Det vil si at menneskers forpliktelser overfor dyr var betinget av deres forpliktelser overfor Gud. Forpliktelsene overfor dyr var m.a.o. ikke begrunnet i dyrene selv. Mennesker måtte vise omsorg for dyr og avstå fra å drepe dem uten gyldig grunn fordi de var forpliktet til å ta vare på det Gud hadde skapt. De hadde heller ingen rett til å lemleste dyr, fordi det ville innebære å ikke anerkjenne hvordan Gud hadde skapt dem. Denne retningen forutsatte en grunnleggende forskjell på dyr og mennesker.

En annen retning innenfor denne skolen la derimot vekt på at mennesker hadde direkte forpliktelser overfor dyrene. Selv om dyrene ikke var rasjonelle vesener, hadde de på like linje med mennesker evne til å føle glede og smerte. På grunn av disse egenskapene, som var gitt av Gud, mente man at dyr hadde rett til beskyttelse. Dyrenes naturlige rett til beskyttelse ble betraktet på

lik linje med slavenes, de handikappedes eller små barns rett til beskyttelse. Ingen av disse gruppene kunne snakke for seg selv eller kjempe for egne saker. Men det betød ikke at de var avskåret fra de samme rettigheter som andre mennesker. Poenget var å vise at forskjeller som hudfarge, antall ben eller evne til rasjonelle handlinger ikke var relevant for spørsmålet om rettigheter (Maehle 1994, Ritvo 1994). Forskjellen mellom dyr og mennesker var ikke så tydelig innenfor en slik argumentasjon.

Disse argumentene, spesielt de som var inspirert av kristne verdier og de som framhevet menneskers indirekte forpliktelser overfor dyr, utgjorde et viktig grunnlag både for vedtakelsen av de første lovene om dyrevern, samt opprettelsen av de første dyrevernorganisasjonene i Europa. Spesielt i England var disse argumentene en del av en pågående politisk debatt i begynnelsen av det forrige århundret. Her trådte også den første lovbestemmelsen om dyrevern i kraft. Loven, som fikk navnet "Act to Prevent Cruel and Improper Treatment of Cattle" ble vedtatt i 1822. Kort tid etter, i 1824, ble den første dyrevernorganisasjonen, "Society for the Prevention of Cruelty" grunnlagt i London. I det kommende tiår ble det grunnlagt dyrevernorganisasjoner også i andre land, blant annet i Tyskland (Maehle 1994, Ritvo 1994) - og etter hvert også i Norge. Den første dyrevernorganisasjonen i Norge ble grunnlagt i 1859. Organisasjonen som opprinnelig ble kalt "Forening Mod Mishandling av Dyr", fikk senere navnet "Foreningen til Dyrenes Beskyttelse" (Dyrenes ven, 1897). Den første bestemmelsen mot mishandling av dyr ble også vedtatt på den tiden.

Bakgrunnen for 1800-tallets dannelse av dyrevernorganisasjoner og vedtak av lover var flere. Den engelske sosiologen Keith Tester (1992) peker på at urbanisering, mekanisering og utvikling av naturvitenskapene hadde forandret det daglige forholdet mellom mennesker og dyr. Det var færre dyr (som hester, griser og kyr) å se i byene og byboerne hadde derfor mindre erfaring med gårdsdyr enn før. Takket være oppfinnelsen av ulike maskiner som etter hvert erstattet dyr som arbeidskraft, ble også bøndene i mindre grad enn tidligere avhengig av dyr. Dyreforsøk hadde blitt en utbredt praksis blant vitenskapsmenn og samtidig hadde kjæledyr blitt et vanlig fenomen i byene, spesielt blant middelklassen og de øvre sjiktene i samfunnet.

Den engelske historikeren Thomas (1983) hevder at dyrevern og dyrevernlover i utgangspunktet var et urbant fenomen. Mange av dyrevernorganisasjonenes grunnleggere var folk som bodde i byene. For dem ble forholdet til kjæledyrene, som bygget på en form for nærhet og identifisering, en viktig modell for hvordan relasjonen mellom mennesker og dyr burde være. Opplevelsen av nærhet til kjæledyrene ble videre koblet til noen av de etiske spørsmålene skissert ovenfor, om menneskers ansvar for dyr og dyrenes rett til beskyttelse. Når mange av dyrevernernes krav ble innfridd og nedskrevet i lovbestemmelser, fikk en del av deres verdier og oppfatninger større utbredelse og legitimitet. Dyrevernernes argumenter ble en del av lovenes grunnlag og en del av den juridiske rammen som regulerte, og eventuelt straffet, menneskers behandling av dyr.

Selv om forholdene kunne variere fra land til land, jobbet likevel de ulike dyrevernonorganisasjonene i Europa med mange av de samme sakene. Gjennom reising og utveksling av aviser og blader ble det skapt en basis for mange felles oppfatninger og verdier. Målet var å få et lovverk som beskyttet kjæledyr, forbød typer sport som ble ansett som dyrplageri, regulerte dyreforsøk, og lovfestet hvordan husdyr skulle behandles og avlives. En beskrivelse av hva "Foreningen til Dyrenes Beskyttelse" var opptatt av i 1897 i Norge er illustrerende i så henseende:

"Slagtemethode er en af de Hovedspørgsmaal, hvormed Dyrebeskyttelsesforeningen nu beskæftiger seg. Foreningerne har allerede for 20 Aar siden optaget denne Sag, der nu staar paa Dagsordenen i flere Lande, specielt i Schweiz, Tyskland, Sverige og Danmark. (...) [Foreningen] arbejder for Indførelsen af en humanere Slagtemethode, hvorved Dyret bedøves, inden det dræbes" (Dyrenes venn, 1897:4)

I dette århundret har dyrevernonorganisasjonene i Europa og Amerika fortsatt å arbeide med de samme sakene. Mange av de lovbestemmelsene om dyrevern som har trådt i kraft i dette århundret, har kommet som svar på denne mobiliseringen. Fra og med 1960-tallet har dyrs levevilkår i moderne landbruk stadig blitt mer fokusert. Ruth Harrisons bok "Animal Machines" som kom ut i England i 1964, anses for å være ett av de første bidragene i kampen for å vekke opinionens oppmerksomhet omkring spørsmål om husdyrenes levevilkår i landbruket (Gussow 1994). Kritikken som ble fremsatt i boka, førte til at det ble nedsatt en komité som skulle granske og utarbeide en rapport om forholdene for husdyr. Rapporten fikk imidlertid få praktiske konsekvenser i samtiden

(se Bjørkum og Lien 1997:185). Mot slutten av 1970- og 80-tallet ble debatten om dyr og moderne landbruk intensivert og nye dyrevervorganisasjoner kom til både i England, i Nord-Europa for øvrig, i USA og Australia²⁵. De nye organisasjonene rettet særlig søkelyset mot konsekvensene av moderne husdyrhold, samt pelsdyroppdrett. Gradvis har også myndigheters vedtak av nye forskrifter for dyrehold forsøkt å imøtekomme dyreververnes krav. Denne typen argumenter har altså hatt stort politisk gjennomslag, tatt i betraktning at dyreververnes organisering og mobilisering har hatt et begrenset omfang.

Dagens dyrevervsaker dreier seg ikke først og fremst om å beskytte dyrene mot mishandling. Målet er heller å forbedre dyrenes livskvalitet. Spørsmålet dreier seg nå om hva som er dyrenes natur og hva som er et naturlig liv for dem. Hva som legges i ordet livskvalitet og hvordan det henger sammen med menneskers bruk av dyr til ulike formål, er gjenstand for debatt. Argumenter om menneskers indirekte ansvar overfor Guds skaperverk eller overfor sine medmennesker, brukes fortsatt, men er mindre framtreddende. I dagens debatt legges det heller vekt på menneskers direkte forpliktelser overfor dyr. Man kan imidlertid skille mellom to hovedtyper av argumenter som har klare paralleller til de etiske spørsmålene fra tidligere århundrer.

25 Eksempler på nye amerikanske og europeiske organisasjoner er Animal Rights, Animal Rights Coalition, Animal Liberation og Animal Emancipation. I Sverige har vi for eksempel Djurrättsalliansen og i Norge, Norsk liga for dyrenes rettigheter og NOAH for dyrs rettigheter. Det finnes også andre organisasjoner som Animal Liberation Front i England, Djurenes befrielsesfront i Sverige og Dyrenes Forsvarsforening her til lands, som også arbeider for dyrs rettigheter, men som ansees å være militante pga. deres bruk av ulovlige og voldelige metoder.

Fra dyrevernernes side legges det vekt på at dyr har iboende rettigheter i kraft av å være sosiale vesener som kan føle smerte og glede. Det legges vekt på at dyr likner mennesker, og måtene mennesker nyttiggjør seg dyr på problematiseres. Fra produsentenes side er det også dyr som står i fokus, men det er i større grad dyrenes velferd og deres biologiske behov som blir trukket fram. Det understrekes at mennesker og dyr er biologisk forskjellige og at de dermed har ulike behov. Tilfredsstillelse av disse biologiske behovene gjør at dyrene har det godt, og slik kan menneskers bruk av dyr legitimeres.

I det følgende vil vi se nærmere på hva fokuseringen på dyr og oppfatningen om menneskers direkte forpliktelser overfor dem, innebærer for den nye dyrevernbevegelsen. Som sagt innledningsvis tar vi utgangspunkt i den norske organisasjonen NOAH for dyrs rettigheter. NOAH er et eksempel på 80- og 90-tallets dyrevernorganisasjoner som kjemper for å oppnå anerkjennelse av dyrs rettigheter. Deretter vil vi drøfte hvordan offentlige myndigheter, produsentenes organisasjoner og noen forskere forholder seg til de samme temaene.

4.2 Organisasjonen NOAH for dyrs rettigheter

NOAH ble opprettet i 1989. Organisasjonen består av lokale grupper som arbeider selvstendig men som koordinerer sine aktiviteter med NOAH sentralt. Ifølge NOAHs webside finnes det

per i dag 20 NOAH-grupper i Norge²⁶. I tillegg finnes det enkeltmedlemmer som ikke er organisert via grupper. NOAH definerer seg som en ikke-voldelig organisasjon, som søker å samarbeide med andre norske og utenlandske dyrerettighetsorganisasjoner. Et slikt samarbeid innebærer bl.a. å være en del av et større nettverk gjennom Internett. NOAH har opprettet en såkalt link-side, med koblinger til andre organisasjoner omkring i verden. Således er det mulig å få et innblikk i andre organisasjoners virksomhet og samtidig få tilgang til informasjon om deres holdninger og arbeidsområder. Det samarbeides også om å organisere konferanser og seminarer. Et viktig resultat av denne utvekslingen av meninger og holdninger er et felles og internasjonalt idégrunnlag om hva som skal være menneskers forhold til dyr. Dette reflekteres bl.a. i NOAHs formål og vedtekter.

Noen av NOAHs formål er ifølge organisasjonens egen webside å fremme dyrs rettigheter i et samfunn hvor de juridisk defineres som gjenstander.²⁷ Dette betyr at dyr ikke skal behandles som varer, men som vesener som har sin egenverdi og som har rett til å ha et liv i henhold til artstypiske utfoldelsesbehov. Organisasjonen karakteriserer videre sitt arbeid for dyrs rettigheter som en del av den samme etiske tradisjonen som kjemper for menneskers rett til en meningsfylt tilværelse i henhold til sin egenart. NOAH ønsker derfor å bekjempe dyremishandling, spesielt den som - etter deres

²⁶ Ifølge NOAH befinner gruppene seg i hhv. Agder, Hordaland, Rogaland, Telemark, Østfold, Vestfold, Buskerud, Oslo, Møre og Romsdal, Troms, Nordland og Finmark (hentet fra NOAHs webside)

oppfatning, tillates av loven. Det vil bl.a. si å forbedre (og ideelt sett å avvikle) dyrehold og dermed dyrenes livskvalitet, forby pelsdyroppdrett, dyreforsøk samt bruk av dyr i sportsaktiviteter og til underholdningsformål, som for eksempel sirkus. La oss se nærmere på hvordan disse formålene og vedtektene begrunnes.

I NOAHs informasjonsark omtales dyr som individer²⁸. I kraft av denne iboende karakteren har dyret behov for, og moralsk sett krav på, bestemte rettigheter som mennesker må respektere. Grunnleggende rettigheter er blant annet dyrenes tilhørighet til naturen, deres frihet og mulighet til å ha et naturlig liv. I det moderne jordbruket blir disse rettighetene krenket, ifølge NOAH. Dyrene utsettes, slik organisasjonen ser det, for utbytting og frarøvelse av sin frihet. Dette sees i sammenheng med menneskets urettmessige tilraning av herredømme og kontroll over andre arter. Dyr behandles som menneskers eiendom – som ting - som mennesker kan utnytte til tilfredsstillelse av egne behov. Dyr som er født til å være fri, sperres inne i bur hvor de fratras muligheten til å leve et naturlig liv. Videre, understrekes det i NOAH, har det å ha et naturlig liv biologiske så vel som sosiale og psykiske sider. Dyrene ”vet” instinktivt at kroppene er tilpasset et annet liv, der de kan bruke seg selv på en annen måte. De har egne måter å omgås hverandre på, de danner grupper og lager sosiale hierarkier. Og når dyrene ikke får muligheten til å leve naturlig, pådrar de seg ulike sykdommer, blir sosialt utilpass, stresset og frustrert.

27 Datamaterialet her er basert på NOAHs presentasjon av seg selv og også på organisasjonens vedtekter.

For å kunne fastslå om et dyr lever et naturlig liv og dermed har det bra så vel sosialt som psykisk, kan man ifølge NOAH se på flere trivselsindikatorer. De mest pålitelige indikatorene er, slik organisasjonen ser det, dyrets helse og atferd. I NOAHs infoark; ”Husdyrhold” gis det en beskrivelse av dyrenes levevilkår i moderne produksjon, hvilke helse- og atferdsproblemer som finnes og hvordan dette står i kontrast til det NOAH beskriver som et naturlig liv for den enkelte dyreart. Vi kan benytte NOAHs beskrivelse av grisen som eksempel.

Som andre dyrevervorganisasjoner retter NOAH kritikk mot måten det moderne griseholdet drives på (se Bjørkum og Lien 1997:189). Grisene holdes i for trange binger med sementgulv, noe som hindrer dyrene i å bevege seg og i å følge sine instinkter, som for eksempel å rote i bakken med trynet og lage bol. Ifølge NOAH lever en gjennomsnittspurke i 3 år og føder kull på 8-16 unger etter inseminering 2 ganger i året. Purkene blir fiksert, dvs. de blir låst fast på båsen hvor de i liten grad kan bevege seg. Grisungene blir atskilt fra moren etter 28 dager og plassert i båser sammen med andre slaktegriser. De sendes til slakteriet når de er 6 måneder gamle. Eliterånene kjøpes av Norsk Svineavlslag som står for tapping og oversendelse av grisesæden for videre produksjon. Grisene mates hovedsakelig med kraftfôr av korn og soya.

Ifølge NOAH skaper moderne svinehold en del plager og atferdsproblemer for grisen. Gjennom målrettet avl har man

28 Dette avsnitt bygger på NOAHs infoark ”Dyrerettigheter”, ”Vanlige spørsmål” og ”Vegetarianisme og etikk”. For å illustrere poengene bedre har vi i stor grad valgt å bruke

frambrakt griser som har en unormalt lang rygg, noe som medfører ryggproblemer og i verste fall lamme bakkropper. At purker står fiksert på bås begrenser deres utfoldelsesmuligheter og kan føre til ulike problemer som benskjørhet og apati. Dette kan igjen føre til bl.a. rør- og tomgangstyggning. Når flere griser deler en binge som er for liten, kan det lede til halebiting. Og når små griser skilles for tidlig fra moren, kan det resultere i at de kompenserer behovet for å die med å massere buken på andre griser. Fordi griser hovedsakelig får kraftfôr er de, ifølge NOAH, bestandig sultne. Og fordi de ikke får mulighet til å etablere sosiale forbindelser i tråd med den normale sosiale struktur, blir de stresset og aggressive. Grisens natur er som for villsvin, å leve i flokker på 5-10 dyr som består av en purke og dens avkom. Rånene lager grupper for seg selv med en egen rangordning som er avgjørende for hvem som bedekker purkene. Flokkene vandrer over områder på 10-20 km², de roter etter mat og purkene lager bol når de skal føde. Purkene føder bare en gang i året, og ungene får være med moren fra 13-25 uker etter fødsel.

Moderne svinehold står altså i kontrast til hva som i følge NOAH er grisens naturlige atferd – og bryter dermed med dens rettigheter. Hva legger så NOAH i dyrs rettigheter? Dyrs rettigheter, som er nært forbundet med dyrenes livskvalitet, bygger, slik NOAH ser det, på to grunnleggende prinsipper. Den ene er definisjonen av dyr som individer, og den andre av hva som er en naturlig levemåte for den enkelte dyreart.

organisasjonens egne ord.

Å omtale dyr som individer innebærer at visse egenskaper som vanligvis oppfattes som menneskelige, også tillegges dyrene. I likhet med mennesker har de følelser som savn og glede, de opplever stress og frustrasjon og de har sosiale behov. Og i likhet med mennesker i nød eller barn og handikappede som ikke er i stand til å forsvare seg selv, fortjener de respekt, omtanke og medlidenhet og mulighet til et meningsfullt liv som ingen har rett til å krenke. Dyr er sånn sett en del av det samme fellesskapet som mennesker. Hva som er et meningsfullt liv knyttes igjen til hva som er et naturlig liv. Det som understrekes i denne sammenheng er dyrenes biologiske behov og instinkter, f.eks. grisenes muligheter til å gå fritt omkring, å rote etter mat etc. Å ta hensyn til dette er for NOAH å vise respekt for dyrene slik de er. Det er med andre ord å behandle dyr som dyr og ikke som ting som kan manipuleres etter menneskers behov.

Det er en dobbelthet i NOAHs definisjon av dyr og dyrerettigheter som er viktig å merke seg. Dyr er som individer lik mennesker og de har rett til et liv uten krenkelser. Dyr defineres således med utgangspunkt i en humanistisk tradisjon (se om ulike idéstrømninger i kap. 2). Derfor påpeker NOAH at dyrerettighetsarbeid er en del av den samme tradisjonen som menneskerettighetsarbeid. Tilhørighet til ulike arter gir på samme måte som forskjeller knyttet til rase, religion eller kjønn ikke grunnlag for diskriminering og spesielt ikke for utnytting. Bak dette ligger en idé om eksistensen av universelle rettigheter som ikke bare gjelder for mennesker, men som inkluderer alle dyrearter. I den grad det universelle, som før bare gjaldt mennesker, utvides til andre

dyrearter, kan man snakke om menneskeliggjøring av dyr. Men denne menneskeliggjøringen begrenses nettopp av det faktum at dyr tilhører en annen art.

At dyr ikke tilhører menneskearten innebærer at de har spesifikke biologiske behov og særegne instinkter. Dyr defineres som biologiske organismer som er annerledes enn mennesker. Derfor, mener NOAH, at dyr skal behandles som dyr og ikke som mennesker. For å sette det på spissen behøver ikke dyr å ha rett til religionsfrihet eller utdanning. Men en ku skal kunne leve som en ku. Fordi en ku også er et individ, skal dens liv respekteres. I sin ytterste konsekvens betyr det at kua ikke kan slaktes²⁹.

Dyrerettigheter innebærer dermed at dyr som individer er en del av det samme legale og sosiale fellesskapet som mennesker er del av. Samtidig er dyr en annen art, de tilhører sånn sett naturen. Men det samme er tilfelle for mennesker. Mennesker er legale og sosiale individer og har artstypiske behov. NOAH understreker derfor en overordnet likhet mellom mennesker og dyr.

La oss nå se nærmere på hvordan myndighetene og produsentene forholder seg til disse argumentene, og hvordan de i sin tur definerer dyrenes livskvalitet, dyrevern og etisk produksjon.

²⁹ Dette er imidlertid ikke den eneste mulige slutningen. Dr. med. vet. Bergljot Børresen understreker også at dyr er individer. Hun påpeker imidlertid at hvis en ku skal leve som en ku, dvs. "naturlig", bør den også dø "naturlig". Og i naturen ender de fleste gressetende dyr som mat for rovdyr. Børresen hevder at døden likeså vel som livet skal respekteres og ikke unngås. Poenget er heller å drepe med respekt. (Se for eksempel intervjuet med Børresen i NOAHs webside; personlig samtale med Lars Risan fra Instituttet for teknologi og menneskelige verdier).

4.3 Etisk produksjon

De siste årene har det skjedd et viktig skifte i samfunnet når det gjelder holdninger til dyr og dyrs livsvilkår og hvordan mennesker bør forholde seg til dyrene. Dette er noe som opptar det offentlige så vel som produsentene og deres organisasjoner. Endringenes karakter er et tema som stadig diskuteres i fagblader, på seminarer og i rapporter. I fagbladet Kjøttbransjen har det f.eks. blitt publisert flere artikler om dyreverv og dyrevelferd. Noen av de sakene som har vært tatt opp, er dyreverv og slakteprosessen (1998, nr.1), riktig omsorg og stell av dyr som sendes til slakteriene, dyrenes velferd, helse og medisinerings (1998, nr.3 og 4-5) eller hvordan danske griseprodusenter legger om dyreholdet for å kunne bedre dyrenes livsvilkår, et krav som danske forbrukere i større grad har fremmet (1998:1). I et annet bransjeblad, InforMat, har Einar Risvik skrevet flere innlegg hvor han tar opp temaer som dyrevelferd og dyrerettigheter, vegetarianisme og trusler mot kjøttbransjen (begge i InforMat, 1997, nr.3). I avisen Nationen kan man også finne artikler som tar for seg liknende temaer. På ulike seminarer har landbruksrepresentanter likeledes understreket betydning av dyreverv³⁰. Spørsmålet som melder seg og som vi vil ta opp i denne delen av kapitlet, er hva det offentlige, produsentenes organisasjoner og forskere tilknyttet landbruk legger i begrepet dyreverv³¹.

30 Se f.eks. innlegg til Gudbrand Bakken fra Landbruksdepartementet gjengitt i "Notat fra Jubileumsseminar i NILF torsdag 9. oktober 1997".

31 Grunnen til at vi velger å gruppere disse aktørene sammen, er at de synes å ha samme fokus på dyreverv.

Ved å se nærmere på de nye lovforskriftene, på de ulike tiltak igangsatt både av det offentlige og produsentenes organisasjoner og på noen forskningsbidrag, kan deres svar tydeliggjøres. Vår påstand er at det offentlige, produsentenes organisasjoner og noen forskere, i motsetning til dyrevernorganisasjoner, hovedsakelig knytter argumenter om dyrevern og etikk til dyrevelferd og helse, og ikke til spørsmål om dyrerettigheter. Videre, ved å sette i gang ulike tiltak og delta i debatten, bidrar disse aktørene aktivt til å sette dyrevern på dagsordenen. Deres handlinger og deltakelse utgjør et viktig innspill i forhandling av definisjon om dyrenes natur og de aspekter som er viktige for menneskers forhold til dem. La oss se nærmere på dette.

I 1997 trådte nye forskrifter for dyrehold i kraft. Forskriftene pålegger bøndene å legge om driften innen år 2000. Noe av omleggingen går ut på at dyrene skal få bedre plass og større bevegelsesmulighet. Griser, for eksempel, skal få større binger, og alle, inkludert purkene, skal få gå fritt. Fikseringen av purkene er kun tillatt tre dager før og syv dager etter grising. Melkekyr skal få være ute på beite minst 8 uker om sommeren, og kalver under et halvt år skal ikke bindes fast. Bakgrunnen for forskriftene er myndighetenes ønske om å forbedre dyrenes livskvalitet. Det antas at når dyrene går fritt, kan de utfolde sin normale atferd, og etablere et naturlig hierarki. På den måten håper myndighetene å forbedre dyrenes helse og redusere behovet for medisiner (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997:190).

Fra produsentenes side har det blitt igangsatt flere tiltak for å tilpasse produksjonen til de nye forskriftene. For eksempel har Norsvin, Norsk Rødt Fe, Norsk sau- og geitavlslag, Norske Melkeprodusenters Landsforbund, Norsk Kjøtt og Den Norske Veterinærforening oppnevnt et eget dyreombud. Ombudets oppgave er å være pådriver overfor husdyrorganisasjonene på området dyreomsorg og etikk. Det skal bl.a. sørge for at bøndene følger opp myndighetenes forskrifter om dyrevern³². Oppnevningen av ombudet er et tegn på at dyrevern og etikk i betydning dyrenes livskvalitet og helse, er i ferd med å få ny aktualitet for produsentene og deres organisasjoner (se Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997:190).

Et annet eksempel er prosjektet "Friskere dyr og mindre antibiotika" i Norsvins regi. Målet med prosjektet er å redusere antibiotikabruken med 25%. En slik reduksjon ansees som et norsk fortrinn når tollbarrierene bygges ned (Kjøttbransjen 1998, nr. 4-5 s.12). Bransjen har også igangsatt kursing i dyrevern i slakteriene. Siktemålet er å bedre kunnskapen om dyrenes instinkter slik at de ansatte kan opptre på en måte som vil gjøre slakteprosessen så human som mulig (Kjøttbransjen 1998, nr. 1 s.24).

Stiftelsen Godt Norsks satsing på bruken av etiske kriterier for blant annet dyreprodukter vitner også om at dyrevern og etikk har

32 Dyreombudets nære tilknytning til næringen kan riktignok være problematisk. I en artikkel publisert i Nationen (18.11.96) ble det satt spørsmålsteget ved dyreombudets nøytralitet da journalisten påpekte at det var fare for at ombudet skulle bli bukken som

blitt viktig. De ansees som virkemidler for å skape konkurransefordeler i forhold til import (Godt Norsk Internkanalen 1997 nr. 11)³³. I en Godt Norsk-kampanje kalt ”Etikk skal vinne landet”, som ble lansert våren 1998, understrekes det nettopp at ”et rent miljø og et sunt dyrehold skal få landets forbrukere til å velge norsk mat” (Godt Norsk – pressemeldinger på Internett). Koblingen mellom etikk eller etisk forsvarlig produksjon, sunt dyrehold og dyrevern kommer også fram i merkekravene til kjøtt og kjøttprodukter som Godt Norsk har. Kravene er følgende:

Dyrenes fôr skal være fritt for antibiotika (vekstfremmere). Det skal ikke brukes dyreslag som er avlet bort fra sine naturlige funksjoner. Dyrenes trivsel skal kontrolleres. Dokumentasjon av skånsom dyretransport og avliving” (hentet fra websiden til Stiftelsen Godt Norsk).

Som vi ser, kobles den fornyede interessen for dyrevern og etikk i flere av tiltakene, og kampanjer igangsatt av produsentenes organisasjoner og støttet av myndighetene, til økonomisk fortjeneste. Dyrevern og etikk har blitt gode økonomiske markedsføringsargumenter spesielt mot import. Koblingen mellom dyrevern og økonomiske faktorer ved husdyrproduksjon, er også av interesse i de forskningsmiljøene som er knyttet til landbruket. Forprosjektet ”Etisk Regnskap for husdyrbruk” gjennomført i 1997 i regi av Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning

passer havresekken. Dyreombudet skiller seg fra andre ombud ved at det ikke er myndigheter som oppnevner ham/henne (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997:190).

(NILF) er et eksempel på dette. Vektleggingen av de økonomiske fordelene som dyreverv og etikk kan gi det norske landbruket er uten tvil med på å aktualisere betydningen av dyreverv og etikk i den offentlige debatten. I forhold til diskusjonen som føres i dette kapitlet er imidlertid oppfatningen av dyreverv og etikk det sentrale å få fram.

NILFs prosjekt er i så henseende ett av de mest eksplisitte bidragene. På et seminar organisert som en del av forprosjektet ble det bl.a. drøftet hva som kunne forstås med etikk, dyreverv og dyrevelferd. To innlegg holdt av foredragsholderne tilknyttet Norges landbrukshøgskole, Norges veterinærhøgskole, Fellesmeieriet og Helsetjenesten for svin er særlig interessante fordi de synes å ta opp og oppsummere gjeldende holdninger blant myndigheter og produsentenes organisasjoner³⁴. I de to foredragene etablerer forfatterne en nær kobling mellom etikk og dyreverv på den ene siden og dyrevelferd på den andre siden. De fastslår (i likhet med NOAH, se punkt 3.2) at "atferd, fysiologiske reaksjoner og helse er de viktigste kriterier for å definere dyrenes velferd" (jf. Simensen, Roalkvam og Gjein, 1997:27). Et utdrag av Dahles og Braastads beskrivelse av grisens atferdsproblemer som kan føre til fysiske skader og sykdom kan tjene som eksempel:

33 Stiftelsen Godt Norsk er etablert av Landbruksdepartementet og produsentenes organisasjoner. Mandatet regjeringen og produsentene har gitt Godt Norsk er å skape konkurransefortrinn for norsk matvareproduksjon i et åpnere marked.

34 De refererte foredragene er "Dyrevelferd – Korleis husdyra sine interesser kjem til uttrykk i den etiske rekneskapen" av Dahle og Braastad, og "Sammenhengen mellom helse, velferd og etisk regnskap hos storfe og svin" av Egil Simensen, Tone Roalkvam og Harald Gjein. Begge innleggene er publisert i "Etisk regnskap for husdyrbruk. Notatsamling. Drøfting" redigert av Samseth og publisert som en NILF rapport (4) i 1997.

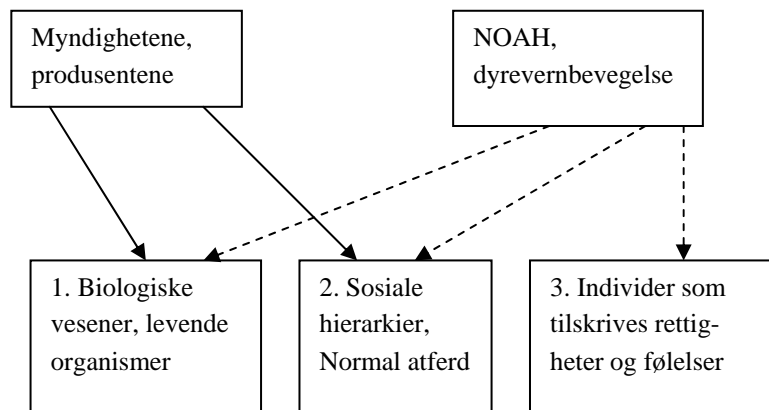
”Åtferdstudier har vist at grisar likar å bade i gjørme ved høge temperatur. Likeins vil purker bygge bol før grising. I grisehus med betonggolv og tynt strølag har ikkje dyra høve til å utføre desse åtferdene (Fraser & Broom 1990, Jensen 1993). Som oftast vil dei likevel prøve å gjennomføre åtferdene, noko som kan gi fysiske skader på dyret. (...) Grisar utviklar ofte stereotypiar som til dømes røyrtygging og tomtygging som ei følge av at dei ikkje brukar grave- og eteåtferda si” (Dahle & Braastad, 1997:22).

Dahle og Braastad erkjenner vidare at dyrenes psykiske tilstand, som frustrasjon, redsel og glede, også kan spille inn. De tar imidlertid forbehold om disse følelsene faktisk eksisterer. Forfatterne påpeker imidlertid at dette er faktorer som er vanskelig å kvantifisere og måle. I sitt innlegg diskuterer Simensen, Roalkvam og Gjein (1997) på sin side hva som er relasjonen mellom helse og velferd. De understreker at selv om helse og velferd ikke betyr det samme, finnes det klare sammenhenger. Sykdom medfører som regel smerte og dermed nedsatt velferd. Langvarige belastninger på dyrene, som kan betegnes som lav velferd, vil i sin tur bidra til å utløse sykdom. Derfor mener disse forfatterene at dyrenes helse er avgjørende i vurderingen av deres velferd, og dermed i det som kan regnes som etisk produksjon (Simensen, Roalkvam og Gjein, 1997:29). I de to foredragene blir det videre foreslått at dyrenes velferd kan bedres ved blant annet å tilpasse det fysiske miljøet til dyrenes instinkter og sosiale atferd, ved å vurdere sammensetningen av fôret og dyretetthet med mer. Disse tiltakene vil kunne redusere unormal atferd og dermed faktorer som gir helserisiko.

Hvis vi nå sammenlikner lovforskriftene, produsentenes organisasjoner, Godt Norsks prosjekter og kampanjer og de ovenfor nevnte forskningsbidrag, finner vi en bred enighet om hvordan dyrevern og etikk kan defineres, noe som tyder på at disse aktørene forholder seg til de samme meningssammenhenger og sånn sett til det samme meningsfeltet (se kap. 2). De kobler etikk og dyrevern til dyrenes livskvalitet, trivsel eller dyrevelferd. Dyrevelferd defineres i sin tur med utgangspunkt i dyrenes mulighet for å ha en naturlig atferd (både når det gjelder instinkter og sosiale hierarkier) og i dyrenes helse. De nye forskriftene og de produksjonsmessige tiltakene søker nettopp å forbedre produksjonsvilkårene som forårsaker unormal atferd og dermed gjør dyrene mer utsatt for sykdom. Ett overordnet mål for myndighetene og for produsentene når det gjelder dyrenes velferd er å få friske dyr som det brukes lite antibiotika på og som slaktes på en human eller skånsom måte.

Dyrevern og etikk definert med utgangspunkt i dyrevelferd (atferd/helse) innebærer en *naturvitenskapelig* tilnærming til dyr (se kap. 2). Dette innebærer at dyr betraktes som levende vesener med bestemte naturlige biologiske behov og atferdsmønster. Både behov og atferd kan kartlegges, de kan måles, tilfredsstilles og eventuelt endres gjennom avlsarbeid. Dette synet deles imidlertid ikke bare av myndighetene, produsentenes organisasjoner og forskere, men også av dyrevernorganisasjoner som NOAH. Velferdsriterier som knyttes til dyrevern og etikk likner faktisk på NOAHs trivselsindikatorer (atferd og helse) som organisasjonen foreslår å bruke for å vurdere om dyr har et naturlig liv (jf. 3.2).

Forskjellen mellom myndighetene, produsentenes organisasjoner, Godt Norsk og de ovenfor nevnte forskere på den ene siden og NOAH på den andre, er at de første regner målrettet avlsarbeid som en faktor som kan påvirke dyrets velferd. Videre anerkjenner de dyrenes sosiale hierarkier og psykiske tilstand, men disse egenskapene kobles først og fremst til dyrenes biologi. Dette står i kontrast til NOAHs holdning om at dyr er biologiske organismer med artsspesifikke behov som i utgangspunktet ikke bør forandres. Dyr er i tillegg individer med følelser og rettigheter. For NOAH har dyrenes sosiale hierarkier og normale atferd altså å gjøre, ikke bare med dyrenes biologiske egenskaper, men også med at de er individer. For å illustrere likheter og forskjeller mellom disse aktørene bedre, kan vi tegne opp "Meningsfeltet om dyrenes natur".

Figur 3: Meningsfelt "Dyrenes natur"

Myndighetene, produsentene og forskere vektlegger at dyr er levende vesener med biologiske og instinktive behov (boks 1). Dyrene er i tillegg sosiale vesener som har en form for sosial samhandling og en sosial organisasjon. Deres definisjon av det sosiale baserer seg imidlertid på det biologiske (boks 1). For det første refererer det sosiale først og fremst til dyrenes ulike posisjon i forhold til hverandre og til de forskjellige funksjonene ulike dyr har. I en kuflokk kan man se ulike dyrs posisjon: Ku A kan f.eks. være overordnet ku B. Ku A vil da ha første prioritet når det gjelder hvem som går først til fôr-fatet. Eller i en saueflokk vil det være noen som går ytterst i flokken, mens ”senior”-sauene vil gå i midten. De som går ytterst vil da fungere som beskyttere for dem som går innerst. For det andre er det viktig å ta hensyn til det sosiale ved dyrene først og fremst for å unngå sykdom. Dyr omtales aldri av disse aktørene som *subjekter/individer* (boks 3). Disse egenskapene inngår altså ikke i deres definisjon av dyrenes natur. Det anerkjennes at dyr sannsynligvis har følelser. Men i og med at man ikke har målbart belegg for deres eksistens, blir følelser lite relevante i diskusjonen om dyrevern og etisk produksjon³⁵.

I NOAHs definisjon av dyrerettigheter er det biologiske (boks 1) og det at dyr er eksistensielle subjekter og individer (boks 3) derimot like viktig. Det sosiale (boks 2) har betydning for dyr betraktet som organismer og som individer (boks 2 og 3). For

35 Dette er ikke tilfelle innenfor kognitiv-etologi. Kognitiv-etologene anerkjenner dyrenes bevissthet og understreker at denne likner på menneskers bevissthet, selv om den får andre uttrykk (personlig samtale med Lars Risan fra Institutt for teknologiske og menneskelige verdier).

denne organisasjonen er det viktig å ta i betraktning det sosiale og det følelsesmessige for å hindre sykdommer og psykiske ubehag som frustrasjon, angst, sorg og stress. Definisjonen av dyr som individer innebærer videre at dyrenes liv er ukrenkelig, det må respekteres. Konsekvensen blir at dyr ikke kan slaktes. Det er på en måte ikke nok med friske dyr som får lite medisin.

Oppfatningene av dyr som først og fremst biologiske vesener og av dyrevern som dyrevelferd, er framtrедende i den offentlige debatten. Det samme er tilfelle for oppfatningene av dyr som biologiske og sosiale vesener og dyrevern som dyrerettigheter. Slik sett er både myndighetene, produsentenes organisasjoner, landbruksforskere og dyrevernorganisasjonene aktive i utformingen av hva som skal være den gjeldende definisjon av dyrenes natur og dermed av hva som er riktig når det gjelder menneskers forhold til dyr. Et spørsmål som melder seg, er hva som er forholdet mellom myndighetenes, produsentenes organisasjoner, forskernes og dyrevernernes divergerende synspunkter på den ene siden og informantenes oppfatninger av dyr og deres betenkeligheter ved moderne kjøttproduksjon på den andre siden. Dette spørsmålet tar vi opp i neste og siste del av kapitlet.

4.4 Mellom dyrevernere og etiske

kjøttprodusenter: Oppsummering

I denne delen av kapitlet vil vi ta for oss hvorvidt informantenes holdninger til dyr og deres bekymringer i forhold til moderne kjøttproduksjon sammenfaller med myndighetenes, produsentenes

organisasjoner, forskernes og dyrevernernes synspunkter om dyrevern og etisk produksjon. Vi skisserer videre hvilke mulige konsekvenser et slikt sammenfall kan få. Sitatet nedenfor kan tjene som eksempel på informantenes holdninger.

Anne Line er 30 år gammel og jobber som sosialarbeider. Hun er fra Finnmark, men har bodd flere år i Oslo og i Tyskland (se for øvrig kap. 2.1). Hun er veldig glad i kjøtt. Hun kjøper sjelden kjøtt selv fordi hun får det tilsendt hjemmefra. Da hun var i Tyskland, foretrakk hun å kjøpe kjøtt fra økologisk oppdrett fordi hun syntes at kjøttet smakte bedre og at dyrene hadde det bra. Om dyr og moderne kjøttproduksjon sier hun:

S.20 Anne Line: ”- Har ikke noe assosiasjoner om at de [grisene] har gått inne, stengt inne i fjøset og at de har det fælt på bingen. Det har jeg ikke, jeg vet jo det, jeg har vokst på gård, hver eneste sommer. Jeg har et naturlig forhold til husdyr, de er en del av matproduksjonen vi har i Norge. Men jeg tenker av og til på antibiotika, kraftfôr og sånn.(...) Av og til kan jeg tenke på oksekalver som står der nedmøkka. Tenker herregud (...) de dyrene har det ikke noe særlig godt, der de står og bare er kjøttprodusenter. Det synes jeg er tragisk (...). Jeg er veldig glad for noen av dyrevernorganisasjonene, f.eks. NOAH, som har engasjert ungdommen så mye fordi de har satt søkelyset på dyrs rettigheter, og har faktisk hjulpet sånn til at husdyrhold her i Norge har blitt bedre. - Hva legger du i dyrere rettigheter? - (...) Når jeg snakker om dyrs rettigheter, mener jeg minst mulig lidelse, nå snakker jeg generelt om dyr i matproduksjon, de skal ha det så godt som de skal ha det, de skal ikke bli forsømt, de skal ikke lide vondt, de skal ha godt med plass der dem er, burhøns har jeg ikke voldsom sans for, ingen sans for trange grisebinger og oksekalver som blir stående der (...) Nei, de skal ikke

ha noen lidelse. Vi har faktisk et forvalteransvar i forhold til naturen, og dyra som vi har rundt oss. Det er våres oppgave for dem har ikke noe valg, de dyra, ikke det at jeg tror at de har noe voldsom stor bevissthet om valg, men litt (...) dyra har det bedre når dem kan leve mest mulig naturlig.”

Anne Line er opptatt av at dyrene skal ha det godt. Dyrene skal ikke lide og de skal helst leve mest mulig under naturlige forhold. Bruken av antibiotika og kraftfôr er hun bekymret for. Anne Lines oppfatninger illustrerer grunnleggende holdninger blant informantene. Som diskutert i kapittel 2, understreker informantene at dyrene skal ha det godt, som Anne Line uttrykker det, eller at de skal ha et verdig liv. Hva som legges i ”å ha det godt, eller ha et verdig liv” og ”å leve naturlig”, bygger på bestemte idéer om dyr og deres natur. Informantene betrakter dyrene som biologiske vesener med spesifikke behov. Mange mener også at dyrene har følelser, de kan lide eller føle glede, og at de i en viss grad har evner til å foreta noen valg og bestemme over sitt liv.

Hva er så forholdet mellom disse oppfatningene og myndighetenes, produsentorganisasjonenes, forskernes og dyrevernernes holdninger til dyrevern og etisk produksjon?

Generelt kan vi si at informantene og de ovenfor nevnte aktørene er opptatt av menneskers direkte forpliktelser overfor dyr. Dette betyr at de er opptatt av hvilke levevilkår dyrene er berettiget til i kraft av seg selv. De er således mindre opptatt av f.eks. menneskers indirekte forpliktelser overfor dyr som ville bety at dyr må respekteres fordi de er Guds skapninger. I den grad de

forholder seg til de temaene og verdiene som har blitt viktige i de siste tiårene, kan vi si at de er barn av sin tid (se 4.1.1). Samtliges forståelse av dyrevern tar utgangspunkt i hva som er normal/naturlig atferd og i betydningen av dyrenes helse. Informantene er som sagt opptatt av at dyrene skal få dekket sine biologiske behov og at det fysiske miljøet skal være adekvat. Det vil si at dyrene skal få mat, riktig stell og omsorg og nok plass. Videre skal dyrene være friske. Informantene oppfatter kjøttet som usunt hvis det er antibiotika i det og dyrene ikke har det godt (se 3.2).

Informantene går imidlertid lenger enn både myndigheter, produsentenes organisasjoner, og forskerne³⁶ når det gjelder synet på avl og genetiske endringer som forandrer dyrenes kropp. Hormoner, målrettede genetiske endringer eller framavl som forårsaker at dyrene ikke er i stand til å gjennomføre aktiviteter som oppfattes som naturlige, betraktes av flesteparten av informantene som negativt eller uønsket. Dette begrunnes med at det er uvisst hvilke bivirkninger slike endringer har for dyrenes organisme og, gjennom kjøttet man spiser, for menneskets egen kropp og helse.

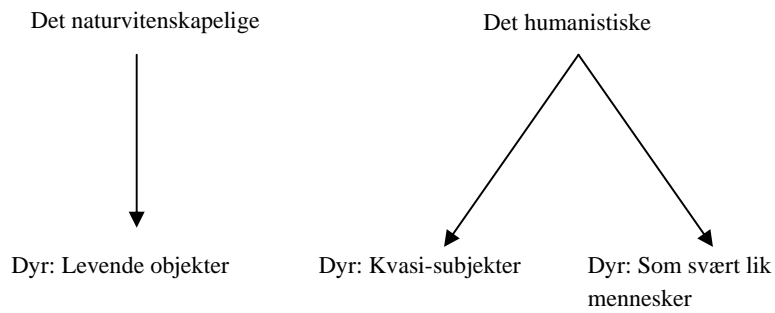
I tillegg peker mange på at å forandre dyrenes organisme etter menneskers behov innebærer en tingliggjøring av dyr. De mener m.a.o at dyr ikke skal behandles som gjenstander, men som levende vesener som - for å bruke Anne Lines ord - har muligheter til "å velge litt". Dette vil si at dyr i tillegg til å få tilfredsstilt sine

³⁶ Her refereres det utelukkende til forskerne tilknyttet NILFs prosjekt "Etisk regnskap".

biologiske behov, skal kunne være "litt" subjekter. Eller som vi har foreslått det i kapitlet 3, skal dyr kunne være "kvasi-subjekter".

Som diskutert i kapittel 3 punkt 3.3.2, står koblingen mellom valg, selvbestemmelse og det å være subjekt sentralt i en humanistisk og universalistisk tradisjon. Informantenes definisjon av dyr og deres behov, bygger således både på en naturvitenskapelig og en humanistisk forståelse av dyr. Myndighetenes, produsentorganisasjonenes og forskernes holdninger bygger på sin side sin definisjon av dyrevern hovedsakelig på en naturvitenskapelig tilnærming, der det biologiske er overordnet. I dette synet blir dyrene først og fremst definert som "levende objekter".

Et humanistisk inspirert syn på dyr innebærer imidlertid ikke at informantenes oppfatninger er i samsvar med NOAHs standpunkt. De fleste av informantene betrakter dyr som "litt subjekter", men ikke som individer. Dette innebærer at dyr og mennesker er like når det gjelder evnen til å føle, til å velge og bestemme osv. Dyrene tillegges imidlertid ikke individuelle rettigheter på samme måte som for mennesker. Dyrene betraktes som så pass forskjellige at de kan spises. Dyr er subjekter, men ikke på samme måte som mennesker. De er slik sett kvasi-subjekter. (jf. Kap. 3). Den følgende figur illustrerer forskjellen mellom en naturvitenskapelig og en humanistisk forståelse av dyr. En humanistisk inspirert tilnærming kan, som vist i figuren, innebære at dyr betraktes som "kvasi-subjekter", slik informantene synes å gjøre, eller som subjekter som er nokså lik mennesker, slik NOAH foreslår:

Figur 4: Den naturvitenskapelige og den humanistiske forståelse av dyr

Vi vil hevde at både myndighetene, produsentene og dyrevernerne appellerer til informantenes verdier og oppfatninger av dyrenes natur og av hva menneskers forhold til dyr skal være. De forholder seg således til de samme meningssammenhengene, dvs. til det samme meningsfeltet som informantene. Samtidig kan vi si at myndighetene og produsentene så vel som dyrevernerne søker å vinne offentlig legitimitet for sine synspunkter i den pågående debatten. De forsøker å etablere holdninger og diskurser som kan oppnå allmenn gyldighet. Selv om dette er noe vi ikke får anledning til å drøfte nærmere, må det likevel påpekes at myndighetene, produsentene og dyrevernerne er aktører som er ulikt posisjonert, både når det gjelder politiske og økonomiske påvirkningsmuligheter. For å ta et eksempel har Godt Norsk et nærmere samarbeid med myndighetene og et betraktelig større budsjett enn NOAH eller Dyrebeskyttelsen har.³⁷

³⁷ Det totale budsjettet til Godt Norsk har i flere år, inkludert i år, vært på ca. 20 millioner kroner.

Når dette er sagt, kan vi likevel spørre oss om de mulige implikasjonene det har at informantene, myndighetene, produsentenes organisasjoner og dyrevernerne deler samme meningsfelt.

Felles synspunkter blant myndigheter, produsenter og informanter gjør at de førstnevntes holdninger lettere vil kunne bli gjenkjent og få gehør blant informantene. Myndighetenes og produsentenes tiltak når det gjelder forbedringer av moderne husdyrproduksjon, vil med stor sannsynlighet være velkomne blant informantene. Slike tiltak vil kunne oppfattes som et svar på deres bekymringer om mulige helsemessige farer som moderne produksjon etter deres mening har for dyr og for mennesker.

Også NOAHs argumenter om dyrerettigheter kan få gehør hos informantene. En vanlig oppfatning blant informantene er at dyr på mange måter likner på mennesker³⁸. Å gjøre levende vesener til gjenstander blir derfor etisk betenkelig. Idéen om dyrerettigheter understreker nettopp likheten mellom mennesker og dyr, og det at dyr ikke kan behandles som ting. Denne idéen deles av de fleste av informantene, selv om veldig få av dem bruker eller er innforstått med ordet ”dyrerettigheter”. Vi kan konkludere med å si at informantene og dyrevernerne knytter et verdig liv for dyr og indirekte dyrevern, til eksistensen av metafysiske egenskaper ved dyret (følelser, evne til å velge, en form for bevissthet).

38 Dette er i samsvar med resultatene til Lien, Bjørkum og Bye (1998). I sin kvantitative studie om Kjøtt, holdninger og endring viser de at 80% av de spurte er enige i at dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker, mens rundt 40% mener forskjellen mellom dyr og mennesker er mindre enn mange vil ha det til (145).

Myndigheter, produsenter og forskere nekter derimot å gå inn på dyrets metafysikk. I deres tilfelle knyttes dyrevern og etisk produksjon både til noe som er iboende i dyret, dets biologi, og til noe som er utenfor dyret, markedet.

5 Oppsummering og konklusjon

Andelen av befolkningen som ikke spiser kjøtt er forsvinnende liten her i landet. Litteraturstudien og surveyen som SIFO har gjennomført (Bjørkum, Lien og Kjærnes, 1997; Lien, Bjørkum og Bye, 1998) har imidlertid avdekket at de motiver som kan ligge til grunn for vegetarianisme også gjør seg gjeldende blant betydelige deler av befolkningen for øvrig. Forskjellen (mellom å spise kjøtt eller å la det være) kan være et spørsmål om grader av engasjement, eller et spørsmål om hvor konsekvent man ønsker å være. Forholdet mellom holdningsendring og praksis synes å være mangesidig. På bakgrunn av dette er det viktig å studere holdninger til kjøtt også i grupper av befolkningen som ikke regner seg som vegetarianere. Med tanke på en dypere forståelse har vi i denne rapporten søkt å følge opp spørreskjemaets data av kvalitativ karakter.

Denne studien har tatt sikte på å utforske oppfatninger som ligger til grunn for holdninger til kjøtt, spesielt hvorfor enkelte forbrukere er uttalt skeptiske til kjøtt. Hovedspørsmålet er hva de ulike holdninger til kjøtt består i, hvordan det kommer til uttrykk i daglig tilberedning og forbruk av kjøtt, og hvilke personlige

erfaringer eller hendelser som i særlig grad oppleves som utslagsgivende. Hva er det som motiverer til endring i matvaner og hva er det som motvirker slik endring? Dette kan knyttes til mer dyptliggende holdninger og verdier av helsemessig og moralsk karakter. Likeledes må en spørre hvilke egenskaper det er ved kjøttet eller ved produksjonsprosessen som særlig utløser reaksjoner blant forbrukere. I denne forbindelse er det særlig interessant å studere hva det er i det personlige og i omgivelsene som gjør at eventuell skepsis til kjøtt fremstår som henholdsvis betinget og ubetinget.

Undersøkelsen har også tatt for seg informasjon fra viktige opinionsdannere for å undersøke hvilke typer holdninger som der kommer til uttrykk. Det er grupperinger som engasjerer seg mot kjøtt og kjøttproduksjon, så vel som grupper som trekker i motsatt retning, produsentene og i noen grad myndighetene.

Denne undersøkelsen har som helhet anlagt et fortolkende perspektiv. Analytisk er det gjort et skille mellom det sosiale og det kulturelle. Det fortolkende perspektivet er et implisitt utgangspunkt for å drøfte informantenes oppfatninger av noen sosiale aspekter ved maten. Mer direkte kommer det fortolkende perspektivet frem i analysen av matens kulturelle aspekter, det vil si oppfatninger, verdier, meninger og holdninger.

I kapittel 2 er hovedvekt lagt på noen sosiale aspekter ved maten og spisingen, nemlig hva man spiser, hvem man spiser sammen med og hva det betyr for de involverte. Vi har fokusert på den rolle

maten og det å spise spiller i en persons sosiale liv, det vil si i de sosiale relasjonene og fellesskapene vedkommende er en del av eller gjerne vil delta i (Devault, 1991). Vårt utgangspunkt er at maten og spisingen er en del av folks sosiale historie og biografi. Intervjuene bekrefter at opprettholdelse og etablering av nye tradisjoner gjerne er resultat av forhandling og inngåelse av små og store kompromisser innad i familien. Det har blitt påpekt at det er relevante kjønnsforskjeller i denne forhandlingen, det vil si at mannens smak og matpreferanser i større grad påvirker familiens spisevaner (se for eksempel Ekström, 1990). I denne rapporten foreslås det imidlertid at idéen om, og den kulturelle verdi som likestilling mellom kjønnene tillegges, samt hensynet til barnas smak og velvære, også spiller avgjørende roller. Både mengde og type av kjøttforbruk påvirkes av de forhandlinger som slike ulike hensyn innebærer.

Nye erfaringer, eksponering til nye verdier og kunnskap om andre mattradisjoner spiller også inn. Nye matvaner kombineres med kjente tradisjoner, som f.eks. å spise vegetarretter til daglig og ha pinnekjøtt til jul fordi det er en rett fra Vestlandet, et sted ens familie har tilknytning til. Ved hvilke anledninger man spiser kjøtt, hva slags kjøtt og tilberedning har ofte referanse til oppveksten.

Beslutningen om ikke å spise kjøtt er i de fleste tilfeller i denne undersøkelsen et klart brudd med oppvekstens mattradisjoner. Påvirkning fra nære relasjoner betyr mye, men minst like viktig for selve "bruddet" er større sosiale sammenhenger. Slike større sammenhenger får også stor betydning for vedkommendes senere

praktisering av sin vegetarianisme. For vegetarianerne kan relasjoner utenfor familien for noen forårsake radikale holdninger i forhold til nye matvaner, mens andre anlegger ulike strategier for å tilpasse seg flertallets matvaner. At vegetarianere deltar i ulike miljøer der det er vanlig å spise kjøtt/fisk, og at det i Norge finnes relativt få tilbud for dem, kan kobles til valget mellom en radikal forskjellighet versus en "tilpasset forskjellighet". En tilpasset forskjellighet kommer blant annet til uttrykk ved at mange ikke vil kalle seg vegetarianere, selv om de kan ha sterke betenkeligheter ved kjøtt og har et lavt kjøttforbruk. Vi vil derfor foreslå å operere med tre kategorier når det gjelder kjøttforbruk: de som spiser kjøtt, de som spiser lite kjøtt og kan kalles semi-vegetarianere og de som absolutt ikke spiser kjøtt i det hele tatt.

I kapittel 3 diskuteres betydningen av det kulturelle ved maten og hvordan man spiser. Med det kulturelle forstås her først og fremst folks oppfatninger av det som omgir dem og deres fortolkninger av hvordan ting henger sammen (Berger og Luckmann 1966, Geertz 1983). "Naturen" og "det naturlige" viste seg å være viktige referansepunkter for informantenes oppfatninger av kjøtt og av dyrene kjøttet kommer fra. Den teoretiske innfallsvinkel vi har valgt er at mat og spising har å gjøre både med tilegnelse av naturen og den tankemessige konstruksjonen av den (se Eder 1996 og Ingold 1994).

Analysen konsentrerer seg om de ulike og til dels motstridende oppfatninger, verdier og holdninger som informantene har til sitt kjøttforbruk. Vi har lagt særlig vekt på å drøfte de sammenhenger

informantene etablerer mellom mat, kropp og helse samt oppfatninger de har om dyr og om forholdet mellom mennesker og dyr. Disse oppfatningene og sammenhengene utgjør et sammensatt meningsfelt som i større eller mindre grad deles av alle informantene, både de som spiser kjøtt og de som er vegetarianere. For å systematisere informantenes sammensatte holdninger innenfor dette meningsfeltet, har vi relatert deres oppfatninger til to idéstrømninger, den naturvitenskapelige og den humanistiske.

Informantenes oppfatninger av forholdet mellom mat, kropp og helse bærer til dels preg av en naturvitenskapelig tilnærming. Maten betraktes som bestående av enkeltbestanddeler, som vitaminer, proteiner og fett, som kan overføres til kroppen og ha heldig eller uheldig innvirkning på den og dermed på helsen. Når så å si alle informantene kobler sunn og usunn mat til inntak av de ulike næringsstoffene, kan vi si at de forholder seg til ekspertenes oppfatninger om kosthold og dets effekter på kropp og helse.

Den naturvitenskapelig inspirerte forståelsen av mat, kropp og helse følges imidlertid av en humanistisk tilnærming. For både de som spiser kjøtt og de som ikke gjør det, utgjør kroppen en helhet bestående av fysiske og mentale sider, og maten de spiser virker følgelig på denne helheten. I dette bildet har kjøtt både heldige og uheldige følger for kroppen og sinnet, kjøttets status er tvetydig. De informantene som har et redusert kjøttforbruk eller som er vegetarianere, tenderer å vektlegge kjøttets dårlige innvirkning på kropp og helse.

Informantenes oppfatninger av dyr likner på forestillinger de har om sin egen kropp. Dyrene betraktes som vesener som har både fysiske eller biologiske og mentale sider. Disse oppfatningene kan sies å bygge på både en naturvitenskapelig og en mer humanistisk inspirert tilnærming. De antar videre at det dyret spiser, f.eks. hormoner eller sprøytet fôr, preger dets kropp, samtidig som deres egen kropp blir påvirket av å spise kjøttet. Slik behandling oppfattes av de fleste som helseskadelig for både dyr og mennesker. For noen, spesielt for dem som er opptatt av helse, er dette en grunn til å redusere kjøttforbruket eller slutte å spise kjøtt. Det anses heller ikke som sunt å spise kjøtt fra dyr som ikke har hatt et godt liv, som for eksempel har vært utsatt for psykiske belastninger (stress, angst og lignende).

Oppfatningen om en humanistisk basert likhet mellom mennesker og dyr er også grunnleggende i informantenes kritikk av moderne kjøttproduksjon. Informantenes etiske betenkeligheter går ut på at dyrene på moderne bruk blir behandlet som gjenstander. De fleste av informantene, både de som spiser kjøtt og de som ikke gjør det, mener at dette er galt og at dyr bør ha et liv som tillater dem en viss frihet og visse muligheter til å gjøre som de vil. Dyr skal med andre ord kunne være "litt subjekter" eller "kvasi-subjekter". Sauer, dyr fra økologisk drevne gårder og ville dyr oppfattes å tilhøre denne kategorien. Mens disse er lite problematiske som mat, er kjøttet av dyr som har blitt "de-animalsert" i den forstand at de har blitt gjort til ting, mer problematisk. Noen velger bort denne type kjøtt, noe vi har kalt for selektiv kjøttspising. Her er det en gradvis overgang til en etisk og politisk begrunnet vegetariansime, en type som vi innledningsvis karakteriserte som

betinget vegetarianisme. Andre vegetarianere er også opptatt av tingliggjøringen i moderne husdyrbruk. Men de legger mer vekt på likheten mellom mennesker og dyr. Dyr er i større grad subjekter. Dermed "de-animaliseres" dyr i den forstand at dyr er så nær og så lik mennesker at de ikke kan spises. Deres vegetarianisme er ubetinget.

I studiens andre del ble søkelyset rettet mot den offentlige debatten om dyrevern og etisk produksjon. Her ble det spurt om hva ulike aktører legger i dyrevern og etisk produksjon, og hva som er forholdet mellom disse offentlig diskuterte holdningene og informantenes egne oppfatninger (kap. 4). En del av denne debatten dreier seg nettopp om å etablere og definere hva som skal være relevante oppfatninger og holdninger når det gjelder menneskers forhold til dyr i moderne husdyrproduksjon.

Når vi sammenligner lovforskrifter, produsentenes organisasjoner, Stiftelsen Godt Norsks prosjekter og kampanjer og forskningsbidrag, finner vi en bred enighet om hvordan dyrevern og etikk kan defineres. Dette tyder på at disse aktørene forholder seg til de samme meningssammenhenger og sånn sett til det samme meningsfeltet (se kap. 2). De kobler etikk og dyrevern til dyrenes livskvalitet, trivsel eller velferd. Dyrevelferd defineres i sin tur med utgangspunkt i dyrenes mulighet til å ha en naturlig atferd (både når det gjelder instinkter og sosiale hierarkier) og i dyrenes helse. De nye forskriftene og de produksjonsmessige tiltakene søker nettopp å forbedre produksjonsvilkårene som forårsaker unormal atferd og dermed gjør dyrene mer utsatt for sykdom. Et

overordnet mål for myndighetene og produsentene når det gjelder dyrenes velferd er friske dyr som gis lite antibiotika og som slaktes på en human eller skånsom måte.

Dyrevern og etikk definert med utgangspunkt i dyrevelferd (atferd/helse) innebærer en *naturvitenskapelig* tilnærming til dyr, hvilket betyr at dyr betraktes som levende vesener med bestemte naturlige biologiske behov og atferdsmønster. Både behov og atferd kan kartlegges, de kan måles, tilfredsstilles og eventuelt endres gjennom avlsarbeid. Dette synet deles ikke bare av myndighetene, produsentenes organisasjoner og forskere, men også av dyrevernorganisasjoner som NOAH for dyrs rettigheter. Velferdskriterier som knyttes til dyrevern og etikk likner altså på dyrevernernes trivselsindikatorer (atferd og helse) som organisasjonen foreslår å bruke for å vurdere om et dyr har et naturlig liv.

Forskjellen mellom myndighetene, produsentenes organisasjoner, Godt Norsk og forskere på den ene siden, og NOAH på den andre, er at de første regner målrettet avlsarbeid som en faktor som kan påvirke dyrets velferd. De anerkjenner dyrenes sosiale hierarkier og psykiske tilstand, men disse egenskapene kobles først og fremst til dyrenes biologi. Dette står i kontrast til dyrevernernes holdning om at dyr er biologiske organismer med artsspesifikke behov som i utgangspunktet ikke bør forandres. Dyr er i tillegg individer med følelser og rettigheter. For NOAH har dyrenes sosiale hierarkier og normale atferd altså å gjøre ikke bare med dyrenes biologiske egenskaper, men også med at de er individer. Deres definisjon av

dyr som individer innebærer at dyrenes liv er ukrenkelig og må respekteres. Konsekvensen blir at dyr ikke kan slaktes. Det er på en måte ikke nok med friske dyr som det brukes lite medisin på.

Oppfatningene av dyr som først og fremst biologiske vesener og av dyrevern som dyrevelferd er framtrødende i den offentlige debatten. Det samme er tilfelle for dyrevern presentert som dyrerettigheter. Sånn sett er både myndighetene, produsentenes organisasjoner, landbruksforskere og dyrevernorganisasjonene aktive i utforming av hva som skal være den gjeldende definisjon av dyrenes natur og dermed av hva som er riktig når det gjelder menneskers forhold til dyr.

Både informantene og de ulike aktørene i debatten er opptatt av menneskers direkte forpliktelser overfor dyr. Dette betyr at de er opptatt av hvilke levevilkår dyrene er berettiget til å ha i kraft av seg selv. De er således mindre opptatt av f.eks. menneskers indirekte forpliktelser overfor dyr som vil bety at dyr må respekteres fordi de er Guds skapninger, holdninger som sto sentralt i den aller tidligste debatten om dyrevern. I så måte er alle barn av sin tid. Samtliges forståelse av dyrevern tar utgangspunkt i hva som er normal/naturlig atferd og i betydningen av dyrenes helse.

Informantene er opptatt av at dyrene skal få dekket sine biologiske behov og at det fysiske miljøet skal være adekvat for dem. Det vil si at dyrene skal få mat, riktig stell og omsorg og nok plass. Videre skal dyrene være friske. Informantene oppfatter kjøttet som usunt

hvis det er brukt antibiotika (antakelig tenker de da på bruk i forebyggende øyemed) og hvis dyrene ikke har det godt. De går imidlertid lenger enn både myndigheter, produsentenes organisasjoner, og forskerne når det gjelder synet på avl og genetiske endringer som forandrer dyrenes kropp. Hormoner, målrettede genetiske endringer eller framavl som forårsaker at dyrene ikke er i stand til å gjennomføre aktiviteter som oppfattes som naturlige, betraktes av de fleste informantene som negative eller uønsket. Dette begrunnes med at det er uvisst hvilke bivirkninger slike endringer har for dyrenes organisme og, gjennom kjøttet man spiser, for menneskets egen kropp og helse. I tillegg peker mange på at det å forandre dyrenes organisme etter menneskers behov innebærer en tingliggjøring av dyr. De mener med andre ord at dyr ikke skal behandles som gjenstander, men som levende vesener som har muligheter til "å velge litt". Det vil si at dyr i tillegg til å få tilfredsstilt sine biologiske behov, skal kunne være "litt" subjekter. Eller, som vi har foreslått i kapittel 3, skal dyr kunne være "kvasi-subjekter".

Koblingen mellom valg, selvbestemmelse og det å være subjekt står sentralt i en humanistisk og universalistisk tradisjon. Informantenes definisjon av dyr og deres behov bygger således både på en naturvitenskapelig og en humanistisk forståelse av dyr. Myndighetenes, produsentorganisasjonenes og forskernes holdninger bygger sin definisjon av dyrevern hovedsakelig på en naturvitenskapelig tilnærming til dyr, der det biologiske er overordnet. I dette synet blir dyrene først og fremst definert som "levende objekter".

Et humanistisk inspirert syn på dyr innebærer imidlertid ikke at informantenes oppfatninger er i samsvar med dyrevernernes standpunkt. De fleste av informantene betrakter dyr som "litt subjekter", men ikke som individer. Dette innebærer at dyr og mennesker er like når det gjelder evner til å føle, til å velge og bestemme osv. Dyrene tillegges imidlertid ikke individuelle rettigheter slik som for mennesker. Dyrene betraktes som så pass forskjellige fra oss at de kan spises. Dyr er subjekter, men ikke på samme måte som mennesker. De er slik sett kvasi-subjekter.

Vi vil hevde at både myndighetene, produsentene og dyrevernerne appellerer til informantenes verdier og oppfatninger av dyrenes natur og av hva menneskers forhold til dyr skal være. De forholder seg således til de samme meningssammenhengene, dvs. til det samme meningsfeltet som informantene. Samtidig kan vi si at myndighetene og produsentene så vel som dyrevernerne, søker å vinne offentlig legitimitet for sine synspunkter i den pågående debatten. De forsøker å etablere holdninger og diskurser som kan oppnå allmenn gyldighet. Selv om dette er noe som vi ikke får anledning til å drøfte nærmere, må det likevel pekes på at myndighetene, produsentene og dyrevernerne er aktører som er ulikt posisjonert, både når det gjelder politiske og økonomiske påvirkningsmuligheter.

Felles synspunkter hos myndigheter, produsenter og informanter gjør at de førstnevntes holdninger lettere vil kunne bli gjenkjent og få gehør blant informantene. Myndighetenes og produsentenes tiltak når det gjelder forbedringer i moderne husdyrproduksjon, vil

med stor sannsynlighet være velkomne blant informantene. Slike tiltak vil kunne oppfattes som et svar på deres bekymringer om mulige helsemessige farer som moderne produksjon etter deres mening har for dyr og for mennesker.

Også dyrevernernes argumenter om dyrerettigheter kan få gehør hos informantene. En vanlig oppfatning blant informantene er at dyr på mange måter likner mennesker. Å gjøre levende vesener til gjenstander blir derfor etisk betenkelig. Idéen om dyrerettigheter understreker nettopp likheten mellom mennesker og dyr, og det at dyr ikke kan behandles som ting. Denne idéen deles av de fleste informantene, selv om veldig få av dem bruker eller er innforstått med ordet "dyrerettigheter". Vi kan konkludere med å si at informantene og dyrevernere knytter et verdig liv for dyr og indirekte dyrevern, til eksistensen av metafysiske egenskaper ved dyret (følelser, evne til å velge, en form for bevissthet). Myndigheter, produsenter og forskere synes derimot ikke å ønske å gå inn på dyrets metafysikk. I deres tilfelle virker det som om dyrevern og etisk produksjon knyttes til noe iboende i dyret, dets biologi, men også til at det dreier seg om produksjon beregnet for et marked.

Hva kan en så trekke ut av denne studien med hensyn på forhold som kan fremme eller hemme kjøttforbruket? Vi er i denne sammenhengen mest opptatt av den store gruppen (40%) i befolkningen som spiser kjøtt, men som har ulike betenkeligheter med sitt kjøttforbruk. Vi ser særlig to mulige endringer i opinionen som kan ha betydning. Den første har å gjøre med den

generelle debatten om dyr og forholdet mellom dyr og mennesker. Den andre dreier seg mer direkte om forholdet mellom produsenter og forbrukere. Det må understrekes at dette er betraktninger om konsekvenser av mulige trekk ved utviklingen.

Vi har i rapporten diskutert det dilemma eller den spenning som ligger i oppfattelsen av dyr som henholdsvis kvasi-subjekter og subjekter i forhold til selve slakteprosessen. Vi har påpekt at når dyrene oppfattes som kvasi-subjekter, kan slakting og bruk av kjøtt som mat være akseptabelt når dyrene behandles godt. En slik oppfattelse har sterkt gjennomslag i befolkningen, med dype kulturelle røtter. Men vi ser i offentlig debatt en sterkere menneskeliggjøring av dyr i form av individualisering. En slik individualisering er ikke lenger forbeholdt kjæledyr, men synes i økende grad å gjelde også ville dyr (spekkhoggeren Willy, selen Selik osv.). Her gjøres dyrene mer til subjekter med rettigheter. Slakting blir i slike tilfeller mye mer problematisk. Hittil har slike oppfatninger i liten grad fått gjennomslag når det gjelder husdyr. Men på sikt kan muligens også oppfatninger av dyr i husdyrproduksjon bli påvirket, med økende omfang av ubetinget vegetarianisme som resultat. Dette er forhold som det er vanskelig å forutsi, og hvor produsenter og myndigheter synes å spille en lite fremtredende rolle.

Vektlegging av dyrevelferd i husdyrproduksjonen imøtekommer langt på vei informantenes etiske betenkeligheter når det gjelder kjønnkonsum. Imidlertid kan motsetningen mellom det naturvitenskapelige synet på dyr (som deles av produsenter og

myndigheter) og det synes som også har humanistiske elementer (hos dyrevernere og mange forbrukere) gi opphav til økende meningsmotsetninger mellom forbrukere og kjøttprodusenter. Denne motsetningen vil kunne aktualiseres i den grad avl og dyrehold påvirker dyrene på en måte som truer det forbrukerne oppfatter som dyrenes "naturlige" og artsspesifikke karakter (i form av genmanipulering, hormoner osv.). En slik motsetning kan føre til at flere får et ambivalent forhold til kjøtt og eget kjøttforbruk. Blant de som allerede er skeptiske, kan det føre til at de reduserer eller helt kutter ut bruk av kjøtt (semi- og betinget vegetarianisme). Her har vi altså å gjøre med forhold innen næringen, og som lettere lar seg påvirke av de direkte involverte partene (produsenter, myndigheter, eksperter – og forbrukere).

Vi har sett at for begge disse aspektene er det forholdsvis stort sammenfall mellom det produsentene har ønsket å oppnå, og de prioriteringer forbrukerne (de som spiser kjøtt) har. Dette sammenfallet vil kunne fremme kjøttforbruket. Men det er altså også trekk ved utviklingen som kan gi økte motsetninger.

Litteratur

Beardsworth Alan og Keil Teresa (1992) The Vegetarian Option: Varieties, Conversions, Motives and Careers, *The Sociological Review*, 40: 253-293

Berger, Peter og Luckmann Thomas (1966) *The Social Construction of Reality*, Penguin Books, Harmondsworth

Bjørkum, Ellen; Lien, Marianne og Kjærnes, Unni (1997) *Kjøtt, forbrukeropfatninger og offentlig debatt – En litteraturstudie*, Arbeidsrapport nr. 3, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Bjørkum, Ellen (1997) *Kjøtt, forbrukeropfatninger og offentlig debatt. En kortversjon*. Arbeidsnotat nr.7, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge

Bugge, Anniken (1995) *Mat til begjær og besvær*. Arbeidsrapport nr. 6, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Counihan, Carole og Van Esterik Penny (1997) Introduction, i: Carole Counihan og Penny Van Esterik (red.) *Food and Culture*, Routledge, New York

Dahle & Braastad (1997) Dyrevelferd – Korleis husdyra sin interesser kjem til uttrykk i den etiske rekneskapen, i: Samseth

(red.) *Etisk regnskap for husdyrbruk. Notatsamling. Drøfting*, NILF rapport nr.4

DeVault, Marjorie (1991) *Feeding the Family – The Social Organization of Caring as Gendered Work*, The University of Chicago Press, Chicago

Dyrenes ven (1897), Kristiania

Eder, Klaus (1996) *The Social Construction of Nature*, Sage Publications, London

Egner, T. (1978) *Klatremus og de andre dyrene i Hakkebakkeskogen*, Grøndahl & Søn Forlag, Oslo

Ekström, Marianne (1990) *Kost, Klass och Kön*, Umeå Studies in Sociology, No. 98. Sociologiska Institutionen, Umeå

Enderud, Harald (1981) *Datainnsamling i organisations-sociologien: en note om informationsorientert respondent-udvælgelse*, i: Tom Broch et. al. (red.) *Kvalitative Metoder i Dansk Samfundsforskning*, Lejersbosymposiet 1978, 2.utgave, København

Fischler, C. (1988) *Food, self and identity*, *Anthropology of Food*, 27 (2):275-92

Frey, R.G. (1983) *Rights, Killing and Suffering*, Basil Blackwell, Oxford-England

Geertz, Clifford (1973) *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture*, i: C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York

Heide-Jensen, Jørgen og Borgman Hansen, Oskar (red.) (1995) *Jordens fremtid – og vor. Nye veje til forskning og etik i lanbrug og samfund*, Borgen Forlag, København

Ingold, Tim (1994) *From Trust to Domination: An Alternative History of Human-Animals Relations*, i: Manning Aubrey & Serpell James (red.) *Animals & Human Society – Changing perspectives*, Routledge, London

Kjærnes, U. (1995) Milk: Nutritional Science and Agricultural Development in Norway 1890-1990, i Hartog den, A. (red), *Food Technology, Science and Marketing: The European Diet in the 20th Century*, Tuckwell Press, Scotland

Kvale, Steinar (1997) *Det kvalitative forskningsintervjuet*, Ad Notam Gyldendal, Oslo

Latour, Bruno (1996) *Vi har aldri vært moderne – Essay i symmetrisk antropologi*, Spartacus Forlag, Oslo

Lien, Marianne (1989) Matkvalitet og forbrukerhensyn, i: E. Bergan et.al. (red) *Forbruksforskning i går – i dag og i morgen*. Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Lien, Marianne (1990) *Kunsten å gjøre alle til lags. Statens ernæringsråd i norsk ernæringspolitikk*, Arbeidsrapport nr. 5, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Lien, Marianne (1996) *Grønnsaker som mat og handelsvare – Kvalitetsoppfatninger fra produsent til forbruker*, Rapport nr. 2, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Lien, Marianne (1997) *Markedsføring av kjøtt i ulike land. Inntrykk fra SIAL 1996*, Arbeidsnotat nr.7, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker.

Lien, Marianne; Bjørkum, Ellen og Bye, Elin (1998) *Kjøtt, holdninger og endring*, Rapport nr. 4, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Lupton, Deborah (1996) *Food, The Body and The Self*, Sage Publications, London

Mæhle, Andreas-Holger (1994) Cruelty and Kindness to the "Brute Creation": Stability and Change in the Ethics of the Man-Animal Relationship, 1600-1850, i: Manning Aubrey & Serpell James (red.) *Animals & Human Society – Changing perspectives*, Routledge, London

Nygaard, Ole (1996) 60.000 vegetarianere i Norge, *Dyade* nr.1/2

- Pedersen, Jan (1973) Behov og normer for næringstilførsel, *Forskningsnytt* nr. 8
- Scheper-Hughes, N. & Lock, M. (1987) The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology, *Medical Anthropological Quarterly* (ns) 1(1):6-32
- Simensen, Egil; Roalkvam, Tone og Gjein, Harald (1997) Sammenhengen mellom helse, velferd og etisk regnskap hos storfe og svin, i Samseth (red.) *Etisk regnskap for husdyrbruk. Notatsamling. Drøfting*, NILF rapport (4), Oslo
- Renzenbrink, Udo (1982) *Ernæringslære ut fra antroposofisk erkjennelse*. Biologisk-dynamisk forening i Norge, Oslo
- Ritvo, Harriet (1994) Animals in Nineteenth-Century Britain: Complicated Attitudes and Competing Categories, i: Manning, Aubrey & Serpell, James (red.) *Animals & Human Society – Changing perspectives*, Routledge, London
- Tester, Keith (1992) *Animals & Society – The Humanity of Animal Rights*, Routledge, London
- Thomas, Keith (1983) *Man and The Natural World – Changing Attitudes in England 1500-1800*, Penguin Books, New York
- Treimo, A. (1998) *Markedsføring av kjøtt i ulike land. Matvaremessen Anuga 1997*. Arbeidsnotat nr.1, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker
- Twigg, J. (1983) Vegetarianism and the Meanings of Meat, i: Murcott, A. (red.), *The Sociology of Food and Eating*, Gower House, Aldershot
- Vialles, Nöelli (1994) *Animal to Edible*, Cambridge University Press, Cambridge
- Wandel, Margareta (1993) *Mat og helserisiko. Forbrukernes oppfatninger*. Arbeidsnotat nr.1, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Wandel, Margareta og Bugge, Annechen (1994) *Til bords med forbrukerne. Forbrukernes ønsker og prioriteringer på matområdet i 90-årene*, Rapport nr.2, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Wandel, Margareta (1997) *Mat og helse - Forbrukeropfatninger og strategier*, Rapport nr. 5, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Appendiks 1

Intervjuguide for dem som spiser kjøtt

Innkjøp

- Hvordan kjøper dere inn? hverdag, ukentlige eller månedlig
- Hva slags matprodukter må du ha hjemme, hva slags basisprodukter? Hva er det som ikke kan mangle?
- Opplever de ulike medlemmene av husholdets dette forskjellig?
- Er det spesielle ting du/dere tar hensyn til eller må ta hensyn til når du gjør innkjøp av matvarer? (Spesielle preferanser, allergi, osv.)
- I hvilke butikker kjøper du? Her på Grünerløkka? Hvorfor i dem?
- Hvordan velger du/dere mellom ulike tilbud av samme produkter? Spiller smak, pris, farge, størrelse inn på produktet osv.?
- Hvordan er vareutvalget på det som du mener er nødvendig for deg? Hva slags andre produkter kunne du tenke deg å ha lettere tilgang til i ditt nærmiljø?

Matlaging og måltider

Frokost

- Pleier du/dere å ha frokost?
- Hva har dere til frokost?

Middag

- Hva kan en vanlig middag bestå av for deg/ din familie?
- Hvordan velger du/dere hva du/dere skal lage til middag?
- Hva er en ordentlig middag?
- Hva er en hyggelig middag?
- Hva spiste du/dere i går?

Bruk av kjøtt

- Hvor ofte spiser du/dere kjøtt?
- Hva slags kjøtt? Er det noen av disse slagene som er spesielt foretrukket eller ikke likt av noen av dere, ev. barna?
- Hvilke av disse slagene bruker du/dere mest? Hvorfor?
- Hvis du skulle ta hensyn bare til det du likte og ikke hva andre likte, hva vil du hadde foretrukket å spise?
- Er du/vant med kjøttdeig, farse, medisterdeig, lapskaus? Spiser dere noe av dette? Hvor ofte, hvorfor? Spiser dere hamburger?
- Er du vant med blodpudding, blodklubb, blodpølse, blod lungemos, blodpannekaker, lungemos e.l.?
- Hvilke kjøttretter pleier du/dere som oftest å tilberede? Lager du dem? Hvor ofte lager du/han/hun dem?
- Hvis du/dere skal ha en litt finere middag, hva slags retter pleier du/dere å tilberede?
- Hvem pleier som oftest å lage festmiddager? Hvem gjør hva?
- Siste gang dere hadde gjester, hvem gjorde hva?
- Hvis du/dere har vilt til middag, hvem av dere kan tilberede det? / Kan du tilberede vilt?
- Spiser du kjøtt hjemme hos foreldrene dine?

- Hva slags retter? Hva spiser de vanligvis? Er det forskjell mellom retter som de serverer til søndagsbesøk og f.eks. til andre høytider, fødselsdager, jul?
- Spiste du kjøtt som liten? Kan du nevne hvilke retter dere pleide å ha hjemme? Hva likte du best, hva likte du minst?
- Kan du nevne noen tradisjonelle kjøttretter fra det stedet du kommer fra? Spiste dere det hjemme?
- Bakgrunn til foreldrene
- Spiser du veldig forskjellig fra det du gjorde da du/dere var barn? På hvilken måte da?
- Hvordan har du/dere lært å tilberede kjøtt? og vilt ? (Ved hjelp av bøker, mor, venner, osv.)

Innkjøp av kjøtt

- Hvor kjøper du kjøtt til vanlig? Hvilke butikker? Her på Grünerløkka?
- Hvorfor disse butikkene?
- Kjøper du i kjøttforretninger? Hvilke?
- Har du noen gang kjøpt kjøtt i Halal butikker? Er det noen spesiell grunn?
- Hvordan velger du mellom de ulike kjøttprodukter som finnes: farge, form, formål, merke, pris?
- Hva kjøper du mest, hele stykker eller ferdigskåret? Hvorfor?
- Kunne du tenke deg å ha andre tilbud?

Holdninger til kjøtt

- Hvorfor spiser dere kjøtt? Noen grunner for å gjøre det/ grunner for å slutte å spise kjøtt?

- Gjelder det for alle typer kjøtt?
- Hvis du skulle se for deg et stykke rødt kjøtt, hva slags tanker eller følelser ville du komme på? Hvorfor det?
- Hvordan er det med hvitt kjøtt ? Hvorfor?
- Hva med innmat? Lever, nyrer, hjerte. (Hakkepølse fra Trøndelag, surpølse fra Røros, blodpølse)
- Før spiste man mye innmat, nå gjør man ikke det lenger, hvorfor det tro?
- Hvis du/dere skulle sammenligne storfekjøtt, svin eller sauekjøtt, hva vil du/dere si om hver av dem?
- Hva tenker du/dere på når man snakker om vilt?
- Hvis du sammenligner de dyrene du har nevnt og husdyr hva kommer du på?
- Er det noen forskjell mellom kjøtt du kan kjøpe her og i utlandet, Danmark/Sverige, USA, eller i Syden?
- Tror du at myndigheter setter krav til kjøttprodusenter, hva slags krav, er det nok ?
- Tror du at kjøttprodusenter på noen måte øver innflytelse på forbrukere? Og forbrukere på produsenten?
- Hva gjør, ev. ikke gjør myndigheter ift. forbrukeres interesser? Hva vil du forvente at de gjorde?
- Hva synes du om det som skrives i avisene om kjøtt?
- Føler du at du vet nok om kjøttet du kjøper? Hva ville du ønske å vite mer om?

Spørsmål om sivilstatus, alder, inntekt, utdanning, bostandard

Appendiks 2

Intervjuguide for vegetarianere

Tre organiserende temaer: valg av en vegetarisk kost, gjennomføring i dagliglivet, relasjon mennesker-dyr.

Kosthold i hverdagen

- Hvordan vil du karakterisere ditt kosthold? (Spiser du fisk, egg eller melk?)
- Hva kan du ikke være foruten, det du må ha (basisprodukter i kostholdet ditt)?
- (Er du gift, har du barn?) Opplever ulike husholdsmedlemmer dette likt? Hva blir forskjellene?
- Hvor kjøper du/dere det du/dere trenger?

Frokost

- Pleier du/dere å spise frokost?
- Hva hadde du/ dere til frokost igår?

Middag

- Hva kan en vanlig middag bestå av for deg/ din familie?
- Hvordan velger du/dere hva du/dere skal lage til middag?
- Hva er en ordentlig middag?
- Hva er en hyggelig middag?
- Hva spiste du/dere i går?

- Siste gang du/dere hadde gjester til middag hva lagde dere? hvem lager hva? hvem pleier som oftest å lage festmiddager, hvem gjør hva?
- Avhenger menyen av hvem dere har som gjester, i så fall hvordan?
- Pleier du/dere å tilberede andre retter til helgene enn til hverdags?

- **Det sosiale ved valget av vegetarisk kost**
- Kan du fortelle bakgrunnen for din beslutning om å gå over til en vegetarisk kost (Når skjedde det, hva og/eller hvem var utslagsgivende for overgangen). Jeg går ut fra at du spiste kjøtt som barn?
- Hvordan forholdt dine omgivelser seg (familien, venner, arbeidskolleger) til ditt valg om å spise vegetarisk?
- Hvordan forholder andre seg når de får vite at du ikke liker kjøtt?
- Er samboer/ektefelle og ev. barn vegetarianere? (hvorfor ikke?)
- Hvis ikke, hvordan organiserer du/dere måltidene, hva med tidsfaktoren?
- Hvordan er det for barna i barnehagen, på skolen, i andre barns bursdager?
- Hva med måltider på restaurant?
- Når du inviteres bort eller i slike anledninger som jul, bryllup?

Mennesker og dyr

Grunnen til at du sluttet å spise kjøtt er altså (rekapitulerende fra sp.1 del 2 og avhengig av svaret):

A

- helse: kjøtt er skadelig
- menneskers natur som f.eks. ikke er lagd for å spise dyr

B

- minner om levende dyr
- dyrs levevilkår

C

- for store ressurser går til å produsere kjøtt

To hovedbolker:

A

- Hvilke dyr tenker du spesielt på? Hva med fisk ?
- Hva er det man får i seg av å spise kjøtt?
- Hvordan er kjøtt skadelig? Hvorfor? Hva er mest skadelig ved kjøttet?
- Gjelder dette også for storfekjøtt, sauekjøtt, grisekjøtt eller kylling. Hvordan er det med vilt?
- Hvis det er forskjeller: hva er det med elg, reinsdyr, ryper sammenlignet med kyr, griser, sauer eller høner?

B

- Hva er det som vekker i deg minnet om at det kjøttet vi spiser en gang var et levende dyr?

- Hvor går grensen for det du oppfatter som dyr? fisk, blåskjell, krabber?
- Hvorfor er det problematisk å ha og å slakte dyr for å spise dem?
- Er det den nåværende måten å produsere kjøtt på som er en viktig forskjell? hvorfor?
- Hva tenker du på når du mener at dyr ikke behandles godt?
- (- Hvis dyr skal leve etter sin natur, hva vil dette innebærer for norsk rødt fe f.eks.? Vil de greie seg ute om vinteren? De har jo blitt avlet fram til det de er nå.)
- Hva synes du om økologisk landbruk?
- Det er umoralsk å påføre dyr lidelse. Hvor går grensen når det gjelder å påføre skade? Jeg tenker på animalske produkter, alt fra melk til skinn.
- Hvordan ser du på forholdene til dyrehold her til lands og i andre land, (Danmark, Sverige, Frankrike eller USA)?
- Hvilke krav skulle du ønske myndighetene stilte, hvilke krav stiller de nå?
- Hva vil du forvente at myndighetene gjorde for å ivareta dine interesser som forbruker?

Spørsmål om sivilstatus, alder, inntekt, utdanning